

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

İNGİLİZ OKULU PERSPEKTİFİNDEN SURİYE İÇ SAVAŞINDA
İNSANİ MÜDAHALE VE KORUMA SORUMLULUĞU
TARTIŞMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Serdar ÇUKUR

Danışman
Doç. Dr. Gökhan TELATAR

BOLU 2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

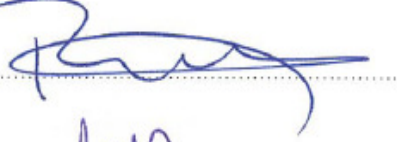
Serdar ÇUKUR'a ait "İngiliz Okulu Perspektifinden Suriye İç Savaşında İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu Tartışmaları" adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliğiyle / ~~oy çokluğuyla~~ kabul edilmiştir.

11 / 02 / 2019

Unvan, Adı, Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı): Doç. Dr. Gökhan TELATAR

Üye : Doç. Dr. Umut KEDİKLİ

Üye : Dr. Öğr. Üyesi İlhan SAĞSEN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Yaşar AYYILDIZ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum, “İngiliz Okulu Perspektifinden Suriye İç Savaşında İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu Tartışmaları” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvuru kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Serdar ÇUKUR

11.02.2019

ÖNSÖZ

Tez süreci boyunca çalışmamın her aşamasında sabrını, desteğini, kıymetli zamanını, engin bilgi ve tecrübelerini benden esirgemeyerek çalışmamın bilimsel bir hal alması için beni yönlendiren sayın tez danışman hocam Doç. Dr. Gökhan TELATAR'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca hem lisans öğrenimim hem de yüksek lisans öğrenim boyunca eğitimime katkı sağlayan bütün hocalarıma şükranlarımı sunarım.

Tez savunması sürecinde yapıcı eleştirileri ile tez çalışmamın tamamlanmasında kıymetli katkıları olan Doç. Dr. Umut KEDİKLİ'ye ve Dr. Öğr. Üyesi İlhan SAĞSEN'e teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca tez çalışmam sırasında görüş, öneri ve kaynakça paylaşımı konusunda desteklerini esirgemeyen kıymetli dostlarım Ali Can ŞAHBAZ'a, Fatih SEÇKİN'e Hüseyin YILDIRIM'a, Kübra SARI'ya, Muhammed Mücahid DALKILIÇ'a, Seyfettin KARAGÖZ'e ve Timur KARAKUŞ'a teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmamın ortaya çıkması sürecinde kıymetli ailemin desteklerinden bahsetmeden geçemeyeceğim. Öyle ki, hayatımın her anında destekçim olan başta annem Ayten ÇUKUR'a, babam A. Adnan ÇUKUR'a, kardeşlerim Melek ÇUKUR USTA'ya ve Serhat ÇUKUR'a, teyzem Hacer ÇUKUR'a, sahibi olduğum kütüphanemin önemli parçalarını bulmam konusunda yardımlarını esirgemeyen kuzenim Özlem ÇUKUR'a ve de tecrübe ve bilgisiyle her daim yol gösteren örnek aldığım saygıdeğer büyüğüm amcam Prof. Dr. Sadık ÇUKUR'a şükranlarımı sunarım.

Serdar ÇUKUR

11.02.2019

ÖZET

İNGİLİZ OKULU PERSPEKTİFİNDEN SURİYE İÇ SAVAŞINDA İNSANİ MÜDAHALE VE KORUMA SORUMLULUĞU TARTIŞMALARI

Serdar ÇUKUR

Yüksek Lisans Tezi

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Gökhan TELATAR

Şubat 2019, 185 + xii Sayfa

Bu çalışmanın amacı, Mart 2011'den beri devam etmekte olan Suriye olayları sonrasında, Suriye'ye karşı bir insani müdahalenin yapılıp yapılamayacağına dair sorgulama yapmaktır. Bu sorgulamayı yaparken önce insani müdahalenin teorik alt yapısından bahsedilmiş, bu teorik alt yapıyı oluştururken haklı savaş kuramından, insani müdahaleden ve koruma sorumluluğundan yararlanılmıştır. Bu teorik alt yapı ile birlikte pratikte yaşanan bazı insani müdahale ve koruma sorumluluğu örneklerinin yanı sıra koruma sorumluluğuna ilişkin yapılan eleştiriler de sunulmaya çalışılmıştır. İnsani müdahalenin tüm bu tarihsel serüveni anlatıldıktan sonra haklı savaş, insani müdahale ve koruma sorumluluğun birbirleriyle olan ortak noktalarına değinilmiştir. 19.yüzyılın sonlarına doğru bir uluslararası hukuk konusu olarak kullanılmaya başlanılan insani müdahalenin uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde nasıl yer bulduğunu ve hangi kuramın kullanılacağı, bu noktada uluslararası ilişkiler disiplini içerisindeki kuramlardan bir tanesi olan İngiliz Okulu'ndan yararlanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda İngiliz Okulu'nun kısa tarihinden, temel varsayımlarından, bazı kavramlardan ve insani müdahale ile koruma sorumluluğuna ilişkin görüşlerinden bahsedilmiştir. Çalışmanın örnek olayında ise Suriye iç savaşı ele alınmıştır. Suriye iç savaşı ele alınırken Suriye'nin tarihine, Suriye'deki halk ayaklanmalarına, İngiliz Okulu'nun Suriye iç savaşını insani müdahale ve koruma sorumluluğu temelinde nasıl

yorumladığına ve devletlerin ve bazı uluslararası örgütlerin Suriye krizine olan tavırları hakkında bakış açıları sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Haklı Savaş Kuramı, İngiliz Okulu, İnsani Müdahale, Koruma Sorumluluğu, Suriye İç Savaşı.

ABSTRACT

THE DISCUSSIONS OF HUMANITARIAN INTERVENTION AND RESPONSIBILITY TO PROTECT IN SYRIA CIVIL WAR FROM THE PERSPECTIVE OF THE ENGLISH SCHOOL

Serdar ÇUKUR

Master Thesis

Department of International Relations

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Gökhan TELATAR

February 2019, 185 + xii Pages

The purpose of this thesis is to question whether a humanitarian intervention against Syria could or could not be made after the Syrian incidents that have been going on since March 2011. During this inquiry, at first, the theoretical sub-structure of human intervention was mentioned. While establishing this theoretical sub-structure, the concept of justified theory of war, humanitarian intervention and responsibility to protect were used. In this theoretical subdivision, in addition to some examples of humanitarian intervention and responsibility to protect in practice, criticisms on the protection responsibility were introduced. After being described all this historical adventure of human intervention, it was mentioned the common point of justified war, human intervention and responsibility to protect. It was stated that how human intervention, which started to be used as a matter of international law towards the end of the 19th century, played a part in the discipline of international relations and which concepts were used. At this point, the British School was drawn upon, which is one of the doctrines in the discipline of International Relations. The British School's brief history, basic assumptions, views on certain concepts, and the responsibility for human intervention and protection were investigated. As a case example, Syrian civil war was studied. While studying the Syrian civil war, the Syrian history, uprisings of the Syrian

people, how the British School interpreted the Syrian civil war based on its responsibility for humanitarian intervention and protection, and the behaviors of governments and some international organizations towards the Syrian civil war were presented.

Key words: Arab Spring, Just War Theory, English School, Humanitarian Intervention, Responsibility to Protect, Syrian Civil War.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	ii
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
1. KURAMSAL OLARAK İNSANİ MÜDAHALE.....	8
1.1. İnsani Müdahalenin Tarihsel Gelişimi.....	8
1.1.1. Haklı Savaş Kuramının Biyografi Notları ve Ortaya Çıkan İlkeleri.....	8
1.1.2. İnsani Müdahale	16
1.1.2.1. İnsani Müdahaleye İlişkin Tanımlar	16
1.1.2.2. İnsani Müdahale Tartışmalarının Gelişimi.....	18
1.1.2.2.1. Soğuk Savaş Dönemi İnsani Müdahale Örnekleri.....	20
1.1.2.2.2. Soğuk Savaş Sonrası Dönemdeki İnsani Müdahale Örnekleri.....	22
1.1.3. İnsani Müdahalenin Yeni Yüzü: Koruma Sorumluluğu	28
1.1.3.1. Koruma Sorumluluğuna Dair Görüşler	35
1.1.3.1.1. Kişi Bazında Görüşler.....	35
1.1.3.1.2. Devlet Bazında Görüşler.....	37
1.1.3.2. Bazı Örnek Olaylar.....	39
1.2. Haklı Savaş, İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu İlişkisi.....	43

II. BÖLÜM

2. İNGİLİZ OKULU VE İNSANİ MÜDAHALE	48
2.1. İngiliz Okulu'nun Felsefi Alt Yapısı	50
2.2. İngiliz Okulu'nun Temel Varsayımları.....	52
2.3. İngiliz Okulu'nun Temel Kavramları	58
2.3.1. Devlet	58
2.3.2. Uluslararası Toplum.....	60
2.3.3. Güvenlik	64
2.4. İngiliz Okulu'nun İnsani Müdahaleye ve Koruma Sorumluluğuna Olan Bakışı	66

III. BÖLÜM

3. İNSANİ MÜDAHALE VE KORUMA SORUMLULUĞU TARTIŞMALARI	
DÜZLEMİNDE SURİYE KRİZİ.....	73
3.1. Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Kadar Suriye	73
3.2. Arap Baharı Sonrasında Suriye.....	76
3.2.1. Devletlerin Suriye Krizine İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu Bağlamında Bakışı	80
3.2.1.1. Türkiye'nin Suriye Politikası	80
3.2.1.2. ABD'nin Suriye Politikası	87
3.2.1.3. Rusya'nın Suriye Politikası	94
3.2.1.4. İran'ın Suriye Politikası	104
3.2.2. Uluslararası Örgütlerin Suriye Krizine Olan Bakışı	109
3.2.2.1. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararları ve Suriye Krizi	110
3.2.2.2. NATO ve Suriye Krizi	121
3.3. Suriye Krizine Müdahale Tartışmalarının Teorik Analizi.....	126

IV. BÖLÜM

4. SONUÇ	143
KAYNAKLAR	150

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ASEAN	: Güney Doğu Asya Uluslar Birliği
BBC	: İngiliz Radyo Televizyon Kurumu
Bk.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
ECOWAS	: Batı Afrika Devletler Ekonomik Topluluğu
Ed.	: Editör
ICISS	: Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu
IŞİD	: Irak ve Şam İslam Devleti
UKAM	: Uluslararası Kültürel Araştırmalar Merkezi
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı
ORSAM	: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
RPF	: Ruanda Yurtsever Cephesi
SETA	: Siyaset, Ekonomik ve Toplum Araştırmaları Vakfı
SMDK	: Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Ulusal Koalisyonu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
St.	: Aziz
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu

UNICEF : Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
UNPROFOR : BM Koruma Gücü

GİRİŞ

Savaş kavramına dair tanımsal bir inceleme yaptığımız zaman farklı tanımlamalara rastlanılmaktadır. Örneğin, Türk Dil Kurumu'nun savaş kavramına ilişkin tanımlamasına baktığımız vakit farklı manalar karşımıza çıkmaktadır: *Devletlerin diplomatik ilişkilerini keserek giriştikleri silahlı mücadele, harp, cenk. 2. Uğraşma, kavga, mücadele. 3. Hayvanların birbirleriyle yaptığı mücadele. 4. Bir şeyi ortadan kaldırmak, yok etmek amacıyla girişilen mücadele: Veremle savaş* (TDK, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelime=275149, 6 Aralık 2016'da erişildi). Sadece yapılan bu tanımlamalara baktığımız vakit savaş kavramının ne kadar değişik manalar taşıdığı görülmektedir. Bu tanımlamaların dışında savaş:

- Carl Von Clausewitz'e göre savaş, “düşmanın karşı tarafın iradesini kabule zorlamak için kuvvet kullanma eylemidir” şeklinde tanımlanmıştır (Clausewitz 2018: 29).
- Cicero savaşı “*uyuşmazlıkların zorlama yolu ile çözüme*” şeklinde tanımlar (Grotius 2011: 31).
- Savaş, *iki veya daha fazla taraf (genellikle devletler) arasında, açık bir silahlı çatışma halindedir* (Heywood 2007: 534).
- Savaş Korelasyonları Projesinin yapmış olduğu tanımlama ise şu şekildedir: “*Uluslararası savaş, en azından biri devlet olan ulusal birimler arasında yürütülen ve askeri personel içerisinde muharebe kaynaklı en az 1000 ölüme neden olan askeri çatışmadır*” (Vasquez 2015: 26).

Savaş kavramına ilişkin olarak farklı görüşlerin tanımlamalarından sonra savaşın nedenleri üzerinde durmakta da fayda görülmektedir. İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinden günümüze kadar geçen zaman diliminde, kolektif şiddet uygulama girişimi insanı en tehlikeli canlı yapmıştır. İnsanın bu şiddete başvurması beraberinde

savaşları da getirmiştir. Savaşın temel unsuru olan şiddetin altında yatan sebepler konusunda psikolojik yaklaşımdan, evrimsel bakıştan, bireysel özgürlükten vb. farklı görüşler üzerinden açıklamalar yapılmaya çalışılmıştır. Savaşın nedenleri arasında en önemli nedenin insan doğasında yer alan saldırganlık gelmektedir. Bunun altında da insanın güvensiz bir ortamda kendisini hissetmesi yatmaktadır. İnsanın bu korumasız durumdan kurtulması ve huzurlu bir şekilde yaşaması için devlet denilen ortak bir güç oluşturmak istemektedir. Bu ortak gücün savaşa başvurmalarının altındaki sebepler ise *hükümetin şekli, ekonomik sistem, demografik, fiziki veya coğrafi nitelikler, güç ve iç siyasal istikrar* şeklinde aktarıldığı görülmektedir (Başer 2014: 25-28).

Kavramsal incelemede görülen çeşitlilik savaşların çeşitleri hususunda da aynı şekilde görülmektedir. Bu noktada, yapılan çalışma sonucunda savaş çeşitlerinde ilki kişisel, feodal, hanedan, ulusal, dini, ideolojik, iç, sömürge karşıtı, devrimsel, genel, sınırlı, yerel, vekâlet ve topyekûn şeklinde sıralanmıştır (Yalçınkaya 2008: 26). Diğer bir savaş çeşitlenmesini de Faruk Sönmezoğlu'nun yoğunluk derecesinin dikkate alınması suretiyle sınırlı (limite) ve topyekûn (all out) şeklinde yaptığı görülmektedir (Sönmezoğlu 2012: 508). Uluslararası hukukun önemli kişilerinden birisi olarak bilinen Hugo Grotius'un savaşı çeşit olarak özel savaş, kamusal savaş ve karma savaş düzleminde ifade ettiğini görebilmekteyiz (Grotius 2011: 42). Savaşın çeşitli düzleminde yapılan çalışmalarda karşımıza çıkan diğer bir isim ise İbn Haldun tarafından yapılmıştır. İbn Haldun'a göre savaş, i) komşu kabileler veya mücadele eden aileler arasında olabilir; ii) Araplar, Türkmenler, Türkler ve bunlar gibi çeşitli şartlarda yaşayan savaşçı uluslararası düşmanlıktan kaynaklanan savaşlar; iii) kutsal savaşlar ve iv) hanedan savaşları. İbn Haldun tarafından yapılan çeşitlendirmede ilk iki bölümdeki savaş çeşitleri haksız görülürken son iki kısımdaki haklı olarak görülmektedir. Savaşın çeşitleri konusundaki diğer bir sınıflandırma ise uluslararası savaş ve iç savaş şeklindedir. Son olarak Savaşın Korelasyonları Projesinde yapılan çeşitlendirme konusundaki sınıflandırma ise devletlerarası (inter-state), devlet –dışı (extra – state) ve devlet –içi (intra-state) şeklindedir (Yalçınkaya 2008: 28-29).

İnsanlık tarihinde sayısız savaşlar yaşandığı bilinmektedir. Özellikle adlarına Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı denilen iki felaketi göz önüne aldığımız

vakit milyonlarca insan yaşamını yitirmiştir. Bu sebeple savaşların önüne geçebilmek amacıyla İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler (BM) örgütü kurulmuştur. Bunun yanında, ayrıca, BM tarafından 1948 yılında İnsan Hakları Evrensel Beyannameyi Genel Kurul'da kabul edilmiştir. BM'nin yapmış olduğu bu girişim bir çağır açmış ve hatta BM, üye olan devletlerden buna sadık kalınmasını talep edilmiştir. Ancak 1945-1992 yılları arasında yaşanan insan ölümlerine bakıldığında bu talebe uyulmadığı görülmüştür. Örneğin, 1945 - 1992 yılları aralığında dünya üzerinde gerçekleşen 149 savaşta toplamda 23 milyondan fazla insanın öldüğü görülmüştür. Öyle ki, bu yaşamını yitiren insanların sadece 3 milyon kadar askerlerden oluşmaktadır (Ersoy 2015, <https://gaiadergi.com/insan-olmanin-bedeli-rakamlarla-savas-in-yeryuzune-maliyeti/>, 27 Haziran 2018'de erişildi). BM'nin insanları korumak adına sarf ettiği çabalara rağmen, 1990 sonrasında bölgesel içerikli sorunların yüksek boyutlarda yaşandığı gözlenmiştir. Bu perspektiften bakıldığı vakit mevcut yapıları sebebiyle vahşi ve hoş görülmeleyen bir eylem olarak kabul edilen savaş/savaşlar, insanlık adına kaçınılmaz bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır (Başer 2014: 1). Öyle ki, ABD Başkanı Obama'nın 2009 yılında Nobel ödülü sırasında yapmış olduğu konuşmada yeri geldiğinde güç kullanmanı gerekli olduğunu vurgusu temelinde savaşın haklı olduğunu vurgulamıştır (BBC 2009, https://www.BBC.com/turkce/haberler/2009/12/091210_nobel_ceremony, 27 Haziran 2018'de erişildi). Bu düzlemde devletlerin, yaşanan ağır insan hakları ihlallerini sonlandırmak maksadıyla Soğuk Savaş döneminde ve Soğuk Savaş sonrası dönemlerde insani tanımlaması üzerinden birçok girişimlerde buldukları görülmektedir.

1880 yılında, William Edward Hall tarafından “humanitarian intervention” terimi ilk kez kullanılmıştır (Reçber 2016: 20). Bu kavram, Türkçe dilbilimi içerisinde “insani müdahale” veya “insancıl müdahale” şeklinde çevrilmiştir. Kullanımda meydana gelen farklılıkların kaynağına bakıldığında ise, insani ve insancıl kavramlarına ilişkin Türk Dil Kurumu üzerinden bir tanımsal araştırma yapıldığı vakit ortak bir anlam olan *insanla ilgili* manası ile karşılaşılmaktadır. Tanımsal olarak benzerlik taşıyan bu kavramlardan hangisinin kullanılacağı hususunda ise bir tercih yapılacağı görülmektedir. Bunun yanında, terimlerin kullanımın da çalışmayı gerçekleştiren eser sahiplerinin üzerinde durmuş olduğu teorik tercihler etkili olmuştur. Örneği, Naim

Demirel'in kaleme almış olduğu “Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale ve Hukuki Meşruiyet Sorunu”, Azime Telli'nin ortaya koymuş olduğu “İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna Geçiş: Eski Sorun, Yeni Kavram” ve Gizem Bilgin Aytaç'ın “Üçüncü Dünya Güvenliği ve İnsani Müdahale” gibi örneklerde devlet merkezli bir temellendirme üzerinden insanları korumak maksadıyla gerçekleştirilen kuvvet kullanma ekseninde insani müdahale kavramını kullanmışlardır. Buna karşılık, Füsün Türkmen'in “İnsan Haklarının Yeni Boyutu: İnsancıl Müdahale” ve Funda Keskin Ata'nın kaleme almış olduğu “İnsancıl Müdahale: 1999 Kosova ve 2003 Irak Sonrası Durum” isimli çalışmalarda liberal bakış açısı üzerinden bir kuvvet kullanımını ekseninde insancıl müdahale terimi kullanım olarak tercih edilmiştir. Hem insani hem de insancıl kavramlarının birbirinin yerine kullanabilmesi noktasında herhangi bir hatanın olmadığı en azından tanımlamalarına bakıldığında görülmektedir. Bu noktada, bu iki kavramın mana olarak aynı temelleri resmetmesinden ötürü çalışmanın bütününde kavramsal karmaşayı bir nebze olsun önlemek için insani müdahale terimi kullanılacaktır.

İngiliz Okulu Perspektifinden Suriye İç Savaşında İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu Tartışmaları isimli bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır: Kuramsal olarak İnsani Müdahale, İngiliz Okulu ve İnsani Müdahale ve de İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu Tartışmaları Düzleminde Suriye Olayı.

“İngiliz Okulu Perspektifinden Suriye İç Savaşında İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu Tartışmaları” başlıklı bu tez çalışmasının maksadı yaklaşık sekiz yıldır Suriye'de devam eden insani krizin önlenmesi adına bir müdahalenin yapıp yapılamayacağına dair bir sorgulama yapmayı amaçlamaktadır. Tez çalışması için bu tarz bir konunun seçilmesinin temelinde ise Suriye'de yaşanan krizin güncel bir konu olması; krizin etkilerinin bölgesel ve küresel anlamda boyutta olması yer almaktadır.

Bu tezin konusunun temelinde, insani müdahalenin tarihsel serüvenin altında neler yer aldığından bahsedilecektir. Bu serüvenin içerisinde haklı savaş, insani müdahale ve koruma sorumluluğu gibi basamakların vurgulamış oldukları temel noktalardan ve de insani müdahale ve koruma sorumluluğuna dair yapılan eleştirilerin yanında insani müdahale ve koruma sorumluluğuna ilişkin örnek olaylara

değınilecektir. Sonrasında ise haklı savaş, insani müdahale ve koruma sorumluluğu arasındaki ilişkiden bahsedilecektir. İnsani müdahaleye ilişkin tarihsel süreç ve bu süreç içerisinde yer alan haklı savaş, insani müdahale ve koruma sorumluluğu arasındaki bağlantıdan bahsedildikten sonra uluslararası ilişkiler kuramı ile bağlantı kurmak adına İngiliz Okulu'ndan ve bu Okul'un insani müdahale ve de koruma sorumluluğuna ilişkin bakışı ele alınacaktır. Konu içerisinde değınilecek olan örneğimiz ise Suriye krizidir. Bu krizden bahsetmeden önce 1946'dan 2011 yılına kadar Suriye'de yaşanan i gelişmeler aktarılacaktır. Sonrasında ise 2011 yılında başlayan ve hala devam etmekte olan Suriye krizine değınilecektir. Devamında ise Suriye krizine devletlerin ve bazı uluslararası örgütlerin bakışları hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. Sonrasında ise Suriye'de yaşanan krizi İngiliz Okulu'nun temel vurguları perspektifinden nasıl ele alındığından bahsedilecektir.

Bu çalışmanın temel iddiası ise Suriye'de insani müdahale ve koruma sorumluluğuna ilişkin dayanışmacıların teorik söylemlerinin ve görüşlerine dair Şartların oluştuğu gözlenmesine rağmen, uluslararası alanda çoğulcu görüşlerin ağırlık kazanması sebebiyle askeri müdahalenin yapılamadığı ortaya koymaya çalışmaktır.

Bu çalışmanın iddiasını kanıtlamak amacıyla çalışmanın, Kuramsal olarak İnsani Müdahale adlı birinci bölümü iki aşamadan oluşturulmuştur: İnsani Müdahalenin Tarihsel Gelişimi ve Haklı Savaş, İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu İlişkisi. İnsani Müdahalenin Tarihsel Gelişimi adlı birinci aşama haklı savaş kuramının biyografi notları ve ortaya çıkan ilkelerinden, insani müdahaleden ve insani müdahalenin yeni yüzü vurgusu temelinde koruma sorumluluğu diye adlandırılan üç kısımdan oluşturulmuştur. Haklı savaşla alakalı kısımda geçmişten günümüze kadar haklı savaş kuramının geçirmiş olduğu evrimden ve bu evrim sonrasında ortaya çıkan ilkelerden bahsedilmiştir. Bu tarz bir yolun tercih edilmesinin altında yatan neden ise haklı savaş kuramının insani müdahalenin geçmişi olmasıdır. İnsani müdahale isimli ikinci kısımda insani müdahaleye dair yapılan tanımlara, bu tanımların hangi sorular temelinde oluşturulduğuna ve insani müdahale tartışmalarını düşünsel gelişimi hakkında bilgiler sunulmuştur. Ayrıca insani müdahale müdahaleye örnek olarak gösterilen olaylar Soğuk Savaş dönemi ve Soğuk Savaş sonrası dönem ayrımı üzerinden ortaya

konulmaya çalışılacaktır. Koruma sorumluluğunun vurgulandığı üçüncü kısımda ise koruma sorumluluğunun ortaya çıkış sürecinden, gelişim sürecinden ve koruma sorumluluğuna dair görüşler olumlu ve olumsuz bakanlar ayrımı üzerinden bazı düşünürlerin ve devletlerin yaklaşımları ayrımı ile ifade edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca insani müdahalede yapıldığı gibi koruma sorumluluğunda da örnek olaylara yer verilecektir. Bunun yapılmasının altında yatan neden ise devletlerin teorik söylemlerinin zaman ve bölgeye göre nasıl değişiklik göstereceğini göstermeye çalışmaktır. Haklı Savaş, İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu İlişkisi adlı ikinci aşamada ise bu üçlünün birbirleriyle olan bağlantısına yer verilecektir.

İkinci ana bölüm, İngiliz Okulu ve İnsani Müdahale şeklinde ortaya konulmuştur. Bu bölüm, dört alt başlık üzerinden anlatılmaya çalışılacaktır: Felsefi alt yapısı, temel varsayımları, kavramları ve insani müdahaleye ve de koruma sorumluluğuna olan bakışı. Felsefi alt yapısı adlı birinci başlıkta, İngiliz Okulu'nun ortaya çıkmasını sağlayan sürecin nasıl gelişti ve temsilcilerinin kimler olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. İkinci başlıkta, İngiliz Okulu'nun önemli isimlerinden ve bu isimlerin bu Okulun oluşmasına katkı sağlayacak bazı eserlerinden bahsedildikten sonra İngiliz Okulu'nun temel varsayımlarından bahsedilecektir. Kavramlar başlığında ise devlet, uluslararası toplum ve güvenlik kavramlara İngiliz Okulu temsilcilerinin nasıl ele aldığına dair görüşlere yer verilecektir. Son başlıkta ise İngiliz Okulu'nun insani müdahaleye ve koruma sorumluluğuna olan bakış plüralist (çoğulcu) ve solidarist (dayanımcı) temeller üzerinden ifade edilmeye çalışılacaktır.

Üçüncü bölüm ise İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu Tartışmaları Düzleminde Suriye Krizi başlığı altında aktarılacaktır. Bu bölüm, dört kısımdan oluşturulmuştur. Birinci kısımda Suriye'nin bağımsızlığını elde etmesinden Mart 2011'de Suriye'de başlayan Arap Baharı adı altında yapılan halk hareketlerine kadar olan dönem aralığında Suriye'nin iç politikada yaşamış olduğu süreç ele alınmaya çalışılacaktır. İkinci kısım içinde Suriye'de yaşanan halk hareketlerinden, Suriye rejiminin buna nasıl karşılık verdiği ve bölgede var olan gruplardan bahsedilecektir. Sonrasında ise devletlerin ve bazı örgütlenmelerin Suriye'de yaşanan insani krize ilişkin tavırlarından bahsedilecektir. Devletler kısmında Suriye krizinde ön planda olan

Türkiye, ABD, Rusya ve İran gibi devletler aktarılacaktır. Bu devletlerin Suriye krizine ilişkin politikalarını incelerken, devletlerin birbirleriyle geçmişte kurmuş oldukları ikili ilişkilerin gelecekte uygulamış oldukları devlet politikalarında nasıl etkili olduğuna ve bu devletin Suriye'deki krize ilişkin kuramsal dayanakları ve yaptıkları eylemler ifade edilmeye çalışılacaktır. Bazı örgütlenmeler kısmında ise BM ve NATO gibi örgütlenmelerin Suriye'de yaşanan insani krize ilişkin tavırları ele alınmaya çalışılacaktır. Üçüncü kısımda ise insani müdahale ve koruma sorumluluğuna dair görüşler İngiliz Okulu temel alınarak Suriye'deki krizi üzerinden yorumlama yapılacaktır.

I. BÖLÜM

1. KURAMSAL OLARAK İNSANİ MÜDAHALE

1.1. İnsani Müdahalenin Tarihsel Gelişimi

Genel olarak insani müdahale (humanitarian intervention) , ev sahibi olan ülkenin rızası olmadan başka bir devlet veya devletlerin insani gerekçeleri öne sürerek askeri güç kullanması ifade edilmektedir (Bellamy 2017: 290). İnsani müdahale kavramı 19. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmış bir kavramdır. Böyle bir terimin ortaya çıkmasına yine aynı yüzyıl içerisinde yaşanan olayların etkili olduğu düşünülebilir. Örneğin, 1827-1903 yılları arasında, Avrupalı güçlerin Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yaşayan Hristiyanları korumak bahanesi ile yapmış oldukları müdahaleler örnek olarak gösterilmektedir (Reçber 2016: 20,108). Bunun yanında, aynı zamanda, 20.yüzyılda da Soğuk Savaş dönemi (Türkmen 2006: 89-126) ve Soğuk Savaş sonrası dönem şeklinde yapılan tasnif üzerinden insani müdahaleye dair bazı örnek olaylara (Bilgin Aytaç 2014: 175-177; Bellamy 2017: 291-292) rastlanılmaktadır. Her ne kadar insani müdahale, çağdaş bir terim olmasına karşın, kavramın kökenlerine dair bir araştırma yapıldığı vakit haklı savaş geleneğine kadar uzandığı görülmektedir. Haklı savaş kuramının tarihsel sürecini incelediğimiz vakitte ise karşımıza St. Augustinus (MS 354-430) çıkmaktadır (Türkmen 2006: 24-25). Hatta bu kurama dair izlere Antik Yunan döneminde de rastlayabilmekteyiz (Hoş 2013: 15-16).

1.1.1. Haklı Savaş Kuramının Biyografi Notları ve Ortaya Çıkan İlkeleri

MÖ 700 – 450 yılları arasında, şehir devletleri (polisler) arasında hem bir dizi savaşlar yaşanmış hem de savaşların sınırlandırılması adına düşüncelere dair gelişmeler

olmuştur (Hoş 2013: 16). MÖ 461-445 yılları arasında, ilk Peloponnesos Savaşı yaşanmış, ardından otuz yıllık barış vaat eden bir antlaşma yapılmıştır (Nye ve Welch 2013: 20). Ancak taraflar arasında imzalanan barış, Atina'nın kurmuş olduğu ittifakın Sparta tarafından endişeye neden olması sonrasında on dört yıl sonra bozulmuştur (Thukydides 2010: 21). Bu anlaşmanın bozulması sonrasında MÖ 431-404 yılları arasında yaşanan ve ikinci Peloponnesos Savaşı olarak adlandırılan bir savaşın ön adımları olmuştur. Savaş, Atina'nın yenilmesi ve surların yıkılmaya zorlanması ile sonuçlanmıştır (Nye ve Welch 2013: 45). Ayrıca Antik Yunan dönemi içerisinde savaşın ahlaki boyutunun düzenlenmeye çalışıldığı görülmüştür. Bu düzenlemelerin bazıları ise: *Tutsakların idam edilmesi ahlaki açıdan doğru değildi ve bunun yerine tutsaklar için belirli bir miktar fidye talep edilmeliydi, savaşçı olmayanlar saldırıların ilk hedef olmamalıydı, savaş bir düello davet etmeyle başlamalıydı, savaş ödülü belirlenip zafer kazanıldığında buna saygı duyulmalı ve bedel ödenmeliydi* (Hoş 2013: 16). Antik Yunan döneminde Thukydides tarafından "Peloponnesos Savaşları Tarihi" isimli eserinin Melos diyalogu kısmı bölümünde bu geleneğin bozulduğunda, erozyona uğradığından ve çürümüşlüğünden bahsedilmektedir. Aynı zamanda, bu dönemde, içerisinde savaşa dair bazı geleneklerin olduğu ve sonrasında, "Yunan Kanunnamesi" olarak bilinen metinler gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu oluşturulan kanunname içerisinde yer alan sınırlamalar Yunan şehir devletleri için geçerli iken, Perslere ve dış düşmanlara karşı geçerli değildi. Sonuç olarak, Perslere ve dış düşmanlara karşı yapılan savaşlar haklı bir savaş olarak kabul görmektedir. Antik Yunan dönemi içerisinde iki önemli düşünür olarak kabul edilen Platon ve Aristoteles'e göre savaş, doğal ve ihtiyaçlardan kaynaklanan bir faaliyettir. Bunun yanında, Platon, savaş sırasında sivil ve savaşan ayırımının yapılması gerekliliğinin üzerinde durmaktadır. Aristoteles ise, "Politika" adlı eserinde, meşru bir savaşın yürütülmesi adına bazı şartların var olması gerektiğini ileri sürmüştür (Hoş 2013: 17-19): *Kendini savunmak, müttefiklere ve dostlara yardım etmek, şehir devletlerine avantaj sağlamak ve kurallara uymayı reddedenler üzerinde otorite sağlamak.*

Haklı savaş düşüncesinin tarihsel serüvenine bakıldığı vakit karşımıza çıkan St. Augustinus (Özlük 2015: 23), Hz. İsa'nın öğretileri ile mevcut pratikler arasında yaşanan Dünyevi İktidar ile Tanrısal İktidar uyuşmazlığına getirmiş olduğu çözüm

önerileri açısından önemli bir kişi olarak gösterilmiştir (BBC Türkçe 2013, https://www.youtube.com/watch?v=MyGm1jFKcUM&index=3&list=PL_J_IcLsODv7LpITmWZkD2sA6y61KBCtb, 19 Kasım 2018’de erişildi). Bu nedenle, haklı savaş düşüncesinin babası olarak kabul edilen Augustinus (Augustine) tarafından bir savaşın haklı olabilmesi için i) haklı bir nedenin olması, ii) meşru bir otorite tarafından yapılması ve iii) iyi niyetin bulunması gerektiği ifade edilmiştir (Ereker 2004: 8). Augustinus (Augustine), haklı neden şartlarını yanlış hareketi düzeltme, haksızlıkla alınan bir şeyi geri alma ve sebep olunan bir zarar için öç alma şeklinde sıralamışken, meşru otorite olarak ise gücünü ilahi kudretten alan hükümdarı işaret etmiştir (Newsvent, <http://www.newadvent.org/fathers/140622.htm>, 16 Kasım 2018’de erişildi; Aktaran: Kalkavan Taslaman 2011: 35). Augustine, iyi niyetin savaşın amacı ile bağlantılı olduğunu, savaşın amacının ise barışın sağlanması ile ilişkili olduğunu ifade etmektedir (Ereker 2004: 8-9). Ayrıca, son çare prensibinde münakaşanın çözümünde kısa süreli savaşlarla çözülebileceğine işaret eden Augustinus tarafından orantılılık düzleminde savaşın barışı geri getirilmesi için bir ışık olarak ifade edilmiş, barışın geri getirilmesi ve barışın yok olduğu bir sürecin giderilmesi adına savaş büyük bir iyilik olarak belirtilmiştir. Bu görüşe göre, barış tüm savaşın gerçek nesnesidir (Mattox 2006: 78-82). Augustinus’un (Augustine) *jus in bello* (savaşta adalet) hakkında görüşlerini *ayırt etme* ve *orantılık* ilkeleri üzerinden açıkladığı görülmüştür (Kalkavan Taslaman 2011: 47-53).

Antik Yunan ve Roma dönemlerinde Hristiyanlık geleneği ile gelişen haklı savaş geleneği St. Augustinus’tan sonra uzun bir dönem unutulmuştur. 12. yüzyılın ikinci yarısından sonra Gratian’ın, “*Decretum*” isimli çalışması ile haklı savaş öğretisi yeniden canlanmıştır (Johnson 1994: 324). Sonrasında, Augustinus’un (Augustine) haklı savaşına moral çerçevesi manasında siyasal bir boyut kazandırmış olan Thomas Aquinas’un¹ haklı bir savaş için i) haklı bir nedenin olması, ii) meşru otoritenin var olması ve iii) iyi niyet olması gerektiği şeklinde sıralanan üç koşuldan bahsettiği görülmüştür. Haklı nedenin ortaya konulduğu birinci koşulda, Aquinas tarafından karşı tarafın kesinlikle suçlu olması ve bu suçun cezalandırmayı hak etmesi gerektiği

¹ Thomas Aquinas veya Aquinumlu Thomas, MS 1224 sonlarında ya da 1225 başlarında Napoli yakınlarında ve soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk (Yalçinkaya 2011b: 254).

belirtilmiştir. İkinci koşulda ise kamusal otorite işaret edilmektedir. Son koşul ise barışın sağlanması, acımasızları durdurma ve masumlara zarar verilmemesi üzerinden izah edilmiştir (Ereker 2004: 12). Thomas Aquinas ile birlikte haklı savaş geleneği önemli bir boyut kazanmış, sonrasında haklı savaş düşüncesi 14.yüzyılda sistematik bir hal almış, Ortaçağ Avrupası'nda sürekli olarak bahsedilen bir konu olmuştur. Özellikle 15. yüzyıldan sonra bu konu hakkında başta Francisco De Vitoria olmak üzere bazı düşünürler de önemli katkılarda bulunmuşlardır (Özlük2015: 24-25).

Francisco De Vitoria², haklı savaşın biyografisi notları noktasında Ortaçağ dönemi ile modern dönem arasında bağlantı kurma noktasında önemli bir değer olarak gösterilmektedir. Vitoria'ya göre, haklı savaşın i) haklı neden, ii) meşru otorite ve iii) iyi niyet olarak sıralanan üç koşulu bulunmaktadır (Akal 1997: 61). Birinci koşulda, Vitoria tarafından yoksul ve mazlumları korumak, mülkiyetin savunulması ve geri kazanılması, bir haksızlığın intikamını almaya çalışmak, haksız yere alınmış bir şeyi geri alma ve yurtların savunulması haklı nedenler olarak belirtilirken, ikinci koşulda, kişiyi, respublica'yı ve hükümdarı meşru otorite olarak açıkladığı görülmüştür. Vitoria tarafından respublica³ ile hükümdarın kendini savunma, mensuplarına verilen zararların intikamını alma ve bunları cezalandırma yetkilerinin yanında barış yapma, savaşa girme ve savaş kararı alma gibi benzer yetkilere sahip oldukları ifade edilmiştir (Vitoria 2017b: 111-117). Üçüncü koşulu, amacın zararın karşılanması şeklinde açıklayan Vitoria'ya göre, bu koşula uyulmadığı takdirde haklı savaşın haksız savaş olacağı ifade edilmiştir (Akal 1997: 63). Bunlardan başka, Vitoria, çocukları, masum olmak şartıyla kadınları, köylüleri, yabancıları ve ruhbanları masum olarak sıralamış, savaş sırasında yakalanan esirlere, düşman prenslere ve savaş sırasında düşmanı yenilgiye uğratma neticesinde nelerin yapılacağına değinmiştir (Ereker 2004: 15-16).

Haklı savaşın gelişimi noktasında 16.yüzyılda Niccolo Machiavelli (1469-1527), Balthazar Ayala ve Alberico Gentili gibi düşünürlerin katkı sağladığı görülmüştür (Hoş

² Francisco De Vitoria'nın yaşamı dair hakkında ayrıntılı bilgi için Türkçe literatüre kazandırılan "Dersler Francisco De Vitoria" isimli esere bakabilirsiniz (Vitoria 2017a: 39-109).

³ Respublica'ya ilişkin birkaç tanımlama yapıldığı görülmektedir. Bu tanımlamalardan bazıları şu şekilde ortaya konulmuştur: Respublica, kusursuz topluluk olarak tanımlanmaktadır (Vitoria 2017b: 116). Bundan başka, respublica, bir hukuk düzeni ve ortak yarar üzerine anlaşmış insan topluluğudur (Yalçinkaya 2011a: 221).

2013: 49-54). Alberico Gentili (1552-1608) tarafından savaşların açıkça ilan edilmesi ve savaşın bir hükümdar tarafından yönetilmesi gerektiği belirtilmiş, halkın iyiliğini amaçlamak, müttefiklere yardım etmek, onur savaşları ve başka ülke vatandaşlarını zulümden kurtarmak şeklinde sıralanan nedenleri haklı sebep şartları şeklinde sunulmuştur. Gentili'ye göre, savaş sırasında, istisna durumlarının dışında, din adamlarına, çocuklara, kadınlara, yaşlı erkeklere, çiftçilere, tüccarlara ve yolculara dokunulmamalıdır. Ayrıca Gentili tarafından savaş sırasında orta yolu bulmak ve karşı tarafa orantılı bir şekilde davranmanın savaş hukukunun bir gereği olduğu ifade edilmiştir (Kalkavan Taslaman 2011: 163-177).

Vitoria'nın çağdaşı olarak kabul edilen Francisco Suarez'in Hristiyanlıktaki savaş durumu hakkında bir sorgulama yaptığı görülmüştür (Ereker 2004: 17). Suarez'e göre, bir savaşın haklı bir şekilde yürütülmesi için i) haklı bir nedenin olması, ii) meşru otorite tarafından ilan edilmesi ve iii) orantılılık ilkesine uyulması gibi bazı koşulların yerine getirilmesi gerekir. Haklı neden koşulu içinde Suarez'in, büyük bir haksızlığın yapılmış olması, Hristiyan misyonerlerin etkinliğinin durdurulması veya tehlikeye girmesi ve ülkenin kendisini koruması şeklinde sıraladığı haklı sebeplerden bahsettiği görülmektedir. İkinci koşulda ise Suarez, meşru otorite olarak hükümdarı işaret etmektedir ve bunun yanında, onun savaş ilan etme yetkisinin olduğu vurgulamaktadır. Üçüncü koşulda, Suarez'in hem savaş başlarken, hem savaş sırasında hem de zafer sonrasında orantılılık ilkesine uyulması gerektiğini vurguladığı görülmüştür (Kalkavan Taslaman 2011: 141-150). Bunlardan başka, Suarez, masumları⁴, haksız tarafa yardım ederek suç işlememiş olanlar ve silah taşıyamayacak durumda olanlar şeklinde açıklanmış, bunu da, silah taşısa bile suçlu olamayanların da olabileceğini ve bunların masum sayılabileceğini kabul ederek ifade etmiştir (Ereker 2004: 19).

Haklı savaş kuramının gelişmesinde önemli rol oynayan kişilerden birisi de Hugo Grotius (1583-1645) (Jeffery 2006: 15; Aktaran: Özlük 2015: 25) olmuştur. Hugo Grotius tarafından savaşın doğal hukuka aykırı olmadığı ifade edilmiş, kişinin kendisini savunması, mülkiyetin geri kazanılması ve cezalandırma gibi nedenler de haklı üç savaş nedeni olarak belirtilmiştir. Ayrıca Grotius'un haklı bir savaşta, bir savaşta suçsuz olan

⁴ Suarez'e göre, masum insanlar çocuklar, kadınlar, silah taşımaya gücü yetmeyenler, elçiler, din adamları ve papazlardır (Kalkavan Taslaman 2011: 151).

kimseler, çocuklar, yaşlılar, din adamların, bilim konularıyla uğraşanlar, çiftçiler, ticaretle uğraşanlar, savaş tutsakları, teslim olanlar – şartsız teslim olanlar – ve suç işlemediği müddetçe kadınların öldürülmemesi gerektiği belirttiği görülmüştür (Grotius 2011: 31-32, 41,71,284- 289).

1714-1767 yılları arasında yaşayan Emmerich de Vattel, “*mademki savaşta ki düşman taraflar kendi nedenlerinin haklı olduğunu söylüyorlar o zaman kimin haklı olduğunu hangi otorite tespit edecek?*” gibi bir soru üzerinden devletlerarası uyuşmazlıkların çözümü noktasında kuralların olduğunu, bu uyuşmazlıkların otorite eksikliğinden ortaya çıktığını belirtmiştir (Hoş 2013: 61). Bu eksende Vattel tarafından devletlerin savaş açma hakkının kendisine zarar verilen, hakkı çiğnen ve hatta böyle bir ihtimalin olması gibi durumlar temelinde saklı olduğu ortaya koyulmaktadır (Dalar 2008: 232). Vattel’den sonra haklı savaş düşüncesine Immanuel Kant’ın ve George Wilhelm Friedrich Hegel’in katkı sağladığı görülmüştür. Tarihsel olarak yapılan incelemede haklı savaş 19. yüzyılda göz ardı edilmiş, 20. yüzyılın ilk yarısında ise savaşın uluslararası hukukun bir konusu olarak ele alındığı gözlenmiş olup, bu sebeple haklı savaşın kuramsal olarak ele alınmadığı görülmüştür. Ancak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Soğuk Savaş ve Vietnam Savaşı ile birlikte haklı savaş düşüncesinin yeniden ele alınmaya çalışıldığı görülmüştür (Hoş 2013: 64,52-53,67-68). 20. yüzyıl ve sonrasında, haklı savaş kuramında Micheal Walzer, William O’Brien, Paul Ramsey gibi isimler karşımıza çıkmaktadır (Ereker 2004: 32).

Micheal Walzer tarafından savaşın başka bir dünya olduğundan, strateji ile ahlakın savaş ile bağlantılı olduğundan bahsedilmiştir. Jus ad bellum ve jus in bello kavramları üzerinden bir ayırım yapan Walzer, jus ad bellum’u, saldırganlık ve nefsi müdafaa temelinde betimlemiş, jus in bello’yu ise çarpışma kurallarının – geleneksel ve pozitif – ihlali ya da gözetilmesi üzerinden açıklamıştır. Ayrıca Walzer’in askerlerin öldürülmesinin ne zaman ve nasıl olabileceğinden, kimlerin öldürülebileceğinden ve fiziksel ve ahlaki zorlayıcı bir durum olan saldırganlığın kuramsal olarak haklı savaş doktrininde savaşmanın ne zaman suç sayılacağından, ne zaman savaşa izin verileceğinden ve ahlaken gerekli sayılacağına değindiği de görülmüştür (Walzer 2010: 23-47,73-98). Walzer’a göre, bireyin yaşama ve özgürlük hakları ile devletin

bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü aynı ölçüde değerlidir. Bu vurgu temelinde insani müdahale benzeri savaşların haklı sayılacağı ortaya çıkmaktadır (Ereker 2004: 34-35). Walzer, sivillerin dokunulmazlığı ile alakalı görüşlerini “Çifte Etki” üzerinden açıklamış, savaşta muharip olmayanlara kati suretle saldırılmayacağını belirtmiştir (Walzer 2010: 212).

Paul Ramsey, haklı savaşı politik-askeri bir doktrin şeklinde tanımlamış, güç kullanımı olmadan politika yapılamayacağını savunmuştur. Bu noktada, Ramsey’e göre, komşularının ezilmesini önlemek, hayatlarını ve mallarını korumak için şiddete başvurulabilir. Ayrıca Ramsey tarafından yapılmış olan yanlışların düzeltilmesi, insan hakları ihlallerinin yapılması, haksız yere alınmış olan yerlerin geri alınması ve kötü hareketlerin cezalandırılmasının haklı sebepler olarak ifade edilmiş, savaş ilan etme yetkisi de ulus devlete verilmiştir (Kalkavan Taslamam 2011: 223-226). Ayrıca Ramsey, sivillerin dokunulmazlığına ve orantılılık ilkesinin önemine vurgu yapmıştır. Ona göre, bu ilkenin göz ardı edilmesi sonrasında haklı bir savaş haksız bir savaşa dönüşebilir (Ereker 2004: 33).

William O’Brien’in jus ad bellum konusunda yapmış olduğu analizinde, Batı’nın demokrasi değerlerinin korunması veya siyasal özgürlüğe saygı gibi değerlere vurgu yapılmıştır. Bunun yanında, O’Brien tarafından, askeri gerçekçilik ilkesinde insanı veya birey öne çıkarılmış, bireyin üstün olduğunu veya devletin üzerinde olduğunu belirtmiştir (Ereker 2004: 33-34).

Geçmişten günümüze kadar haklı savaş kuramına ilişkin ifade edilen görüşlere bakıldığında, haklı savaş kuramının ilkeleri şeklinde adlandırılan bazı ilkelerin oluşmasına katkı sağlandığı görülmektedir. Bu ilkeler, jus ad bellum ve jus in bello şeklinde tasnif edilen iki boyut temelinde aktarılmıştır. Haklı savaş kuramının jus ad bellum boyutu “zor kullanmanın belli bir durumda haklı olup olamayacağını” şeklinde tanımlanmaktadır (Johnson 1994: 322). Ölçütlerden birincisi, haklı neden (gerekçe) dir. Haklı savaş kuramının jus ad bellum (savaş açma) boyutu içerisindeki ilk ve en önemlisi olan haklı gerekçe (Ereker 2004: 2), “Savaş ne zaman haklı olabilir?” tartışması etrafında şekillenmiştir. Bu tartışma üzerinden haklı gerekçe, haklı savaş düşüncesinin en önemli koşuludur. Savaşa girişilmesi adına haklı gerekçelere veya nedenlere ihtiyaç

vardır. Bu gerekçeler içerisinde haksız bir şekilde saldırıya uğramak, masumları korumak ve daha önceden yapılmış bir hatanın düzeltilmesi gibi nedenleri saymak mümkündür (Hoş 2013: 74). İkincisi, meşru otoritedir. Sadece meşru olarak kabul edilen otoriteler savaştır (Hocaoğlu 2003: 113). Bu söylem tartışmalara açıktır. Öyle ki, haklı savaş kuramcılarının kavramsal tasvirinde meşru otorite olarak egemen güçler ifadesi yer almaktadır (Hoş 2013: 75).

Ölçütlerden üçüncüsü, meşru amaçtır. Savaş, sadece haklı bir gerekçe üzerinden adil kılınmaz. Bunun için savaşın gerçek niyetinin moral anlamında uygun olması gerekir. Öyle ki, rasyonel olmayan niyetler - güç ve toprak kazanma, intikam ve etnik düşmanlık - savaşın hukuksuz olmasına yol açar (Stanford Encyclopedia of Philosophy 2016, <https://plato.stanford.edu/entries/war/> , 17 Kasım 2018’de erişildi; Aktaran: Çapar 2006: 84). Bunun yanında, bir devletin başka bir devletin ulusal egemenliğini tehdit eden hareketler sebebiyle savaşa girmesi bir haklılık sağlamayacaktır. Bu nedenle, kuvvet, sadece gerçek anlamda haklı bir nedene dayanarak ve de özellikle bu maksatla kullanılabilir. Dördüncüsü, son çaredir. Güç veya kuvvet, ancak, bütün barışçıl yollar kullanıldığı vakitten sonra kullanılabilir (Hocaoğlu 2003: 113).

Beşincisi, başarı olasılığıdır. Savaşta başarı olasılığını tahmin edebilmek zordur. Bu nedenle, devletlerin savaşa girmeden önce başarı ihtimallerini iyice düşünmeleri gerekir. Öyle ki, devletlerin girmiş olduğu savaşların adil olup olmaması başarı olasılığı ile de ilintilidir. Bu ekseninde, başarı ihtimalinin zayıf olduğu durumlarda devletin savaşa girmemesi daha uygun olacaktır (Erdem 2015: 30). Sonuncusu ise orantılılıktır⁵. Bu bölümdeki orantılılık ilkesinde, savaşta elde edilmesi amaçlanan başarının, beklenen tüm zararlardan daha fazla olmasını ifade eder (Hocaoğlu 2003: 113).

Haklı savaş kuramının ikinci boyutu ise jus in bello’dur. Bu boyut içerisinde i) ayırım gözetme (savaşan – sivil ayırımı) ve ii) orantılılık şeklinde tanımlanan iki ölçüt vardır. Bunlardan birincisi, ayırım gözetme ölçütünde muharip olmayan unsurların savaş sırasında hedef olmaması gerekir (Hocaoğlu 2003: 113). Muharip olmayanlar, yani

⁵ Haklı Savaş konusunda literatür çalışmalarına bakıldığı vakit hem jus ad bellum (savaş açma) hem de jus in bello (savaşta adalet) boyutları içerisinde orantılık ilkesini rastlanmaktadır. Bazı çalışmalara bakıldığı vakit orantılık kavram yerine uygunluk teriminin kullanıldığı görülmektedir (Hocaoğlu 2003: 113).

sivillerden kasıt “savaşta bir tarafa zarar verme durumunda olmayan silahsız kişiler” şeklinde ifade edilmektedir. Savaş içinde hedefin doğru seçilmesi savaşın haklılığını sağlarken, ancak savaşta sivil unsurların zarar görmesi ise savaşın haklılığına zarar verecektir (Hoş 2013: 77). İkincisi, orantılılık, jus in bello içinde yer alan orantılılık ilkesinde ise savaş sırasında kullanılan araçlar ifade edilmektedir. Özetle, buradaki orantılılık ilkesinde, haklı bir savaşta hedefe ulaşmak adına hangi araçların kullanılması gerektiğinin tespit edilmesi belirtilmektedir (Erdem 2015: 31).

1.1.2. İnsani Müdahale

1.1.2.1. İnsani Müdahaleye İlişkin Tanımlar

İnsani müdahale ve insancıl müdahale kavramlarına ilişkin izahat giriş bölümünde yapılmıştır. Bu izahatı da göz önüne alarak bu bölümde insani müdahaleye için yapılan bazı tanımlara yer verilecektir.

Naim Demirel insani müdahaleyi; “bir ülkedeki ağır insan hakları ihlallerini ortadan kaldırmak için sivil halkı korumak amacıyla, diğer devlet ya da devletlerce ya da uluslararası örgütlerce kuvvet kullanılması ya da kuvvet kullanma tehdidi yapılması suretiyle yapılan müdahaledir” şeklinde tanımlamıştır (Demirel 2013: 153).

Gökhan Çapar tarafından insani müdahale, insani nedenlerle, bir diktatöri, devirmek, büyük çapta insan hakları ihlallerine son vermek veya dış topraklardaki vatandaşlarını korumak için askeri müdahale de dahil olmak üzere herhangi bir müdahale türünü içeren bir anlam taşımaktadır” şeklinde tanımlanmıştır (Çapar 2006: 79). Danish Institute of International Relations (Danimarka Uluslararası İlişkiler Enstitüsü) tarafından insani müdahale, “insan haklarının ya da uluslararası insancıl hukukun tahammül edilemez ve muazzam ihlalini önlemek veya buna bir son vermek amacıyla, bir devlete, o devletin bütün hükümeti'nin rızası olmaksızın ve BM Güvenlik Konseyi'nin yetkilendirilmesiyle olsun ya da olmasın, başka devlet tarafından askeri güç kullanımı da içeren zorlayıcı eylemdir” şeklinde tanımlanmıştır (Danish Institute Of International Affairs 1999: 11; Aktaran: Çapar 2006: 79). Stephen Garrett'e göre

insani müdahale, “*ciddi boyutlara ulaşan insani acıları durdurmak amacıyla bir ya da daha çok dış devletin, başka bir devletin iç işlerine askeri müdahalede ya da tehdidinde bulunmasıdır*” (Boettcher III 2004: 332; Aktaran: Çapar 2006: 79).

Hafız Asgarov’un insani müdahale tanımlaması “*bir devletin, başka bir devletin vatandaşlarını, o devletin kendi zulmünden kurtarmak için ülkesi dışında münferiden kuvvet kullanmasıdır*” şeklinde iken (Asgarov 2008: 5), Segâh Tekin insani müdahaleyi, “*bir devletin sınırları içinde başka devlet/ler tarafından kendi vatandaşlarını korumak amacıyla olmamak kaydıyla, geniş kapsamlı ve ağır insan hakları ihlallerini önlemek veya durdurmak için müdahale edilen devletin izni alınmadan güç kullanılması veya güç kullanılması tehdidinde kullanılmasıdır*” şeklinde tanımlamıştır (Tekin 2011: 7, <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/INSANI%20MUDAHALE%20KAVRAMI%20VE%20LIBYA%20GELECEGI%20analiz.pdf>, 10 Mart 2017’de erişildi).

Sercan Reçber’in insani müdahale tanımlaması, “*bir devlet, devletler grubu veya uluslararası organizasyon tarafından; kendi uyrukluğu dışındaki kişilerin temel insan haklarına yönelik yoğun, kapsamlı, sistematik ihlallerin ve kitlesel ölümlerin önlenmesi, durdurulması ve sonlandırılması amacıyla herhangi bir devletten izin alınmaksızın bu tür eylemlerden sorumlu devlet ya da devletlerce yönelik silahlı kuvvet kullanılmasıdır*” şeklinde olmuştur (Reçber 2016: 67).

Tüm bu tanımların yanında bir müdahalenin insani kategoride yer alması için gerekli olan ölçütler Füsun Türkmen tarafından şu şekilde sıralanmıştır (Türkmen 2006: 92-93):

- i. *Soykırım veya insanlığa karşı suç teşkil eden, ağır ve geniş çapta insan hakları ihlallerinin varlığı;*
- ii. *Kuvvet kullanımının için bütün barışçıl yolların tüketilmesinden sonra başvuru en son çare olması;*
- iii. *Müdahalenin çapı, süresi ve şiddetinin, ona neden olan çatışmayla orantılı olması;*
- iv. *İç çatışmanın bölgesel istikrarsızlığa neden olması;*

- v. *Müdahalenin, başka ülkelerin de katıldığı geniş çaplı bir savaşa dönüşmemesini veya terörü tetiklememesi;*
- vi. *Müdahalenin mağdurları baskı ve şiddeten kurtararak insancıl sonuçlar doğurması.*

Özetle, insani müdahale kavramına ilişkin yapılan tanımlamalara bakıldığında tanımlarda temel referansların beş soru dikkate alınarak oluşturulduğu görülmüştür. Bu dört soru: Kime karşı müdahale yapılabilir? Müdahale yapılmasının altında yatan neden veya nedenler nelerdir? Müdahaleyi kim veya kimler yapabilir? Müdahale için kullanılan yöntem nedir? Bu sorular temelinde baktığımız vakit kime karşı müdahale sorusunun cevabı bir devlete ya da o devleti yöneten yönetimlere karşı şeklinde verilebilmektedir. İkinci soruyu ise bir devleti yöneten yönetimin sivil halka karşı uygulamış olduğu soykırım, etnik temizlik benzeri eylemlerini önleme veya durdurmak ya da mazlumları korumak şeklinde cevaplandırılabilir. Müdahaleyi kim veya kimler tarafından yapıldığına dair sorulan soruya devlet, devletler veya uluslararası örgütler (BMGK gibi) şeklinde cevap verebilmektedir. Müdahale için kullanılan yöntem ise askeri kuvvet kullanımudur. Son soru ise savaşta kullanılan şiddetin oransallığıdır. Bu oransallıkta müdahaleyi gerçekleştirenlerin kullanacak oldukları silahlara dikkat etmeleri gerekmektedir.

1.1.2.2. İnsani Müdahale Tartışmalarının Gelişimi

Avrupa'da egemen güçlerin, sahibi oldukları kıtanın geri kalanına veya Dünya'nın geri kalanına yayılmak için erken dönem Avrupa Devletler sisteminde diplomasiyi bir araç kullanmaya başladıkları görülmüştür. Öyle ki, Avrupalı egemen güçler, insani müdahaleyi Dünya'nın geri kalanındaki bölgelerde yaşayan dinsel azınlıkları korumak amacıyla kullanmış oldukları diplomasi içerisinde bir cevap olarak kullanmışlardır. Uluslararası hukukun tarihsel derinliği içerisinde insani müdahale, haklı savaş düşüncesi ile ilişkilendirilmiştir. Bu temelde, 18. yüzyılda insani müdahalenin yapılabilmesi için dini azınlıkların uğradıkları baskı ve eziyet temel alınmıştır (Reçber 2016: 19-20). Fransız tarihçiler tarafından 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın hükümleri ile 1792 Yaş Antlaşması'nın 4. maddesine dayandırılarak

Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayrimüslim azınlığın korunabileceği iddiası bu söylemi destekleyen örnekler olarak ifade edilirken, 19. yüzyıldaki insani müdahale örneklerini 1827 yılında Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı egemenliği altındaki Yunanistan'a Hristiyan Rumları korumak amacıyla yapmış oldukları müdahale, 1856 yılında Fransa ve İngiltere'nin İki Sicilya krallığına yaptığı müdahale, 1860 yılında Suriye müdahalesi, 1866 yılında Girit müdahalesi, 1875 yılında Bosna Hersek müdahalesi, 1877 yılında Bulgaristan müdahalesi ve 1887 yılında Makedonya müdahalesi şeklinde sıralamak mümkündür. Aynı zamanda, bu örneklerin W. E. Hall tarafından ortaya atılan insani müdahale teriminin oluşmasına da zemin hazırladığı görülmüştür. Ayrıca bu örnekler üzerinden 19. yüzyılda Anglosakson düşünürleri veya doğal hukuk savunucuları insani müdahaleyi haklı bulurken, Kıta Avrupası düşünürlerinin veya pozitif hukuk savunucularının devletlerarası eşitlik vurgusu temelinde insani müdahaleye karşı oldukları bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir (Klob 2003: 122-123; Aktaran: Türkmen 2006: 29-30). 20. yüzyılda ise insani müdahale kavramına ilişkin olarak Lassa Oppenheim insanlığın ortak çıkarı vurgusu temelinde bir devletin içerisinde yaşanan insanlara karşı zalim davranışlar sonrasında diğer devletlerin müdahale yapabilir görüşünü ortaya attığı görülürken, Lauterpacht ise "nerede zalimane davranışlar varsa orada iç egemenlik sona erer ve insanlık başlar" vurgusu temelinde görüşünü sunmuştur (Reçber 2016: 24).

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlaması sonrasında, BM sistemini tesis eden BM Antlaşması'nın 2/4. ve 51. maddelerinin⁶ yürürlüğe girmeleri neticesinde, insani müdahalenin bir teamül olmaktan çıktığı görülmüştür. Her ne kadar BM tarafından kuvvet kullanımı yasaklansa da, Soğuk Savaş boyunca tartışmaların yaşandığı görülmüştür (Türkmen 2006: 30).

---

⁶2/4.maddesi: "Tüm üyeler, uluslararası ilişkilerinde gerek herhangi bir başka devletin toprak bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığa karşı, gerek Birleşmiş Milletler'in amaçları ile bağdaşmayacak herhangi bir biçimde kuvvet kullanma tehdidine ya da kuvvet kullanılmasına başvurmaktan kaçınırlar." 51.maddesi: "Bu Antlaşma'nın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına helal getiremez. Üyelerin bu meşru savunma hakkının kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyi'ne bildirilir ve Konsey'in işbu Antlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez (Birleşmiş Milletler Enformasyon Merkezi Ankara, 6, 27-28, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/chart_turkce.pdf, 15 Kasım 2018'de erişildi).

Soğuk Savaş döneminde yaşanan insani müdahaleye dair tartışmalarda Bernard Kouchner'in çağdaş insani müdahale yaklaşımı ile karşılaşmıştır. Kouchner, 1967 yılında gönüllü olarak Afrika Kıtası'nda Nijerya'ya gitmiş, bu bölgede İbo azınlığına karşı yapılan katliama tanık olmuştur. Öyle ki, Kouchner tarafından Fransa'ya döndüğü vakit "müdahale hakkı" lehine kampanyalar yürütülmüştür. Ardından, iki yıl sonra Micheal Reisman ve Myers Mc Dougal isimdeki iki hukukçu Nijerya bölgesinde yaşanan olayları dayanak göstererek "Humanitarian Intervention to Protect on the Ibos" adında çalışmayı kaleme almışlardır. Aynı zamanda, bu çalışma üzerinden Uluslararası Hukuk Derneği'nin (International Law Association – ILA) hazırlamış olduğu rapor içerisinde yer alan kriterlere BM Güvenlik Konseyi vasıtasıyla insani müdahaleye meşruiyet sağlanılmaya çalışılmıştır. Ancak o dönemin siyasi durumu ve zihniyeti buna engel olmuştur. Nitekim BM Genel Kurul'u 1980'li yılların ortalarına kadar çeşitli faaliyetler yoluyla müdahale kavramını, koşulsuz olarak reddetme yoluna gitmiştir. Bu girişime karşılık, Sınır Tanımayan Doktorlar olmak üzere birçok hükümet dışı kuruluşlar insani müdahale lehine girişimlerde bulunmuşlardır. Öyle ki, 1987'de Paris'te gerçekleştirilen uluslararası toplantı ve Fransa Cumhurbaşkanı olan François Mitterrand'ın insani müdahale ilkesini açıkça desteklediği görülmüştür. Bunun devamında, yine Fransa'nın girişimleri ile insani müdahalenin uluslararası arenaya taşınması noktasında BM Genel Kurulu'nda 8 Aralık 1988 tarihli (43/131) karar ile 1990 yılında BM Genel Kurulu'nda (45/100) kararın çıkarılması kararlaştırılmıştır (Türkmen 2006: 31-35).

1.1.2.2.1. Soğuk Savaş Dönemi İnsani Müdahale Örnekleri

Soğuk Savaş dönemi içerisinde yaşanan insani müdahaleye ilişkin müdahale örnekleri 1971 yılında Hindistan'ın Pakistan'a yapmış olduğu müdahale, 1978 yılında Vietnam'ın Kamboçya'ya müdahalesi ve 1979 yılında Tanzanya'nın Uganda'ya yapmış olduğu müdahale şeklinde sıralanmaktadır (Holzgree 2003: 46).

Hindistan 1947 yılında İngiltere'den ayrılarak bağımsızlığını elde etmiş, sonrasında ülke içerisinde yaşanan kanlı süreçten dolayı, Hindistan ve Pakistan şeklinde ikiye bölünmüştür. Bu bölünme sonrasında ortaya çıkan Pakistan da Doğu Pakistan

(Bengal) ile Batı Pakistan şeklinde adlandırabilir. Bu adlandırmanın temelinde bölgeler arasında dil, ekonomik, siyasi ve askeri düzeyde yaşanan ayrımın olduğu görülmüş, bu ayrım neticesinde yaşanan çekişmeler 1971 yılında Batı Pakistan'ın Doğu Pakistan'da katliam yapması ile sonuçlanmıştır. Aynı zamanda, 1971 yılı, Doğu Pakistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği ve Hindistan ile Pakistan arasında yaşanan sınır sürtüşmelerinin neticesinde Hindistan'ın Pakistan'a Doğu Pakistan halkının kendi kaderini tayin etme hakkına dayandırarak müdahalede bulunduğu bir yıl olmuştur. Hindistan tarafından gerçekleştirilen bu müdahale uluslararası alanda Çin, ABD ve Sovyetler Birliği gibi ülkelerde de tepkilere neden olmuştur. Çin, yapılan müdahaleyi Pakistan'ın içişlerine karışma ve BM Antlaşması'nın ihlal edilmesi şeklinde açıklarken, ABD ise Bengal halkının yaşamış olduğu acılardan Pakistan'ı ve Hindistan'ı sorumlu tutmuştur. Sovyetler Birliği ise müdahalenin baskı altında olan bir halkı kurtarmak adına gerekli olduğunu ortaya belirterek yapılan Hindistan tarafından yapılan müdahaleyi desteklemiştir (Türkmen 2016: 94-98).

1970'lerde yaşanan bir diğer insani müdahale örneği Vietnam – Kamboçya olayıdır. 1975 yılında Demokratik Kamboçya'da yönetime Pol Pot'un gelmesi ile birlikte Vietnam ile sınır problemleri ve Kamboçya'da artan milliyetçilik 1978 yılında sınırda bulunan Vietnam köylerine Kamboçyalı birliklerin yapmış oldukları sivil katliamın habercisi olmuştur. Her ne kadar Vietnam tarafından barış önerileri karşı tarafa iletilmesine rağmen, Kamboçya yönetimi bu öneriyi reddetmiştir ve bu durum Vietnam yönetiminin de Kamboçya'ya karşı muhalif bir tutum izlemesini neden olmuştur. 1978 yılının sonunda ise Vietnam Güney'den Kamboçya'ya müdahale etmiştir (Wheeler 2000: 81-85; Aktaran: Bilgin Aytaç 2014: 167). Bu müdahaleye ilişkin uluslararası tepkiler gösteren devletlerden birisi olan Çin, Kamboçya'yı savunurken, Sovyetler Birliği ve Doğu Blok'u ise Vietnam'ı desteklemiş, ABD'nin ise hem Kamboçya'yı hem de Vietnam'ı eleştirdiği görülmüştür. ABD'nin takınmış olduğu tavrın bir benzerini de Güney Doğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) adına Konye'ye getiren Singapur'da da görülmüş, İngiltere ve Fransa hem ABD'ye hem de Singapur'a destek vermiştir (Türkmen 2006: 119-121).

1970'lerde insani müdahaleye dair verilebilecek örnek olaylardan bir tanesi ise 1979 yılında Tanzanya'nın Uganda'ya yaptığı müdahaledir. Bu müdahalenin temelinde 1971-1979 yılları arasında, Uganda'yı dikta yönetimi ile yöneten İdi Amin'in uyguladığı şiddet etkili olmuş, Ekim 1978 yılında Tanzanya'nın Kagera bölgesini işgal etmesiyle bir üst seviyeye ulaşmıştır. Uganda yönetimine göre, bu işgalin temelinde hem Kagera bölgesinin kendilerine ait olduğu iddiaları hem de İdi Amin karşıtı birliklerin Tanzanya'ya sığınmış olması yatmaktadır. Sonuç olarak, Uluslararası Af Örgütü'nün verilerine baktığımız vakit İdi Amin tarafından binlerce insan öldürülmüştür. Tanzanya'nın 10 Ocak 1979'da Uganda'ya karşı başlatmış olduğu girişim 10 Nisan 1979'da Uganda'nın başkenti olan Kampala'nın Tanzanya ve yönetimi karşıtı Uganda birlikleri tarafından ele geçirilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu müdahalenin uluslararası alandaki devletler temelindeki tepkilerine ise olumlu ve olumsuz görüşlerin dillendirildiği gözlenmiştir. Sovyetler Birliği Uganda'yı desteklerken, Çin ise Tanzanya'yı desteklemiştir (Türkmen 2006: 122- 125).

1971 yılında Hindistan'ın Pakistan müdahalesi, 1978 yılında Vietnam'ın Kamboçya müdahalesi ve 1979 yılındaki Tanzanya'nın Uganda'ya yapmış olduğu insani müdahale örneklerine bakıldığında müdahale gerekçelerinde devletlerin sınırlarının işgal edilmesi sonrasında meşru müdafaa haklarını kullanmalarının yanında, bu işgallerin yaşandığı bölgelerdeki insani krizler temelinde gerçekleştirildiği görülmüştür. Yapılan müdahalelere uluslararası alanda gösterilen tepkilerde ise devletler kendi çıkarları düzleminde bir pozisyon takınarak hareket ettikleri gözlenmiştir. Soğuk Savaş dönemi içerisinde insani müdahale tartışmalarına neden olan müdahale örneklerine Soğuk Savaş sonrası dönemde de rastlanıldığı görülmüştür.

1.1.2.2.2. Soğuk Savaş Sonrası Dönemdeki İnsani Müdahale Örnekleri

1945-1990 yılları arasında, insani müdahaleye dair örneklere 1990 sonrası dönemlerde de rastlanıldığı görülmüştür. Bu düzlemde değinilebilecek ilk insani müdahale örneği Irak olayıdır. 1991'de Irak'a yapılan askeri müdahalenin temelinde 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi (Reçber 2016: 121) ve sonrasında Irak tarafından Kuveyt'in on dokuzuncu ili olarak ilan edilmesi yatmaktadır (Arı 2012: 460).

Irak'ın Kuveyt'i işgali ile başlayan ve Körfez Savaşı ile sonuçlan bu olayın sonuçlanmasının temelinde BMGK'nin 678 sayılı karar yatmaktadır. Bu kararda, birinci aşamada, BMGK tarafından barışın bozulduğu tespit edilmiştir. İkinci aşamada, barışçıl tedbirlerin uygulanmasını sağlamak; üçüncü aşamada ise BM Antlaşması'nın VI. ve VII. Bölümleri temelinde gerekli tedbirleri almaktır. Dördüncü aşamada ise kuvvet kullanılmıştır. Bu karara aynı zamanda, yapılan harekâtın dayanak noktasının BM Antlaşması'nın 42.maddesine mi yoksa 51.maddesine mi dayandığına ilişkin hukuki tartışmaları da beraberinde getirmiştir (Aral 1999: 143-153).

1991'de, ABD, Fransa ve İngiltere güçleri tarafından Irak'ın Kuzey Irak bölgesine Kürtleri korumak amacıyla yapılan bu müdahalenin, insani müdahale olarak değerlendirildiği görülmüş, ancak yapılan bu müdahaleye Rusya ve Çin şiddetle karşı çıkmıştır. Müdahaleyi gerçekleştiren grup BMGK'nin yetkisi olmadan gerçekleştirilen bu müdahale için ortaya koymuş oldukları gerekçe de 3 milyondan fazla mültecinin yaşamış olduğu insancıl durumları öne sürmüşlerdir (Reçber 2016: 121-123).

Soğuk Savaş sonrası dönemde değineceğimiz bir diğer konu Somali olayıdır. Somali'de 1991 – 1992 yılları aralığında yaşanan gelişmelerin temelinde ülkede yaşanan iç savaş ve kıtlık nedeniyle ortaya çıkan insancıl krizin ciddi boyutlara ulaşması yatmaktadır. Somali'de yaşanan bu insani kriz sonrasında 3 Aralık 1992'de BMGK'nin oybirliği ile almış olduğu karar ile müdahale başlamış, bu barış gücü girişimi 3 Mart 1995'ten sonra BM Barış Gücü Somali'den çekilmesi ile başarısız olmuştur (Güneş 2015, <http://www.ilimvemedeniyet.com/insani-mudahale-ve-somali-ornegi.html>, 21 Mart 2018'de erişildi). Somali'de yaşanan insani kriz sonrasında dünyanın ilgisi bu bölgeye doğru kaymıştır. 1992 yılında ABD Başkanı G. H. W. Bush Somali'de yaşanan olayları trajedi izah etmiştir (Wheeler 2000: 179; Aktaran: Türkmen 2006: 147). Bu söylemin BMGK yetkisinde koalisyon güçleri öncülüğünde 3 Aralık 1992'de Somali'ye gerçekleştirilen askeri müdahalenin de önünü açtığı görülmüştür (Güneş 2015, <http://www.ilimvemedeniyet.com/insani-mudahale-ve-somali-ornegi.html>, 21 Mart 2018'de erişildi). Bir gün sonra, ABD Başkanı George H. W. Bush'un bölgede yaşanan insani krizin bir görev ile sona erdirilebileceğinden ve de insanların kurtarılabilceğinden bahsedilmiştir (Bush 1992, <https://millercenter.org/the->

presidency/presidential-speeches/december-4-1992-address-somalia, 22 Mart 2018'de erişildi). ABD'nin benzeri insani söylemlerini Rusya gibi BMGK'in üyelerinin de dillendirdiği görülmüştür (Wheeler 2000: 186; Aktaran: Türkmen 2006: 149). Ancak bir yıl sonra, ABD Başkanı Bill Clinton'ın ABD'nin Somali'deki varlığını sorguladığı görülmüştür (Clinton 1993, <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/october-7-1993-address-somalia>, 22 Mart 2018'de erişildi). Öyle ki, bu sorgulama sonrasında Clinton yönetimine ABD'nin Somali'den çekilmesi yönünde ABD'nin iç kamuoyunun baskısının da etkisiyle birlikte, ABD askerlerini bölgeden çekmeye başladığı görülmüştür. Sonrasında, ülkede artan Batı düşmanlığının etkisiyle, Avrupa devletleri de askerlerini bölgeden çekmiş, 1994 tarihinde çekilen bu birliklerin yerlerini başkaları gelmesine rağmen, bölge'deki terörün yükselmesine engel olamamıştır (Türkmen 2006: 153-154).

Somali'de yaşanan insan hakları ihlallerinin bir benzeri de Ruanda'da yaşanmıştır. Ruanda'da 1990 ile 1994 yılları arasında, kısa süreli bir barış dönemi yaşanmış olmasına rağmen, Ruanda hükümet kuvvetleri ile Ruanda Milliyetçi Cephesi arasındaki çatışmalar nedeniyle devlet düzenin bozulması ile ortaya çıkan iç karışıklık sırasında yaklaşık bir milyon insan yaşamını yitirmiş, 900 bin insan yerinden edilmiştir (Keskin 2002: 168; Aktaran: Müdüroğlu 2007: 14). 1993'te BMGK tarafından Ruanda'da yaşanan insani krizlerin sonlandırılması adına girişimlerde bulunulmuş, ama pek başarılı olunamadığı görülmüştür.

Ardından, Fransa, Ruanda'da yaşanan insani krizlerin sonlandırılması ve sivillerin güvenliğinin sağlanması için operasyon önerisinde bulunmuş, bu önerisi BM Güvenlik Konseyi'nce Haziran 1994'te kabul edilmesi sonrasında Fransa tarafından Turkuaz Operasyonu başlatılmıştır. 18 Temmuz 1994'te Ruanda Yurtsever Cephesi (RPF) tarafından ateşkes kararı alınmış, iç savaşın sona ermesinden kısa süre sonra Fransız güçlerinin bölgeden çekildiği gözlenmiştir (Keskin 2002: 168-170). Bu operasyonun gerekliliği dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Alain Juppé tarafından 16 Nisan 1994 tarihinde Fransa'nın Ruanda'da yaşanan katliamı durdurmak ve yok olmakta olan halkı kurtarmak amacıyla müdahalede bulunulması gerektiği ifade edilmiştir (Türkmen 2006: 171). Fransa tarafından bu operasyonun hem iç kamuoyunda

hem de uluslararası alanda meşruiyetini sağlamak amacıyla dönemin Fransa Başbakanı Eduard Balladur'un da 21 Haziran 1994'te, Fransız Parlamentosu'nda bazı şartların öne sürüldüğü görülmüştür (Wheeler 2000: 231; Aktaran: Türkmen 2006: 171-172).

1990'larda yaşanan insani müdahale örneklerinde birisi de Haiti'de yaşanmıştır. 1991 yılında Haiti'de Jean Bernard Aristide'nin bir darbe sonucunda iktidardan düşürülmesi sonrasında ülkede insani durumun kötüleştiği görülmüştür. Bu nedenle, Haiti'de yaşanan bu insani durum sonrasında BMGK'nin 1993 ve 1994 yıllarında bazı kararlar⁷ aldığı görülmüştür (Reçber 2016: 134-137). BMGK'nin 1994 yılında S/RES/940 sayılı kararında Haiti'de yaşanan kötüleşen insani durumun altı çizilmiştir ve BMGK'nin bölgede, demokrasinin yeniden sağlanması için almış olduğu kararın alındığı görülmüştür (United Nations Security Council 31.07.1994, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/312/22/PDF/N9431222.pdf?OpenElement>, 20 Kasım 2018'de erişildi). 1991 yılında devrilen Jean Bernard Aristide 15 Aralık 1994 yılında yeniden iktidara gelmiştir. Böylece Haiti'ye BMGK tarafından askeri müdahale yapılmadan krizin önlenmesi görülmüştür (Reçber 2016: 134-137).

1990'larda yapılan insani müdahalelere ilişkin diğer uğrak noktamız Balkanlar coğrafyasıdır. Bu coğrafya içerisinde Yugoslavya Federal Cumhuriyeti iki kere askeri müdahaleye maruz kaldı görülmüştür. Bu noktada değineceğimiz ilk müdahale Bosna Hersek'e yapılmıştır. Tito'nun ölümü öncesine kadar "etnik uyum" üzerinden adlandırılan Yugoslavya'da, Tito'nun ölümü sonrasında bu uyum çatırdamaya başlamıştır (Aytoğu 2016: 68-69). Bu uyum, ülkede yaşanan ağır ekonomik sorunlar ve milliyetçiliğin etkisinde kalmış, ileride 1991'de Hırvatistan ve Slovenya ile başlayan ve sonrasında 1992'de Bosna Hersek'in de katılacağı bağımsızlık girişimine ön ayak olmuştur. Bosna Hersek'in bu girişimi Bosnalı Hırvatlar ve Boşnaklar tarafından desteklenmesine rağmen, Sırlar tarafından desteklenmediği ve tepki ile karşılandığı için daha sonra sivil katliama dönüştüğü görülmüştür (Müdüroğlu 2007: 17-18). Bosna'daki olayların artması sonrasında BMGK'nin 1992 ve 1993 yıllarında kararlarına ve de BM Koruma Gücü (UNPROFOR) girişimlerine rağmen, insani krizin önlenmesi

⁷ BMGK, 1993 yılında Haiti için S/RES/841 sayılı ve S/RES/873 sayılı kararları alırken, 1994 yılında ise S/RES/917 sayılı ve S/RES/940 sayılı kararları almıştır (Demirel 2015: 142-154).

konusunda pek başarılı olamadıkları görülmüş, ardından Ağustos 1995'te Bosna Hersek'teki insani krizi sonlandırmak için NATO operasyonu başlamış, 14 Aralık 1995 tarihinde Dayton Antlaşması ile sonuçlanmış, böylece Bosna Savaşı son bulmuştur (Reçber 2016: 175-178).

Bosna'da yaşanan sorunun çözümü konusunda ilk adım Avrupa Topluluğu'ndan (AT) gelmiş, hatta İngiltere ve Fransa liderliğinde BM Güvenlik Konseyi 1991'de 713 sayılı kararı alınmış olmasına rağmen, yaşanan kriz karşısında pasif bir tutum sergiledikleri görülmüştür. Ardından, 1993'te AT-BM işbirliği ile Vance-Owen Planı barış planının hazırlanmış, ama bu plan Amerikan Kongresi ve Amerikan basını tarafından ihanet şeklinde yorumlanarak şiddetle karşı çıkmıştır (Türkmen 2006: 187-189). 1991 yılında Bosna'da başlayan olaylara karşı ABD'li yetkililerden bazıları Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünü savunmuş, bazıları da öncesinde sorunu görmezden gelmiş, ama sonra doğrudan müdahalenin yapılmasını savunmuştur (İbrahimi 2007, http://www.ydh.com.tr/HD2666_abdnin-balkanlar-politikasi--bosna-ornegi.html, 23 Mart 2018'de erişildi). ABD Başkanı Clinton'ın, Bosna Hersek'te barışı sağlamak ve insani acıları sonlandırmak için asker göndermelerinin önce Kongre tarafından yetkinin kendilerine verilmesi, sonra BM'nin bölgeden çekilmesi ve daha sonra da bölge'deki NATO müttefiklerinin yardım istekleri ile olabileceğini şeklindeki açıklaması (Milliyet 07.06.1995: 19, http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ntEDnAiqggTrosklSkbvhw_x3D__x3D, 20 Mart 2018'de erişildi) Ağustos 1995'te NATO'nun yapacağı operasyonun ayak sesleri şeklinde okunmuştur. Buna karşılık, Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti ise Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ni desteklemişlerdir (Yenigün ve Hacıoğlu 2010: 683).

1990'lardaki insani müdahale örneklerinden bir tanesi de Sierra Leone'de yaşanmıştır. Sierra Leone, her ne kadar bağımsız bir devlet olarak 1961 yılında bağımsızlığını etmiş olmasına rağmen, kendisini kötü ekonomik şartların içerisinde bulmuştur. Sierra Leone'de 1990'larda kötüleşen şartları sonlandırılması için BMGK'nin almış olduğu bazı kararlar sonrasında bile ülkede yaşanan sorunun çözülemediği görülmüştür (Demirel 2015: 220-241).

1990’larda Yugoslavya Federal Cumhuriyeti’ne yapılan ikinci müdahale Kosova’ya yapılmıştır. Bu müdahalenin temelinde Tito’nun ölümünden sonra Sırp yönetiminin 1990’da, 1947 yılında Kosova’ya Anayasal düzen ile verilen özerkliğin geri alınması, keyfi tutuklamalar yapması ve yargısız infazların gerçekleştirmesinin yanında özellikle 1996-1998 yılları arasında, Kosova’ya baskı da bulunması gösterilebilir (Türkmen 2006: 193-195). Bu baskı, 1999’da NATO’nun Kosova’ya yapmış olduğu müdahale ile sonlandırılmıştır. Bu müdahale sonrasında bazı devletlerin de eleştirilerde bulunduğu görülmüştür (Lucinescu 14.08.2013, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/31900/insani_mudahale_ve_balkan_devletleri_ortak_anlayislar_ve_farkliklar, 17 Mart 2018’de erişildi). ABD Başkanı William Jefferson Clinton tarafından Kosova’ya yapılan müdahale “*suçsuz insanları korumak, savaşın yayılmasını engellemek ve barış amacıyla müttefiklerle birlikte hareket etmek binlerce masum insanı, askeri bir saldırıdan korumak için hareket ediyoruz*” şeklinde açıklanırken (Çakmak 2016: 334), İngiltere Başbakanı Tony Blair tarafından Kosova’ya yapılan müdahale amaçlarının bölgede Sırpların yapmış oldukları etnik temizliği durdurmak olduğu ifade edilmiştir (CNN.com 1999, <http://edition.cnn.com/WORLD/europe/9904/20/kosovo.02/index.html>, 25 Mart 2018’de erişildi). Bunun yanında, Avrupa Konseyi’nin de 1999’da Kosova’da yaşanan vahşete son verilmesi gerektiğine dair çağrı yaptığı görülmüştür (Akgün, 4, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423872153.pdf>, 15 Mart 2018’de erişildi). Buna karşılık, Rusya Federasyonu ve Çin tarafından insani müdahaleye dair olumsuz görüşlerde bulunmuşlardır (Lucinescu 14.08.2013, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/31900/insani_mudahale_ve_balkan_devletleri_ortak_anlayislar_ve_farkliklar, 17 Mart 2018’de erişildi).

1999’da BM Genel Kurulu’nun yıllık toplantısı sırasında o dönemin BM Genel Sekreteri olan Kofi Annan’ın insani müdahaleyi resmi bir ağızdan ve doğrudan dillendirdiği görülmüştür. Toplantının ardından aynı yıl içerisinde Kanada hükümeti ve bir grup büyük vakıf tarafından “Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu (International Commission on Intervention and State Sovereignty – ICISS) kurulmuştur. Yapılan uzun soluklu çalışmaların ardından, Aralık 2001 tarihinde, koruma sorumluluğu başlıklı bir rapor yayınlamıştır (Türkmen 2006: 30-35).

1.1.3. İnsani Müdahalenin Yeni Yüzü: Koruma Sorumluluğu

1994 yılının ilkbaharında 800 bin kişi Ruanda’da vahşi bir şekilde katledilmiştir (Türkmen 2006: 160). Bir yıl sonra ise farklı bir bölgede Bosnalı Sırp lar tarafından Srebrenitsa’nın güvenli bölgesine yoğun top atışları yapılmıştır. Bosnalı Sırp lar, bu girişimleri sonrasında BM’nin koruması altındaki bu bölgeyi hâkimiyetleri altına almışlardır. Bu bölgede Sırp lar, 7336 kişiyi katletmişlerdir (McQueen 2005: 80; Aktaran: Reçber 2016: 176-177). 1999’da yine Sırp kuvvetleri tarafından bu sefer Kosova’ya yapmış oldukları saldırılar sonrasında 10 bin Kosovalı katledilmiş, binlerce kişi kaybolmuş, hapse atılmış, işkence görmüş, yağma ve tecavüze maruz kalmıştır (Türkmen 2006: 200). 1990’larda yaşanan bu üç olay akademisyenleri, politikacıları ve uluslararası örgütleri güvenlik ve insan hakları arasındaki ilişkiyi yeniden düşünmeye sevk etmiştir. Bu olaylar ile Francis Deng ve BM Genel Sekteri Kofi Annan’ın sorumluluk olarak güvenlik konusuna yeni bir boyut kazandırmaya çalıştıkları gözlenmiştir. Ardından, Kanada Hükümetinin girişimleri ile Gareth Evans ve Mohammed Sahnoun başkanlığında Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu (ICISS) kurulmuştur. Kurulan bu komisyonun 2001 yılındaki raporunda, “*devletlerin vatandaşlarını ciddi felaketlerden koruyamadığı durumlarda müdahale etmeme ilkesinin koruma sorumluluğu ilkesine dönüşeceği*” belirtilmiştir (Bellamy 2017: 297-298). Evans ile Sahnoun koruma sorumluluğunu üç neden üzerinden savunurlar. *Birincisi, durumun müdahale edenden ziyade, desteğe ihtiyacı olan taraf açısından değerlendirilmesine olanak sağlar. İkincisi, öncelikli sorumluluk devletlerle ilişkilidir. Öyle ki, devletlerin toplulukları koruması ve kollaması öncelikli hedefidir. Üçüncüsü, koruma sorumluluğu bir şemsiyeye benzetilmektedir.* Bu sorumluluğun içerisinde tepki verme sorumluluğunun dışında önleme ve yeniden inşa etme sorumlulukları da bulunmaktadır (Evans ve Sahnoun 2002, <https://www.foreignaffairs.com/articles/2002-11-01/responsibility-protect> 17 Kasım 2018’de erişildi; Aktaran: Bilgin Aytaç 2014: 216).

Yayınlanan bu raporda, göze çarpan ilk şey insani müdahale kavramının yerine koruma sorumluluğunun (responsibility to protect- R2P) kullanılmasıdır. Bu tarz bir değişikliğin yapılması şu şekilde aktarılmıştır: “*Somali, Bosna ve Kosova’ya müdahale*

edilirken Ruanda'ya müdahale edilmemesi insani koruma amaçlı müdahalenin amacını tartışmalı hale getirmiştir. Devletlerin onayı olmadan insan haklarına karşı ağır ve sistematik ihlalleri önlemek amacıyla yapılacak müdahalenin hangi durumda egemenlik hakkının ihlali, hangi durumda ihlal edilmemesi anlamına geleceği konusunda sorun yaşanmaktadır” (ICISS 2001: 1-3; Aktaran: Telli 2013: 21). Bu raporun gündeme gelmesi ise 2005 yılında BM Genel Sekreteri Annan'ın oluşturduğu “Yüksek Düzey Panel- High Level Panel on Threats, Challenges and Change” isimli raporu ile olmuştur. Bu raporda, “*sorumluluk olarak egemenlik*” düzleminde devlete üç tür sorumluluk yüklenmiştir: İçsel sorumluluk, dışsal sorumluluk ve hesap verme sorumluluğu. İçsel sorumluluk, devletin kendi vatandaşlarının haklarını koruması ile alakalıdır. Dışsal sorumluluk, BM sistemi içerisinde diğer devletlerin egemenlik haklarına hürmet göstermek ile alakalıdır. Hesap verme sorumluluğu ise devletlerin yerine getirmesi gereken sorumlulukları yerine getirmemesi durumu da söz konusudur (Arsava 2011: 85, Tekin 2011: 11; Aktaran: Arslan 2016: 75-76).

2005'te toplanan BM Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesinin Sonuç Bildirgesi içerisindeki 138. ve 139. Maddeler (United Nations Genel Assembly 24.10.2005, http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_60_1.pdf , 17 Kasım 2018'de erişildi; Aktaran: Reçber 2016: 208) dikkat çekicidir. Bu maddelerden birisi olan 138.madde; “*Her bir devlet halkını soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa karşı işlenen suçlara karşı koruma sorumluluğuna sahiptir. Bu sorumluluk, uygun ve gerekli önlemlerle kışkırtma da dâhil olmak üzere bu tür suçların önlenmesi gerektirmektedir. Biz bu sorumluluğu kabul etmekteyiz. Bu sorumluluk çerçevesinde hareket edeceğiz. Uygun olacağı üzere uluslararası toplum, devletlere bu sorumluluğu yerine getirmede teşvikçi ve yardımcı olmalı ve erken uyarı kapasitesinin oluşturulmasında Birleşmiş Milletler destek vermelidir*” şeklinde açıklanırken, 139. madde'de ise 138. madde'de sayılan insanlığa karşı suçların önlenmesinde BM Şartı'nın VI. ve VII. bölümlerinde belirtilen barışçıl araçlara başvurarak korumanın gerçekleştirilmesine hazır olunduğu ifade edilmiştir (Bellamy 2017: 298). Çünkü bu iki maddede de koruma sorumluluğuna atıf yapılmıştır. Ardından, Güvenlik Konseyi'nin 28 Nisan 2006 tarihinde Konseyin sivililerin korunması sırasında harekete geçeceğine dair 1674 sayılı kararı kabul ettiği

görülmüştür. Aynı zamanda, bu karar ile BM Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesinin Sonuç Bildirgesi'ndeki 138.ve 139. maddelerine atıf yapılmış, Güvenlik Konseyi'nin ağır insan haklarını çözme noktasında hazır olduğu belirtilmiştir (Telli 2012: 213-214). Koruma sorumluluğuna dair girişimleri 12 Ocak 2009'da, BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon'un "Koruma Sorumluluğunun Uygulanması" isimli raporu takip etmiştir (Reçber 2016: 208). Bu raporun temelinde yer alan koruma sorumluluğunun BM Genel Kurulu tarafından ele alınması ise 23, 24 ve 29 Ağustos 2009 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Ardından, koruma sorumluluğu konusunda 14 Eylül 2009'da, 67 devletin desteği ile BM Genel Kurulu (63/308) kararın alındığı görülmüştür. Sonuç olarak, BM Genel Kurulu'nun kabul etmiş olduğu "koruma sorumluluğu doktrini"nin üç sütun üzerinden yükseldiği görülmüştür (Telli 2013: 22-23):

- I. *Devletin birinci sorumluluğu yurttaşlarını etnik temizlik, savaş suçları, soykırım ve insanlığa karşı suçlardan korumaktır.*
- II. *Koruma sorumluluğunu yerine getirmekte başarısız olan devletlere karşı koruma sorumluluğu bulunmaktadır.*
- III. *Halkını bu dört suçtan biri ya da bir kaçına karşı koruyamayan ya da korumayan devletlerde yaşanan krize BM Antlaşması'nın çizdiği sınırlar içinde uluslararası toplum anında ve etkili müdahalede bulunabilir. Devletlerin kendi yurtlarını koruma konusundaki temel sorumluluğu hakkında uluslararası toplumun egemen devlete aldığı önlemleri uygulaması için destek olabilir. Ancak soykırım ve kitlesel kıyım durumunun sürekli hale gelmesi durumunda silahlı müdahale yapılabilir.*

Yukarıdaki maddelere bakıldığı vakit 12 Ağustos 1949 Cenevre Sözleşmelerine atıf yapıldığı görülmektedir. İlk maddede belirtilen devletin yurttaşlarını savaş suçlarından korunmasına ilişkin vurgunun 1949 Cenevre Sözleşmelerinin uluslararası silahlı çatışmalar için ek olarak hazırlanan birinci protokollün 11.maddenin 2.fıkrasının a, b ve c bentlerinde, 11.maddenin 3.fıkrasında, 85.maddenin 3.fıkrasının a, b, c, d ve e bentlerinde ve de 85.maddenin 4.fıkrasında a, b, c ve e bentlerinin savaş suçu olduğu 85.maddesinin 5.fıkrasında belirtilmiştir. İkinci ve üçüncü maddelere bakıldığında bir devletin sınırları içinde insanların korunmaması sonrasında askeri müdahalenin yapılabileceğine ilişkin vurgunun 1949 Cenevre Sözleşmelerinin I/49.maddesi'nde,

II/50.maddesi’de, III/129.maddesi’nde ve IV/146.maddesi’nde belirtildiği görülmüştür. Bunun yanında, 1949 Cenevre Sözleşmelerinin 1.Protokol’deki 89.madde’de BM Antlaşmasına ilişkin vurgu ile devletlerin sorumluluklarına işaret edilmektedir⁸.

Koruma sorumluluğuna dair gelişmelere baktığımızda 17 Temmuz 2010’da, yayınlanan raporda, BM sistemin içerisindeki boşluğun altı çizildiği görülmüştür. 27 Haziran 2011’de, yayınlanan “The Role of Regional and Subregional Arrangements in Implementing RtoP (Koruma Sorumluluğunu Uygulamada Bölgesel ve Alt-bölgesel Düzenlemelerin Rolü)” isimli raporda, güncel siyasi olayların yer aldığı görülmüş, 20 Ağustos 2012’de yayınlanan “Responsibility To Protect: Timely and Decisive Response (Koruma Sorumluluğu: Zamanında ve Kararlı Karşılık)” adlı raporda ise R2P’de ifade edilen suç ve ihlallerine nasıl karşılık verileceğine dair tartışmanın yapıldığı gözlenmiştir. 5 Ağustos 2013’te yayınlanan “State Responsibility and Prevention-Devlet Sorumluluğu ve Önleme” isimli raporda, devlet sorumluluğu ve önlemeyi derinlemesine irdelenmiştir. Aynı zamanda, raporda, devletin sorumluluğunun ağır insani suçlar karşısında gerekli olan zemini sağlamak adına uluslararası kapasiteyi geliştirerek nüfuslarının korunması gerekliliği de yer almaktadır. Bunun yanında, raporda, önlemeden kast edilen riskin belirli ölçütler düzleminde altı risk eksenini tanımlamaktır. Ağustos 2014’teki “Responsibility to Protect: International Assistance-Koruma Sorumluluğu: Uluslararası Yardım” raporda, koruma sorumluluğuna uluslararası toplum temelli bir destekten bahsedilmiştir. 2015 yılındaki raporda ise R2P’nin geçmişe yönelik gelişim süreci incelenmiştir (Çakmak, Atılğan ve Eroğuz 2016: 28-29). 22 Temmuz 2016’da yayınlanan “Mobilizing Collective Action: The Next Decade of Responsibility to Protect (Kolektif Harekete Geçme Eylemi: Önümüzdeki On Yılda Koruma Sorumluluğu)” isimli raporda, vahşet suçlarının arttığından ve silahlı çatışmaların temel risk faktörlerinden birisi olduğundan bahsedilmiştir. Raporda, bu artışın yeni teknolojilerle birlikte yaşandığından ve özellikle radikallerin sosyal medyayı kullandıkları belirtilmiştir (United Nation 22.07.2016, <http://www.globalr2p.org/media/files/mobilizing-collective-action-the-next-decade-of-the-responsibility-to-protect.pdf>, 1 Temmuz 2018’de erişildi). 10 Ağustos 2017’de, yayınlanan

⁸ Ayrıntılı bilgi için “12 Ağustos 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri” bakınız (Yamaner Batur ve Ökten 2009: 19, 41-42,100-101, 171, 188, 241-242, 244).

“Implementing The Responsibility To Protect: Accountability for Prevention (Koruma Sorumluluğunu Uygulamak: Önleme Sorumluluğu)” isimli raporda, koruma ve hesap verme sorumluluğundan, devlet ve ulusal mekanizmalardan, hükümetler arası organlardan ve BM sisteminden bahsedilmiştir (United Nation 10.08.2017, <http://www.globalr2p.org/media/files/un-secretary-general-2017-report-on-r2p-en.pdf>, 1 Temmuz 2018’de erişildi) . 1 Haziran 2018’de yayınlanan “Responsibility to Protect: From Early Warning To Early Action” tarihli raporda, koruma sorumluluğu temelinde erken uyarı ve erken eyleme geçme temelinde başlıklara yer verilmiştir. Raporda, erken uyarı içerisinde BM sisteminden, sivil toplum kuruluşlarının öneminden, bölgesel ve alt bölgesel düzenlemelerden bahsedilmiştir. Erken eylemin koruma sorumluluğunun özü olduğu belirtilen raporda, devletin birincil sorumluluğunun insanları ekonomik, sosyal, insani ve diğer zarar şekillerinden insanları korumakla olduğu belirtilmiştir (United Nation 1.06.2018, <http://www.globalr2p.org/media/files/1808811e.pdf>, 1 Temmuz 2018’de erişildi).

İnsani müdahale yerine koruma sorumluluğunun kullanılmasının altında daha pozitif bir olgu oluşturma niyeti bulunmaktadır. Öyle ki, koruma sorumluluğu teriminin kullanılmasının ardında insan hakları savunucularının ve örgütlerinin de etkisini unutmamak gerekmektedir (Telli 2012: 215-216). Koruma sorumluluğu, önleyici sorumluluk (önleme sorumluluğu), reaksiyon sorumluluğu (harekete geçme sorumluluğu) ve yeniden inşa sorumluluğu diye sıralanan üç sorumluluğu barındırmaktadır (Ertuğrul 2016: 449; Yılmaz 2017: 378-380). Bunlardan birincisi, önleyici sorumluluk veya önleme sorumluluğudur. Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu tarafından önlemenin koruma sorumluluğu için önemli bir yere sahip olduğu belirtilmiştir. Aynı zamanda, BM’nin de öncelikli hedeflerinden birisi de hayati veya ölümcül çatışmaları engellemektir. Bu ekseninde, Komisyon, erken ikaz, sorunun nedeniyle ilgilenmek ve doğrudan müdahale şeklinde üç alan üzerinden tavsiyelerde bulunmuştur. Ayrıca Komisyon, sorunun temelinde BM Güvenlik Konseyi’ne siyasi, ekonomik, hukuki ve askeri olmak üzere dört boyutta önderlik yapma çağrısında da bulunmuştur (Yılmaz 2017: 378).

Koruma sorumluluğu içerisinde belirtilen ikinci sorumluluk, reaksiyon sorumluluğu ya da harekete geçme sorumluluğudur. İnsanları zor duruma sokan gelişmeler sonrasında gerekli önlemlerle karşılık verme durumu reaksiyon sorumluluğu olarak adlandırılmaktadır. Bu tanımlama içinde gerekli önlemler, yaptırımlar, uluslararası yargılama ve askeri müdahale gibi tedbirleri yer almaktadır (Evans 2006: 709; Aktaran: Ertuğrul 2016: 452). Bu eksende, reaksiyon sorumluluğu içerisinde haklı nedenler eşiği, doğru amaçlar, son çare, orantılılık yolları, mantıklı beklentiler ve doğru makam şeklinde sıralanan altı ilkeden bahsedilmektedir (Arsava: 2011: 108). Bu ilkelerden birincisi, haklı nedenler eşiği'dir. Bu ilkede, insanları savunmak adına yapılan askeri müdahale olağanüstü bir önlemdir. Bu tarz bir müdahaleye onay verilebilmesi için insanlara karşı telafisi mümkün olmayan zararların verilmiş olunması gerekmektedir. Bu zararlar ise devletin faaliyeti, ihmali veya harekete geçmemesi nedeniyle, yaşanan soykırım, büyük ölçekli can kayıpları, terör faaliyetleri, tecavüz ve büyük etnik temizlik gibi durumlarda yaşanmaktadır (Yılmaz 2017: 379). İkincisi, doğru amaçlardır. Müdahaleyi gerçekleştiren devletler hangi amacı taşırlarsa taşınsın, müdahalenin öncelikli amacın insanların acısını durdurmak ya da ortadan kaldırmaktır. Bunu sağlamanın da üç yolu vardır. Birinci yol, askeri müdahalenin tek bir devlet tarafından değil, sürekli olarak toplu bir şekilde yapılmasıdır. İkinci yol, müdahalenin gerçekleştirildiği yerde yaşayan insanların bu müdahaleyi isteyip istemediklerinin araştırılması gerekir. Üçüncü yol ise bölge içerisindeki devletlerin müdahale konusunda fikirlerinin alınıp alınmadığı ve bu kararı ne derece destekleyip desteklemediklerine bakılması gerekir (Telli 2013: 24-25).

Reaksiyon sorumluluğunun üçüncü ilkesi ise son çare'dir. Bu ilkede, insani krizlerin çözümü noktasında barışçıl yöntemler içerisinde diplomatik ve askeri olmayan bütün yolların araştırılması gerekmektedir (ICISS 2001: 36; Aktaran: Reçber 2016: 246). Askeri müdahale seçeneği ancak, bütün barışçıl seçenekler veya askeri olmayan durumlar tükendikten sonra denenebilir (Bannon 2006: 1166; Aktaran: Ertuğrul 2016: 453-454). Dördüncüsü, orantılı yollardır. Orantılı yollar için insanların acılarını bitirmek veya önlemek adına müdahalenin kaçınılmaz olması gerekir. Bu noktada, yapılması planlanan askeri müdahalenin yoğunluğu minimum gerekliliğe sahip olması gerekir (Ertuğrul 2016: 454). Öyle ki, planlanan eylemin genişliği veya beyan edilen

amaç ve de kışkırtmanın büyüklüğü noktasında eşit oranda olması gereklidir (Telli 2013: 25). Beşincisi, mantıklı beklentilerdir. Mantıklı beklentilerde, eğer müdahalede başarı ihtimali bulunmuyorsa müdahaleye devam edilmemelidir. Yaşanan eylemin sonuçları, hareket etmemenin sonuçları noktasında daha da kötü olmamalıdır (Evans 2006: 710; Aktaran: Ertuğrul 2016: 454). Sonuncusu ise doğru makamdır. Doğru makam da, insanları korumak için tek yetkili mercii BMGK'dır. BMGK'nin haricinde askeri kuvvet kullanmada yetki sahibi başka bir organ bulunmamaktadır. Bunun haricinde başka bir çözüm olan bölgesel veya alt bölgesel örgütlenmelerin BM Şartı'nın VIII. Bölümü dâhilinde ve BMGK'nin onayı dâhilinde eyleme geçmeleridir (Telli 2013: 25).

Koruma sorumlulukta vurgulanan üçüncü sorumluluk ise yeniden inşa sorumluluğudur. Yeniden inşa sorumluluğu, askeri müdahale sonrasında iyileştirme, yeniden yapma, düzeltme, müdahale zararının durdurulması veya önüne geçme sorumluluğu olarak tanımlanmaktadır (Evans 2006: 709; Aktaran: Ertuğrul 2016: 458). Başka bir deyişle devlet, yeniden inşa sürecinde özellikle yapılan askeri müdahale sonrasında sürdürülebilir kalkınma, iyi bir yönetimin ilerlemesi ve sürekli bir barışın sağlanması manasında gerçek bir yardım üstlenmelidir (ICISS 2001: 39; Aktaran: Reçber 2016: 247).

Sonuç olarak, 1990'larda yaşanan Ruanda, Bosna ve Kosova krizleri sonrasında yaşanan tartışmalar ve 2001 yılında Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bu komisyonun yayınlamış olduğu raporda koruma sorumluluğu kavramını kullanmıştır. Kavramın 21. yüzyıldaki gelişim serüvenine baktığımız vakit 2005 yılında BM Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi benzeri gibi zirvelere ve bu zirveler sonrasında yayınlanan raporlarla ortaya konulmuştur. Bunun yanında, bu serüven içerisinde önleme sorumluluğundan, harekete geçme sorumluluğundan ve yeniden inşa sorumluluğundan diye adlandırılan üç sorumluluktan bahsedilmiştir. Ayrıca harekete geçme sorumluluğu altında altı ilke aktarılmıştır: Haklı neden eğişi, doğru amaç, son çare, mantıklı beklentiler, orantılı yollar ve doğru makam.

1.1.3.1. Koruma Sorumluluğuna Dair Görüşler

Bu bölümde, 2000’li yıllarda, Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu raporu ile ortaya çıkan koruma sorumluluğu ilişkin yapılan olumlu ve olumsuz görüşlere yer verilecektir.

1.1.3.1.1. Kişi Bazında Görüşler

Koruma sorumluluğuna dair olumsuz eleştirilerde bulunan kişilerden birisi Alan J. Kuperman’dır (Kılıç 2016: 46). Kuperman tarafından koruma sorumluluğunun bazı durumlarda önleme amacı taşımasına rağmen facia’ya da katkı sağladığı ifade edilmiştir. Bunun yanında, Kuperman, koruma sorumluluğunun bir devlet içerisindeki isyancı gruplar için bir nevi sigorta görevi olarak görüleceğine değinmiştir. Ayrıca, ona göre, ileriki dönemlerde bu durumun devlet içerisindeki savunmasız grupları isyana teşvik edeceğinden ve hatta ahlaki bir tehlikeye neden olacağından bahseder (Dougherty 28.09.2011, <http://www.pbs.org/wnet/need-to-know/opinion/the-responsibility-to-protect-doctrine-after-libya/11753/>, 2 Temmuz 2018’de erişildi).

Koruma sorumluluğuna dair olumsuz eleştiri de bulunan ikinci kişi, Victoria Üniversitesi’nden Patricia Weber’dır. Weber’e göre, koruma sorumluluğu 11 Eylül 2001 sonrası uluslararası siyasi yapıyı tam olarak nitelendirmemektedir. Hatta Weber tarafından koruma sorumluluğunun yükselen bir gücün önünü kesmek veya büyük güçlerin daha da güçlenmesine yardımcı olan bir silah olarak tarif edilmektedir (Weber 2009; Aktaran: Artokça 2015: 56-57). Koruma sorumluluğuna dair bir olumsuz görüşte bulunan üçüncü kişi ise Ramesh Thakur’dur. Thakur tarafından koruma sorumluluğunun üç çıkmazından bahsedilmektedir. Birincisi, Thakur’e göre, egemenliğe devamlı surette saygı duyulması yaşanan insani krizlere ortak olunması anlamına gelmektedir. İkincisi, ona göre, Güvenlik Konseyi’nden kaynaklanan siyasi çıkmazlar veya tıkanmalar vardır. Üçüncüsü, ona göre, BMGK oluru olmadan kullanılan kuvvet uluslararası hukuk ihlallerine zemin hazırlayacaktır. Bu nedenle Thakur tarafından temel olarak koruma sorumluluğu ile BM sisteminin zayıflayacağı ifade edilmiştir (Thakur 2002; Aktaran: Aktokça 2015: 57). Olumsuz eleştiriler

noktasında değineceğimiz bir diğer isim Stefanie Fishel'dir. Fishel'in yapmış olduğu eleştiriler ICISS raporuna ilişkindir. Öyle ki, koruma sorumluluğunu bir görev olarak tanımlayan Fishel, ICISS raporunda ifade edilen insani krizlere cevap verme noktasında yetersiz olduğunun altı çizilmiştir (Artokça 2015: 57-58). Koruma sorumluluğuna ilişkin olumsuz eleştiri de bulunan beşinci isim ise Melissia Labante'dir. Koruma sorumluluğunun siyasileşmiş ve pürüzlü olduğunu ifade eden Melissia Labante'ye göre, bu sorumluluğun müşterek müdahale perspektifine negatif bir katkı sağlayacaktır. Ancak Labante'nin koruma sorumluluğu konusundaki olumlu görüşü ise sivillerin korunmasına dair beklentilerin artmasına şeklinde aktarmıştır (Labonte 2012; Aktaran: Artokça 2015: 67).

Koruma sorumluluğuna dair olumsuz eleştirilere karşılık, olumlu görüş beyan edenler de bulunmaktadır. Koruma sorumluluğuna dair olumlu görüşlerden bahsederken değineceğimiz ilk kişi, Thomas G. Weiss'dir. Weiss, koruma sorumluluğuna dair görüşlerini ortaya koyarken haklı neden eşiği, son çare, doğru niyet, orantılı güç kullanımı, doğru yetki ve mantıklı beklentiler şeklinde sıralanan altı kriter üzerinden açıklamıştır. Weiss'in iddiasına göre, bu eşik müdahalelere göre değişmektedir. Weiss bu iddialarını sunarken 1994 Haiti ve 1997 Sierra Leone müdahalelerini örnek olarak sunmaktadır. Bunun yanında, Micheal Barnett ile Thomas G. Weiss tarafından insani prensiplerin vurgulandığı ortak çalışmada koruma sorumluluğu insani krizlerin önlenmesi için yapılan bir strateji olarak nitelendirilmektedir (Bilgin Aytaç 2014: 212-213). Koruma sorumluluğuna dair olumlu görüş beyan eden kişilerden ikincisi, Edward Luck'tur. Luck, koruma sorumluluğunu uluslararası hukuka ve BM Sözleşmesine dayanan siyasi bir kavram olarak tanımlamaktadır (Gözen Ercan 2015: 175). Ayrıca Luck tarafından koruma sorumluluğu 2005'ten sonra BMGK'nin kararı olmaksızın ve hatta üzerinde tam olarak mutabakata varılmayan müdahale türünün meşrulaştırılması şeklinde açıklanmıştır (Luck 2010; Aktaran: Artokça 2015: 59). Koruma sorumluluğuna dair olumlu eleştiriler de bulunan üçüncü kişi, Noam Chomsky'dir. Chomsky tarafından koruma sorumluluğu ile insani müdahale arasında pek bir fark olmadığını ifade edilmiş, hatta koruma sorumluluğu için insani müdahalenin bir alt konusu olduğu vurgulanılmıştır. Ayrıca Chomsky'e göre, koruma sorumluluğu insanları korumak adına etkili ve umut verici bir araçtır (Chomsky 2009; Aktaran: Artokça 2015: 59).

Değineceğimiz dördüncü isim David Chandler'dir. Chandler, koruma sorumluluğuna üç tartışma üzerinden yaklaşmıştır. Birincisi, Chandler'e göre, kavram manasında koruma sorumluluğu, *askeri müdahaleye karşı çıkan insan hakları örgütlerinin yatıştırılmasına yönelik hazırlanmamıştır*. İkincisi, *müdahale egemenlikle taban tabana zıt değil aksine uyumlu bir kavram olarak görülmektedir*. Üçüncüsü ise kavramın amacı ile alakalıdır ve kavramın amacı da, *iyi niyettir*. Böylelikle Güvenlik Konseyi'nin daha iyi çalışması hedeflenmiştir (Chandler 2004; Artokça 2015: 60-61).

Koruma sorumluluğuna dair olumlu görüşler beyan eden beşinci kişi, Avusturalya Kızılhaç Örgütü'nden Eve Massingham'dır. Massingham, koruma sorumluluğunu sivilleri korumak için atılan açık bir adım olarak nitelendirmiştir (Massingham 2009; Aktaran: Artokça 2015: 61). Değinilecek son isim Alex J. Bellamy'dir. Bellamy'e göre, koruma sorumluluğu devletlerin askeri müdahale sırasında yaşadıkları sorunlara çözüm getirme manasında üç katkı sağlar. Birincisi, *müdahaleyle birlikte ortaya çıkması muhtemel zararların giderilmesine yardım edebilir*. İkincisi, *askeri sorunlar başta olmak üzere karmaşık problemlerin ortadan kaldırılmasına yönelik politik ve diplomatik stratejileri üretmesini sağlayabilir*. Üçüncüsü ise *sivillerin korunmasına dikkat çekerek korumanın uygulanabilirliği konusunda yeni bir bakış açısı oluşturulmasını sağlamak konusunda ivmelendirici olabilir* (Bellamy 2008; Aktaran: Artokça 2015: 62-63).

1.1.3.1.2. Devlet Bazında Görüşler

Koruma sorumluluğuna dair kişiler bazında olumlu ve olumsuz yaklaşımların yanında, bu sorumluluğa ilişkin görüşlerin devlet veya devletler tarafından da olumlu ve olumsuz olarak dillendirildiği görülmüştür. Bu bölümde Fransa, İngiltere, Almanya, ABD, Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti şeklinde sıralanan devletlerin koruma sorumluluğuna dair yapmış oldukları görüşlere yer verilecektir.

Devletlerin koruma sorumluluğa dair yaklaşımlarından bahsederken değineceğimiz ilk devlet Fransa'dır. Fransa, koruma sorumluluğu kuramını kabul eden bir ülkedir. Koruma sorumluluğu kuramının Fransa tarafından kabul edilmesinde

1980’li ve 1990’lı yıllarda Bernard Koucher’in insani müdahale ve insani yardım konularında yürütmüş olduğu sivil toplum faaliyetlerinin etkisi vardır. Örneğin, Myanmar’da yaşanan kasırga sonrasında Myanmar devleti içerisinde yaşanan insani krizde Fransa tarafından BM’ye “koruma sorumluluğunun harekete geçirme” teklifi yapılmıştır. Ancak Fransa’ya, devletler tarafından bu sorumluluğun doğal afetler sırasında kullanılmayacağı iletilmiştir. Bunun yanında, Fransa 2010 yılındaki Fildişi Sahillerinde ve 2011 yılında yaşanan Libya’daki insani krizlerin çözülmesi adına koruma sorumluluğunu devreye sokmaya çalışmıştır (Artokça 2015: 71-72). Netice itibari ile Fransa, koruma sorumluluğuna pozitif yaklaşan bir ülke olarak görülmektedir.

Koruma sorumluluğuna dair pozitif bir görüşe sahip olan bir diğer devlet ise İngiltere’dir. İngiltere’nin koruma sorumluluğuna dair tutumu Kosova ve Irak müdahalelerini örnekleri temelinde olduğu görülmüştür. Ancak İngiltere, koruma sorumluluğunu dış politikada söylem bazında insani krizlerin engellenmesini amacıyla bir görev olarak ifade etmesine rağmen, uygulaması sırasında ise iç politika unsurları tarafından frenlendiği görülmüştür. Örneğin, 2013’te Esad yönetiminin sivil halka karşı kullanmış olduğu kimyasal gaz sonrasında askeri güç kullanarak müdahale edilmesine dair tasarının Britanya Parlamentosu tarafından reddedildiği görülmüştür. Fransa ve İngiltere’den sonra koruma sorumluluğunu destekleyen başka bir ülke de Almanya’dır. Bu desteği Almanya, Koruma Sorumluluğu Grubu’na üye olarak ve Koruma Sorumluluğu Şubesini faaliyete sokarak göstermiştir. Hatta Almanya, BMGK’nin Libya ve Fildişi Sahillerinde yaşananlara ilişkin almış olduğu kararları dışardan desteklemiştir. Ayrıca Almanya, koruma sorumluluğunun daha da geliştirilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır (Artokça 2015: 72-73).

Koruma sorumluluğuna dair görüşlerine değinilecek diğer ülke olan ABD’nin Almanya, Fransa ve İngiltere gibi net söylemlere sahip olmadığı görülmüştür. Çünkü ABD, koruma sorumluluğu doktrinin ilanından önce, Ruanda, Bosna ve Kosova olaylarında görüldüğü üzere önleyicilik çalışmalarında bulunmuştur. Her ne kadar 2001 yılında ABD, koruma sorumluluğuna destek vermiş olsa da, BMGK’nin müdahale hakkına dair yasal bir dayanak sağlamaması ve BMGK’nin onayı alınmadan yapılacak müdahaleler sonrasında nasıl bir tutum izleneceği hususunda bazı çekinceler de

belirtmiştir. Öyle ki, ABD’li politikacılar ilk dönemlerde koruma sorumluluğuna dair olumsuz bir görüş sunmuştur. Ancak ABD’nin, 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra koruma sorumluluğuna destek verdiği gözlenmiştir. Öyle ki, ABD, koruma sorumluluğuna vermiş olduğu bu desteği 2005 yılında daha da artırmıştır. Hatta Darfur krizinde ABD Dışişleri Bakanı Rice, koruma sorumluluğuna vurgu yaparak uluslararası toplumun harekete geçmesini talep etmiştir. Ayrıca ABD Başkanı Obama döneminde de koruma sorumluluğunun benimsendiği görülmüştür. Ancak ABD’nin koruma sorumluluğuna dair yaklaşımında hala tereddüt içerisinde olduğu görülmektedir. Bunun altındaki neden ise ABD’nin 1648’den günümüze gelen egemenlik vurgusunu değiştirmek istememesidir. Bu yaklaşım farklılığı aynı zamanda, ABD’nin Libya ve Suriye krizlerine bakış açılarını da etkilemiştir (Artokça 2015: 69-70).

Rusya’nın koruma sorumluluğuna ilişkin yaklaşımının olumsuz olduğu görülmüştür. Rusya’nın bu tarz bir yaklaşım içerisinde olmasının altında ise uluslararası alanda koruma görevi olan BMGK’nin sahibi olduğu özel yetkisinin koruma sorumluluğu uygulaması ile ülkelerinin rejimlerinin hedef alındığı inanışıdır. Ancak Rusya’nın koruma sorumluluğuna ilişkin yaklaşımında farklılık olduğu 2008 yılında Gürcistan yapmış olduğu müdahalede açıkça görülmüştür. Böylece Rusya’nın bir yandan BM Antlaşması’nın devam ettirilmesine ilişkin vurgunu yaptığı görülürken, diğer yandan da komşu ülkelerdeki Rusları korumaya yönelik ikili bir siyaset izlediği görülmüştür (Kurowska 2014). Rusya’nın koruma sorumluluğu noktasında izlemiş olduğu ikili siyasetini bir benzerini de Çin Halk Cumhuriyeti yapmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti, olay üzerinden hareket ederek bazen bir yandan devletin ulusal egemenlik, içişlerine karışılmaması ve toprak bütünlüğüne dair vurguların altını çizerek müdahalenin olumsuzluğuna vurgu yaparken, bazen de koruma sorumluluğunun uygulanmasına ses çıkarmadığı 2005 yılında Darfur ve 2011 yılında Libya gibi müdahale örneklerinde açıkça görülmüştür (Noesselt 2013: 706-709).

1.1.3.2. Bazı Örnek Olaylar

Devletlerin koruma sorumluluğa dair yaklaşımları olumlu ve olumsuz olarak ayırmak mümkündür. Ancak bu ayrımın pek önemli olmadığı gözlenmiştir. Öyle ki,

aşağıda değineceğimiz örnek olaylarda devletlerin takınmış oldukları tutumların nasıl değişiklik gösterdiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu noktada, koruma sorumluluğu için vereceğimiz ilk örnek Sudan'dır. 2003'te, Sudan'ın Başkent'inin batısında yer alan Darfur'da etnik, ekonomik ve politik sebeplerden dolayı (Reçber 2016: 242-243) hükümet güçleri ile isyancılar arasında başlayan çatışmalar binlerce insan yaşamını yitirdiği ve milyonlarca insan göç etmek zorunda kaldığı bir olaya dönüşür (Bayram 2016: 10, https://www.researchgate.net/publication/297014019_Yerel_ve_Kuresel_Boyutlariyla_Darfur_Sorunu, 22 Mart 2018'de erişildi) . BMGK tarafından Darfur'da yaşanan insani krizin sonlandırılması adına 2004'te kararlar alınmasına rağmen, 2005-2007 yılları arasında, yine Darfur'da yaşanan insan hakları ihlallerinin önüne geçilemediği görülmüştür. Krizin Darfur'da devam etmesi koruma sorumluluğunun başarısızlığa uğradığının net bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Reçber 2016: 344-357).

Darfur sorunun çözülememesinin altında ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin'in gibi devletlerin soruna ilişkin farklı yaklaşımların etkisi bulunmaktadır. ABD Başkanı G. W. Bush ve ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell tarafından Darfur'da yaşananların bir soykırım olduğunun ifade edildiği görülmüştür. Hatta Darfur'da barış olana kadar masumların yanında olacağını belirten Başkan Bush, barışın yapılmaması durumunda yaptırımların devreye gireceğini belirtmesi ile Sudan hükümetinin 2007'de BM ve Afrika Birliklerinden oluşan bir misyonu kabul ettiği gözlenmiştir. Bu gelişme sonrasında da ABD Başkanı Obama'nın bölgede yaşananların iyiye gittiğine ilişkin açıklama yaptığı görülmüştür. İngiltere, Fransa ve Almanya gibi devletler Darfur sorununa saldırgan veya müdahaleci bir tutum içerisinde yaklaşmışlardır. Bunlara karşılık, Rusya ve Çin ise Batılı devletlerin sarf etmiş oldukları tutumları eleştirmiş, Sudan'ın toprak bütünlüğüne ve de içişlerine saygılı olunması temelinde görüşlerini belirtmişlerdir (Bayram 2016: 15-20, https://www.researchgate.net/publication/297014019_Yerel_ve_Kuresel_Boyutlariyla_Darfur_Sorunu, 22 Mart 2018'de erişildi).

İkinci örnek olayımız ise Kenya'dır. 30 Aralık 2007'de Kenya'da Ulusal Birlik Partisi ile Demokratik Harekât arasında yaşanan seçim yarışını Ulusal Birlik Partisi kazanmıştır. Bu sonuçlara Demokratik Hareket itiraz etmiş, yapılan bu itirazın kabul

görmemesi sonrasında ülke ölümlerin, yağmaların ve tecavüzlerin artarak devam ettiği bir iç savaşa doğru sürüklenmiştir. Ülkede olayların sonlanması adına Afrika Birliği ile BM Genel Sekteri Kofi Annan'ın diplomatik girişimlerde bulunduğu görülmüş, bu girişimler Şubat 2008'de tarafların iktidarı paylaşmak için anlaşarak şiddet olaylarını bitirdiği görülmüştür. Kenya olayı koruma sorumluluğunun diplomatik girişimler kullanılarak başarıya ulaştığı bir örnek olarak gösterilmektedir (Reçber 2016: 357-360).

Koruma sorumluluğuna dair örneklerden bir tanesi de Rusya'nın Gürcistan'a yapmış olduğu müdahaledir. Gürcistan'da 2003'te yaşanan Gül Devrimi yönetimi devralan Saakaşvili'nin 2008'de Gürcistan'ı üniter bir yapı haline dönüştürmeyi amacı Gürcistan ve Güney Osetya arasında çatışmalar başlamasına neden olmuştur. Gürcü güçlerinin Güney Osetya'nın başkentine havadan ve karadan saldırılar düzenlemesi sonrasında Rusya Başbakan'ı Putin'in Gürcistan yönetiminin bölgede savaş suçu, etnik temizlik, soykırım vb. benzeri eylemlerde bulunduğunu iddiaları temelinde, hem bölge'deki Güney Osetya halkını hem de bölge'deki Rus haklarını korumayı amacıyla Rusya'nın Gürcistan'a müdahale ettiğini belirtmiştir. Rusya bu iddiasını ise Ağustos 2008'de BM Güvenlik Konseyi'nde kanıtlamaya çalışırken, yaptıkları müdahalenin meşru müdafaa hakkını kullanılarak yapıldığını ifade etmiştir (Meydan 2017: 424-425). Rusya'nın Gürcistan'a yapmış olduğu askeri müdahalenin ABD tarafından sert şekilde eleştirildiği görülmüştür (İha.com 2008, <http://www.ihacom.tr/haber-bush-ruslarin-saldirisi-dramatik-ve-acimasiz-31572/>, 20 Mart 2018'de erişildi). Rusya ile Gürcistan arasında yaşanan savaş Avrupa Birliği'ni (AB) de bir açmazın içine sürüklemiştir. Bu açmazın temelinde bir taraftan AB ile Rusya arasında var olan ticari ilişkiler varken, diğer taraftan ise Avrupa değerlerinin Gürcistan'a ulaştırma gayesi vardır. AB içerisinde yaşanan bu görüş ayrılığı Rusya'ya karşı izlenilecek politikayı da etkilediği görülmüştür (Erkan 2016: 55-58).

Dördüncü örnek olayımız Sri Lanka'da yaşanmıştır. 1948'de bağımsız olan Sri Lanka'da, Sinhalar ve Tamiller arasında zaman zaman barış girişimleri olmasına rağmen taraflar arasında yaşanan çatışmaların yaklaşık 60 yıl sürdüğü görülmüş, 85 bin kişinin yaşamını yitirdiği ve binlerce kişi yerinden edildiği bu savaş 2009'da, Sri Lanka askeri kuvvetlerinin Tamil militanlarına yapmış olduğu saldırılarda militanlarının

tamamına yakını ölüdürmesi ile son bulmuştur (Çınar 2005: 8-12). Sri Lanka'da yaşanan insani krize karşı tepkilere bakıldığında değinilecek ilk devlet ABD olacaktır. ABD ile Sri Lanka arasında askeri, ekonomik ve teknoloji gibi artan yardımlar olmasına rağmen, ABD Başkanı Obama döneminde Sri Lanka'da yaşanan olaylara ABD'nin doğrudan müdahale etmek yerine geri planda durduğu görülürken, Çin, Hindistan ve Japonya gibi bölge devletlerinin ulusal çıkarlar perspektifinde siyasi, ekonomik ve askeri anlamda Sri Lanka yönetimine destek vermeleri ile soruna dahil olmuşlardır (Çınar 2012: 49-51, 52-57). Sri Lanka'da yaşanan etnik çatışmaların önlenmesi adına BMGK'nin müdahale bulunamamasının altında Çin ve Rusya'nın veto haklarını oylama sırasında kullanmış olmaları gösterilebilir. Bu sebeple, koruma sorumluluğunun Sri Lanka'da başarısızlığa uğradığı bir olay olarak gösterilmektedir (Reçber 2016: 381).

Beşinci örnek olayımız ise Libya'da yaşanmıştır. Libya, Arap Baharı'nın kanlı bir şekilde yaşandığı ülkelerden bir tanesidir. Libya'da olaylar Şubat 2011'de başlamış, bu olayların ilk kıvılcımı, rejim karşıtı olan Fethi Terbil'in Bingazi şehrinde tutuklanması sonrasında, yapılan gösterilere Kaddafi yönetiminin sert müdahalesi ile birlikte can kayıpları yaşandığı görülmüştür. Libya'da yaşanan bu şiddet olayları uluslararası gündemin de dikkatini çekmiş, bu gelişme sonrasında BM Güvenlik Konseyi 1970 ve 1973 sayılı yaptırım kararları almıştır (Aytoğu 2016: 92-96). BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan bu kararlar neticesinde sorunun çözülmesi beklenirken, Fransa, İngiltere ve İtalya'nın 19 Mart 2011'de Libya'ya hava saldırısı gerçekleştirmiş, daha sonra da NATO'nun devreye girdiği görülmüştür (Gözen 2018: 439-440). Ekim 2011'de Kaddafi öldürülmüştür. Sonuç olarak, Libya'da yaşanan iç savaşın bilançosuna bakıldığında 30 bin insan öldürülmüştür (Arı 2017: 475).

Libya'ya yapılan askeri müdahalenin başta Fransa, ABD ve İngiltere olmak üzere İtalya, İspanya ve Kanada gibi ülkelerin destek verirken, Almanya ise yapılacak olunan müdahalenin riskli olacağı ifade edilmiştir (Sabah 2011, https://www.sabah.com.tr/dunya/2011/03/18/libyaya_uluslararası_mudahale, 22 Mart 2018'de erişildi). Bu operasyon sonrasında Putin'in, "*Bati, dost ülkeye ve halkına Haçlı Seferi yapıyor*" şeklinde açıklaması ile Libya operasyonunu eleştirdiği görülmüş (Kerimoğlu 08.04.2017, <http://insamer.com/tr/rusyanin-libya-politikasi-ve-asker->

mudahale-ihimali_645.html, 20 Mart 2018'de erişildi), bu eleştiriye Çin'in de destek verdiği görülmüştür (Ekrem 30.06.2011, <http://www.sde.org.tr/tr/authordetail/cinin-yeni-libya-politikasi-icislerine-karisma/901>, 19 Mart 2018'de erişildi). Bunların yanında öncesinde Türkiye, Libya'ya karşı yapılacak askeri müdahaleye şiddetle karşı olduklarını belirtirken (Gözen 2018: 439-440), sonrasında ise Türkiye, bazı şartlar temelinde NATO operasyonuna evet diyeceğini ortaya koymuştur (Timetürk 2011, <https://www.timeturk.com/tr/2011/03/21/erdogan-nato-libya-nin-libyalilara-ait-oldugunu-tespit-ve-tescil-icin-oraya-girmelidir.html>, 19 Mart 2018'de erişildi). Libya tezkeresinin TBMM'den geçmesi sonrasında Türkiye'de NATO operasyonuna dahil olmuştur (Habertürk 2011, <http://www.haberturk.com/haber/haber/613691-99-yil-sonra-mehmetcik-libyada>, 19 Mart 2018'de erişildi). NATO'nun Libya'ya yapmış olduğu askeri müdahaleye koruma sorumluluğu açısından bakıldığında sivil halka karşı işlenen suçların sonlandırılması noktasında başarılı olduğu görülmektedir (Reçber 2016: 397).

Sonuç olarak, 2000'lerin başında adı duyulan koruma sorumluluğuna dair devletlerin olumlu ve olumsuz bakış açıları sergiledikleri görülmektedir. Özellikle devletlerin koruma sorumluluğuna ilişkin görüşlerinin sonradan da değişebileceği Rusya'nın 2008'de yaptığı Gürcistan müdahalesi ile açık ve net olarak görülmüştür. Yani, devletlerin koruma sorumluluğuna dair yaklaşımları ulusal çıkarlar ekseninde bir hareketin ürünü olarak görülmüştür.

1.2. Haklı Savaş, İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu İlişkisi

İnsani müdahalenin ortaya çıktığı dönemden günümüze kadarki dönem aralığına bakıldığında yaklaşık 150 yıllık bir tarihi geçmişi olduğu görülmektedir. Ancak insani müdahalenin 150 yıllı sınırlanıp sınırlanmayacağı hususunda da farklı görüşler yer almaktadır. Bu noktada ortaya haklı savaş kuramı çıkar. Özellikle Vitoria, Grotius, Gentili ve Suarez gibi haklı savaş düşüncesine katkı sağlayan kişilerin insani müdahalenin gelişmesine katkıda buldukları görülmüştür (Reçber 2016: 20). Sorulması gereken diğer bir soru ise haklı savaş ile insani müdahale arasında bağlantı kurulabilecek ortak nokta veya noktaların varlığı hususundadır. Bu sorunun cevabını

yedi madde üzerinden açıklamak mümkündür. Bu noktada, haklı savaş ile insani müdahale arasındaki ilişkinin kurulabilmesini sağlayacak ortak noktaları şu şekilde açıklayabiliriz: Birincisi; meşru otorite veya yetkili makamdır. İnsani müdahaleye ilişkin tanım ve örneklere bakıldığı vakit askeri kuvvet kullanmada yetkili olan gücün devlet ve BMGK gibi uluslararası örgütler olduğu vurgulanmıştır. Haklı savaş geleneği noktasında ise otoriteye dair farklı açıklamalar yapılmasının yanında, ortak vurgularda hükümdarın belirtildiği görülmektedir. İkincisi; müdahale edilen taraftır. İnsani müdahale dair teorik ve pratik süreçlerde müdahale edilen yapının devlet olduğu gözlenmiştir. Ancak haklı savaş geleneği düşünüldüğü vakit otorite noktasında çeşitli nitelendirmeler üzerinden kişilerden tutun hükümdarlara kadar uzanan bir sıralamada müdahale edebilme seçeneklerinin olduğu görülmüştür.

Üçüncüsü; vurgulanan gerekçelerdir. İnsani müdahaleye ilişkin yapılan literatür çalışmalarında devletler, yönetimi altında yaşayan insanlara karşı yapılan soykırım, etnik temizlik gibi ağır insan hakları ihlallerinin yapılması gerekçeler olarak öne sürülmektedir. İfade edilen bu gerekçeler günümüz uluslararası alanda da suç olarak görülmektedir. Bu perspektiften bakıldığı vakit haklı savaş düşüncesi içerisinde bazı örnekler temelinde ilişkilendirmek mümkündür. Örneğin, Thomas Aquinas'ın karşı tarafın kesinlikle suçlu olması, Vitoria'nın mazlumları ve yoksulları korumak ve de Gentili'nin başka ülkedeki insanları baskıdan kurtarmak gibi haklı neden şartları içerisinde yer alan söylemler örnek gösterilebilir. Dördüncüsü; askeri kuvvet kullanımıdır. Askeri kuvvet kullanımı insani müdahale konusunda devlette yaşanan insani krizleri sonlandırmak amacıyla kullanılan güç kullanımı bir çözüm yolu olarak görülmektedir. Benzer bir şekilde bu çözüm yolu da, haklı savaş geleneğinde de kullanılan bir yöntem olmuştur.

Beşincisi; barışın sağlanmasıdır. İnsani müdahalenin yapılma gayesinde müdahale edilen devletin içinde yaşanan insani krizleri sonlandırmak yatmaktadır. Başka bir ifadeyle, müdahale eden devlet veya uluslararası örgüt müdahale etmiş oldukları devlet içerisinde barışı sağlama adına askeri güç kullanmaktadır. İnsani müdahale belirtildiği gibi haklı savaş geleneği içerisinde de hükümdar gibi yetkili bir makam askeri gücünü bu gelenek içindeki iyi niyet şarttı temelinde kullanabileceği ile

resmedilmeye çalışılmıştır. Bu vurgulamaya St. Augustinus ile Thomas Aquinas'un haklı bir savaş geleneğinde sunduğu iyi niyet ilkesi içinde belirtilen barışın sağlanması amacıyla ilişkilendirmek mümkündür. Altıncısı; orantılı güç kullanımudur. Hem insani müdahale de özellikle ölçütler içerisinde hem de haklı savaş geleneği içerisinde yapılacak olunan müdahalede orantılı bir gücün kullanılması gerektiği belirtilmiştir. Sonucusu ise hem haklı savaşta hem de insani müdahale içerisinde yer alan siviller hassasiyet vurgusudur. Haklı savaş geleneğinin biyografi notlarına bakıldığında Platon'dan başlayan günümüze kadarki dönem aralığı içerisinde kadın, çocuk, yaşlı erkek, tüccarlar, din adamları temelinde sivillere dikkat edilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Bu gelenek içerisinde hemen hemen dönemlerin çoğunda vurgulanan ayırt etme ilkesinin günümüz döneminde insan hakları temelinde dikkat edilen bir durum olmuştur. Bu saymış olduğumuz ortak noktalar temelinde insani müdahalenin tarihsel derinliğinin altında da haklı savaş geleneğinin mevcut olduğu açıkça görülmüştür.

2000'li yılların başlarında ICISS tarafından yayınlanan raporda ifade edilen koruma sorumluluğu kavramına bakıldığı vakit 21. yüzyılda koruma sorumluluğunun sunduğu ilkeler düzleminde haklı savaş geleneğine geri dönülüp dönülmediğine dair tartışmanın yaşandığı görülmüştür. Bu tartışma üzerinden haklı savaş geleneği ile koruma sorumluluğu arasında ilişki kurulabileceği açıkça görülebilmektedir (Arsava 2011: 114). Bu ilişki haklı savaş geleneği içerisinde değinilen ilkeler ile koruma sorumluluğu içerisinde belirtilen harekete geçme sorumluluğu ilkeleri arasında açıkça görülmektedir. Birincisi, haklı neden eşiği ile haklı neden ilişkisi arasındaki ilişkidir. Haklı neden eşiğinde, askeri kuvvet kullanımında ve insanlara karşı büyük felaketlerden bahsedilmektedir. Bahsedilen askeri güç kullanımı soykırım, büyük ölçekli can kayıpların yaşanması, terör faaliyetlerinin yapılması ve etnik temizlik gibi sıralanan büyük felaketlerden insanları korumak için yapılır. Bu perspektiften bakıldığı vakit haklı neden eşiğinin haklı savaş geleneği içerisinde haklı neden ilkesi ile ilintili olduğu açıkça görülmektedir. Çünkü haklı neden ilkesinin içindeki amacın masumları korumak olduğu vurgulanmaktadır. İkincisi, doğru amaçlar ve meşru amaç alakasıdır. Doğru amaçların temelinde insanların yaşamakta olduğu acıyı durdurmak yatmaktadır. Bu ilke, haklı savaş geleneği ilkelerinden haklı neden ve meşru amaç ile ilişkilendirilebilir. Çünkü haklı neden ilkesinin temelinde savaşların masum insanları korumak temelinde

haklı olduğu ortaya konulmaktadır. Meşru amaçta ise müdahale niyetinin haklı bir neden dayandırılması gerekir. Üçüncüsü, her iki cephede de kullanılan son çare ilkesidir. Son çare ilkesi, hem haklı savaş geleneği hem de koruma sorumluluğu içinde yer almaktadır. Öyle ki, her ikisinde de bu ilkenin askeri müdahale seçeneği için tüm barışçıl yolların tüketilmesi gerekmektedir.

Dördüncüsü, orantılı yollar ile orantılılık ilkeleri arasındaki bağlantıdır. Harekete geçme sorumluluğunun temel ilkelerinden birisi olan orantılı yolların temelinde insanların yaşamış olduğu acıları sonlandırmak yatmaktadır. Bu noktada, yapılması planlanan müdahalenin genişliği amaç ile eşit düzlemde değildir. Haklı savaş geleneği içerisinde yer alan orantılılık ilkelerinde başarı zarar dengesine ve bunlar için kullanılacak olunan saldırıların orantılı olması gerekir. Beşincisi, doğru makam ve meşru otorite benzerliğidir. Koruma sorumluluğunun içerisinde yer alan doğru makam ilkesinde dünya üzerinde insanları koruma ve kuvvet kullanmada tek yetkili organ ise BMGK'dır. Bunun yanında, haklı savaş geleneği içerisinde ise kuvvet kullanma farklı kişilere verilmesine rağmen, ortak olarak hükümdarların var olduğu gözlenmiştir. Sonucusu ise başarı ihtimali ve mantıklı beklentiler arasındaki temel gayedir. Bu iki ilkenin özünde, yapılan savaşlarda başarılı olunmasının zorluğundan bahsedilmektedir. Başka bir ifadeyle devletler, savaşlara başlamadan önce başarılı olunup olunmayacağını iyi düşünmeleri gerekmektedir.

İnsani müdahale ile koruma sorumluluğu arasında bağlantı(ları)nın olup olmadığına bakılmadan önce koruma sorumluluğunun gelişiminde, 1990'larda yaşanan ve insani müdahaleye örnek olarak gösterilen Ruanda, Bosna ve Kosova müdahaleleri üzerinden filizlenen tartışmaların etkisinin olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Bu perspektiften bakıldığında koruma sorumluluğunu insani müdahalenin bünyesinden filizlenen bir fidana benzetilebilir. İnsani müdahale ile koruma sorumluluğu arasında yetkili makam veya meşru otorite noktasında benzerlik kurulabilir. Öyle ki, her ikisi de ortaya çıktıkları dönem dilimde devletin ve BMGK'nin otorite sahibi olduğu vurgulanmaktadır. İkinci ortak nokta ise yetkili otorite tarafından yapılan müdahale de devlete karşı yapılmaktadır. Üçüncü ortak noktada ise devletin veya BM Güvenlik Konseyi'nin yapmış olduğu müdahalenin gerekçesi ise müdahale edilen devletin

içerisinde yaşanan ağır insan hakları ihlalleri veya insani krizlerdir. Dördüncü ortak nokta, hem insani müdahalede hem de koruma sorumluluğunda askeri müdahale, insan hakları ihlallerini sonlandırmak ve barışın sağlanmak adına son çare olarak görülmektedir. Beşinci ortak nokta ise orantılılık vurgusunun hem insani müdahalede hem de koruma sorumluluğunda yer aldığı görülmüştür. Son olarak vurgulanan ortak nokta sivil hassasiyettir.

Sonuç olarak, haklı savaş, insani müdahale ve koruma sorumluluğu birbirlerinde bağımsız kavramlar olmadıkları anlaşılmıştır. Haklı savaş ile insani müdahale arasındaki ortak noktaların meşru otorite, müdahale edilen taraf, müdahalenin gerekçesi, askeri kuvvet kullanımı, barışın sağlanması, orantılılık ve sivilleri hassasiyet vurguları temelinde sağlanabilir. Haklı savaş ile koruma sorumluluğu arasındaki ortak noktalar olan meşru otorite, haklı neden, kullanılan çözüm yolu, müdahale gerekçesi, orantılılık ve başarının elde edilip edilemeyeceği düzleminde ilişki kurulabileceği gözlenmiştir. İnsani müdahale ile koruma sorumluluğu bağlantısını müdahaleyi yapan taraf, müdahale edilen taraf, müdahalenin gerekçesi, müdahalede kullanılan yöntem, müdahalenin temel amacı ve sivillere karşı dikkatli olması gibi maddeler üzerinden açıklamak mümkündür. Kısaca, haklı savaş, insani müdahale ve koruma sorumluluğu arasında bağlantının net bir şekilde kurulabileceği gözlenmiştir.

II. BÖLÜM

2. İNGİLİZ OKULU VE İNSANİ MÜDAHALE

İnsani müdahale, günümüzde uluslararası politikanın en önemli tartışma konularından birisi olmuştur. Öyle ki, Soğuk Savaş döneminde silahlanma yarışları, caydırma, silahsızlanma, güvenlik ikilemi etrafında şekillenen iç savaşlar, çatışma problemi ve çatışma çözümü gibi temel vurguların önemli gelişmeler arasında yer aldığı görülmüştür. Bu noktada, insani müdahale uluslararası ilişkilerin de yeni bir araştırma alanı olmuştur (Fixdal ve Smith 1998: 283-284). Bu temelde insani müdahalenin uluslararası ilişkiler teorileri içerisinde yer bulması hiç şaşırtıcı değildir.

Uluslararası ilişkiler teorisi açısından bakıldığında vakit liberal düşüncenin insani müdahaleye ilişkin görüşleri Kant'ın "Liberal Uluslararasıılık" anlayışına dayanmaktadır. Bu anlayışa göre, devletler liberal ve liberal olmayan şeklinde ikiye ayrılır. Bu ayrım içerisinde liberal olanlar demokrasiye daha yatkındır. Kant'ın ifadelerinde liberal olanların, liberal olmayanların tehditlerine karşı iş birliğine gittikleri gibi bireysel özgürlük, mülkiyet hakkının korunması, dahası ezilen halkları koruma manasında kuvvet kullanarak müdahalede bulunabileceği ifade edilmektedir. Bundan başka liberal düşüncenin, özellikle, insani müdahale konusunda yapmış olduğu çalışmaların başında Fernando R. Teson gelmektedir. Teson, gerekli durumlarda (ahlaki durumlarda) insani müdahalenin doğru olduğu görüşüne sahiptir. Bu perspektif ise bireylerin, doğal hakları nazarında, sahibi oldukları haklarının ve özgürlüklerinin devlet tarafından müdafaasına dayanmaktadır. Bu noktada, liberal görüş savunucularının devlet zorbalığının yaşandığı durumlarda bireylerin yaşamış olduğu bu haksızlığı sonlandırmak adına dış kaynaklı müdahalelerin meşru olduğunu ileri sürüldüğü görülmüştür (Türkmen 2006: 36-37). Başka bir deyişle, liberal düzlemde insani müdahale düşüncesinde dış aktörlerin yapmış oldukları soykırım ve kitlesel türde

vahşetleri sonlandırmak adına müdahale hakkının olduğunun temelinde görüş beyan edenlere göre, egemen devletler vatandaşların haklarını korumakla görevlidir. Ancak devletler bu görevi yerine getirmediği takdirde sahibi oldukları müdahale etmeme veya içişlerine karışmama haklarını da yitirirler (Bellamy 2017: 293).

İnsani müdahale yanlısı görüşler liberallerin içerisinde aktarılırken, bu müdahaleye ilişkin olumlu görüş beyan edenler ise realistler etrafında toplanmıştır (Bellamy 2017: 296). Uluslararası ilişkilerin güç mücadelesinin yaşandığı bir alan olduğunu belirten realistlere göre, anarşik olarak tarif edilen uluslararası alanda tek gerçeklik, savaştır. Bu gerçeklik temelinde devletler, her durumda ulusal çıkarlarını düşünürler. Bu görüş temelinde realist görüşü savunanların insani müdahaleye karşı olmalarının altında yatan nedeni bu tarz bir müdahalenin devletlerin içişlerine ve bağımsızlıklarına müdahale girişimi şeklinde açıklamışlardır (Arslan 2016: 27-28). Ayrıca realist görüşü savunanlara göre insani müdahale zayıf devletlere karşı bir silahtır ve devletlerin gerçek niyetlerinin saklanıldığı bir maskedir. Bunlardan başka, realistler, hayati sebepler olmadığı müddetçe devletler, hem askerlerinin yaşamlarını tehlikeye atmaya hem de ekonomik tehlikeleri göze alamayacaklarından dolayı insani müdahaleyi göze alamayacaklardır. Ancak realistler, devletler tarafından insani müdahale yapılırsa bile bu konuda devletlerin titiz davranmaları gerektiğini savunurlar (Türkmen 2006: 38).

Çalışmanın bu boyutunda ise İngiliz Okulu'na yer verilecektir. Böyle bir tercihin yapılmasının altında yatan nedenleri iki şekilde açıklayabiliriz. Birincisi, İngiliz Okulu'nda temel olarak birey ve devlet haklarına ve de güncel tartışmalara rastlanılmaktadır (Arslan 2016: 36). İkincisi, İngiliz Okulu klasik realizm ve klasik idealizm teorilerinin tam ortasında yer almaktadır (Ergül Jorgensen 2014: 131). Çalışmanın teorik boyutunda yer verilecek olan İngiliz Okulu ile alakalı olarak önce İngiliz Okulu'nun gelişim sürecini ortaya koyan felsefi alt yapısına, temsilcilerin görüşleri ile yapmış oldukları çalışmaları ekseninde oluşan temel varsayımlarına, Okulun vurgulamaya çalıştığı kavramlara ve insani müdahale ile koruma sorumluluğuna ilişkin görüşlerine yer verilmeye çalışılacaktır.

2.1. İngiliz Okulu'nun Felsefi Alt Yapısı

İngiliz Okulu 1959'da, uluslararası ilişkilerin temel sorunlarını teorik ve tarihsel düzlemde tartışmak amacıyla bir grup İngiliz akademisyen tarafından temelleri atılarak oluşturulmuştur (Ergül Jorgensen 2014: 125). Bu manada, Okul'un temel savı ise, *“egemen devletler anarşik de olsa üst otoriteye ihtiyaç duymadıkları bir uluslararası toplum oluşturmaktadır”* şeklinde açıklanırken (Linklater 2005: 84; Aktaran: Arı 2013: 512), İngiliz Okulu'nun tarihsel gelişimi *“farklı, toplumsal tabanlı ve rasyonalist bir Uluslararası İlişkiler fikri olarak nasıl ortaya çıkmıştır”* sorusuna verilecek cevap ile izah edilmektedir (Viotti ve Kauppi 2016: 243).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz ve Amerikalı akademisyenler arasında görüş ayrılığı yaşanmıştır. 1950'lerde ve 1960'larda hem Amerikan siyaset biliminde hem de uluslararası ilişkiler alanında ilerleyen davranışsalci hareketin gelenekselci bir anlayışa sahip olan İngiliz akademisyenler tarafından benimsenmedikleri görülmüştür. Bunun yanında, Amerikan ve İngiliz gelenekselci akademisyenler tarafından uluslararası politika ve diplomasi alanlarında yürütülen çalışmalarda, 1930'larda Amerikan sosyal bilimlerinde ortaya çıkan davranışsalci hareketin sorgulanmaya başlanıldığı görülmüştür. Bu sorgulama neticesinde İngiliz Okulu'na ilişkin köken araştırmanın başlangıç noktasının Amerika Birleşik Devletleri olduğu görülmüştür. Bu noktada ortaya Amerikan Komitesi çıkmaktadır. Kurumsal manada bakıldığında bu komite, New York'ta Kolombiya Üniversitesi'nde yer almaktadır ve 1945'te Rockefeller kuruluşunun sponsorluğunda, Dean Rusk ve Kenneth Thompson'un katkıları bu komitenin kuruluşunda etkili olmuştur. Bu komitenin içerisinde Hans Morgenthau, Reinhold Neibuhr ve Kenneth Waltz gibi birçok kişi bulunurken, komitenin odak noktası olan uluslararası ilişkiler çalışmaları ve dış politika oluşturulması düzleminde kavrama, açıklama ve rehberlik etme yer almaktadır. Ancak bu komitenin varlığı uzun sürmemiştir. 1954'te ise K. Thompson, bu tarz bir grup kurmak adına harekete geçerek arkadaşı ve meslektaşı olan Herbert Butterfield'in yanına gitmiş, akabinde ise, diplomasi tarihçisi olan Desmond Williams'a başvurmuştur. 1958'de ise onlar da, Martin Wight'ın yanına giderek merkezi Cambridge Üniversitesinde olmak suretiyle Britanya Uluslararası Politika Kuramı Komitesi'ni oluşturmak adına davet edilmişlerdir.

Komitenin diğer üyeleri ise, William Armstrong, Micheal Howard, Donald Mackinnon ve Avusturyalı Hedley Bull'dur (Viotti ve Kauppi 2016: 243-245).

Martin Wight'ın 1950'lerde yapmış olduğu çalışmalar kurama ilişkin kaynaklık sağlamasına rağmen, İngiliz Okulu'nun belli başlı bir kuram haline gelmesi Herbert Butterfield, Adam Watson ve Hedley Bull gibi kişilerin büyük katkıları sonrasında olmuştur ve bu kişiler, sırasıyla Britanya Uluslararası Politika Kuramı Komitesine başkanlık yapmışlardır (Brown 1997: 52; Aktaran: Devlen ve Özdamar 2010: 45). 1980'lerde ise Robert Jackson, John Vincent, Tim Dunne ve Nicholas Wheeler İngiliz Okulu'nun bünyesinde yer alırken; 1990'larda Okula Barry Buzan ve Richard Little gibi araştırmacılar dahil olmuştur ve Okul yeniden popüler haline gelmiştir. Ancak İngiliz Okulu kavramı 1981 yılında Roy E. Jones tarafından kaleme alınan "The English School of International Relations: A Case for Closure" adlı makalesinde kullanılmış olmasına rağmen (Arı 2014: 126-127), yine bu makalede okulun kapandığı da iddia edilmiştir. 1974 yılında John Vincent, müdahale etmeme prensibi üzerinde çalışma yaparken; 1986 yılında ise uluslararası toplumda adalet ve insan hakları üzerine durmuştur. 1988 yılında S. Grader'in yayınlamış olduğu çalışmasında, ilginç olan, böyle bir Okulun hiç olmadığına değinmesi olmuştur. Hedley Bull, düzen ve adalet üzerine çalışma gerçekleştirirken; Martin Wight, uluslararası ilişkiler alanındaki Üç Gelenek ekseninde çalışmalar yapmış; A. Watson ise, uluslararası sistemin tarihsel evrimi konusunda çalışmalarını sürdürmüştür (Arı 2013: 512-513).

Soğuk Savaşın sona ermesi sonrasında, İngiliz Okulu'na ilişkin olarak sayısal manada temsilciler noktasında artışın yaşandığı gözlenilmiştir (Arı 2013: 513). Bu kişilerin çalışmış olduğu konuları ise devlet sistemleri, sistem ve anarşi ilişkisi, uluslararası toplumda düzen ile adalet ikilemi gibi şekilde sıralamak mümkündür. Bunun yanında, 1980'lerdeki temsilcilerin yoğunlaştığı konuları ise uluslararası sistemin değışen dinamiklerini temelinde birey hakları, insan hakları ve insani müdahale şeklinde sıralamak mümkündür (Buzan 1993: 327-352; Aktaran: Arı 2014: 127). Özellikle Tim Dunne'nun, 1998 yılında farklılık yaratma adına İngiliz Okulu'nun son yirmi yılına etki ettiği görülmüştür. Ayrıca son dönemlerde İngiliz Okulu düşünürlerinin başta uluslararası toplum gibi kavramları çalışmalarında kullandıkları görülmüştür.

Bunlara ek olarak, onların bilimsellikten ziyade tarih, hukuk ve diplomasi tarihine ilişkin farklı yöntemlerin tercih edilmeye başlandığı da görülmüştür (Bellamy 2007: 76; Aktaran: Arı 2013: 513).

1950’lerde, temelleri atılan İngiliz Okulu’nun temsilcilerini dört ana akademik grup üzerinden incelemek mümkündür. Birinci grup, Martin Wight, Hedley Bull, Adam Watson, Alan James ve John Vincent’tin içinde bulunduğu gruptur. İkinci grup, kuram içi tartışmalara doğrudan doğruya katkı sağlamış olan kişilerden oluşan grup olup, içerisinde Andrew Hurrell, Tim Dunne, Nicholas Wheeler, David Long, Peter Wilson, Hidemi Suganami gibi İngiltere’de doktora eğitimi almış olan akademisyenler bulunmaktadır. Üçüncü grupta ise bu grubun içerisinde yer alan kişiler araştırdıkları ve tartıştıkları konular nezdinde teoriye katkı sağlamalarına rağmen, bağımsız olarak hareket etmişlerdir. Bu grupta, Andrew Linklater, Ian Clark, Robert Jackson yer almaktadır. Dördüncü grupta, İngiliz Okulu’nu tekrar bir araya getirmek veya yeni İngiliz Okulu gibi söylemlerle son yıllarda çalışmalar yapmış kişiler yer almaktadır ve bu grubun içerisinde Barry Buzan ve Richard Little gibi akademisyenler bulunmaktadır (Ergül Jorgensen 2014: 125-126).

2.2. İngiliz Okulu’nun Temel Varsayımları

İngiliz Okulu’nun başlıca araştırma alanı içerisinde uluslararası toplumun doğasını, tarihini, gelişimini ve işleyişini açığa çıkarmak yer almaktadır (Viotti ve Kauppi 2016: 239). Bu perspektiften bakıldığında bu alanların İngiliz Okulu’nun uluslararası ilişkilere olan bakışının şekillenmesinde ve düşünsel temelinde çeşitliliğe katkı sağladığı görülmektedir (Arı 2014: 129).

Devletlerin temel aktör olduğu ve uluslararası sistemin doğasının anarşik (Devlen ve Özdamar 2010: 48-49) olduğunu ifade eden Martin Wight (1917–1972), İngiliz Okulu’nun önde gelen teorisyenleri arasında gösterilmektedir. Wight, 1950’lerin sonlarında Herbert Butterfield ile birlikte, British Committee on the Theory of International Politics’in kurulmasına öncülük etmiştir. Wight’ın, “Why is there no

international theory?” adlı makalesinde uluslararası ilişkiler teorisinde en temel soru, “uluslararası toplum nedir” olmuş (Griffiths, Roach ve Salamon 2011: 240-241) ve bu soru dört madde üzerinden cevaplanmıştır (Devlen ve Özdamar 2010: 52).

Wight tarafından bağımsız bir uluslararası ilişkiler kuramının olmadığı vurgusu yapılmıştır. Bu vurguyu da Wight, üç kapsamlı düşünce geleneği üzerinden gerçekleştirmektedir: Gerçekçilik (Realism), Ussalcılık (Rationalism) ve Devrimcilik (Revolutionism) (Griffiths, Roach ve Salamon 2011: 242). Bu tanımların diğer ifade edilmiş şekli ise, şu şekildedir: Realist (Hobbesçu) Gelenek, Rasyonalist (Grotiusçu) Gelenek ve Devrimci – Revolutionist- (Kantçı) Gelenek (Ergül Jorgensen 2014: 126).

Martin Wight, yapmış olduğu çalışmalarında uluslararası toplumun niteliğini, devamlılığını sağlama koşullarına ve uluslararası toplum ile devletlerarası işbirliğine odaklanırken, uluslararası toplum ile uluslararası toplumu meydana getiren kurallara ve uluslararası toplumun oluşması için ortak kültürün önemine de vurgu yapılmaktadır (Arı 2014: 131-132). Wight’ın ikinci temel sorusu ise, uluslararası toplumun sınırlarının ne olduğudur. Wight, bu soruya “Systems of States” ve “International Theory” adlı eserlerinde, cevaplar bulmaya çalıştığı görülmektedir (Devlen ve Özdamar 2010: 52-53).

Martin Wight’ın “Power Politics” adlı çalışmasında uluslar ailesi, devletler sistemi, uluslararası topluluk ve uluslararası toplum şeklinde sıralanan bazı düzen tipolojilerinden bahsedilmiştir (Arı 2014: 137). Ayrıca Wight, ortaya koyduğu üç R’ler içerisinde yer alan ve geleneklerden birisi olan Gerçekçiliğin (Realism), Hobbesçu varsayımlar ekseninde gelişim gösterdiğini ifade etmiştir. Wight, bu arada doğal durum anlayışına da değinmektedir (Griffiths, Roach ve Salamon 2011: 242). Wight’a göre, devrimcilik (revolutionism), köken olarak Immanuel Kant’a kadar uzanmaktadır. Bu görüşün temelinde, temel aktör olarak devletler yerine insanlar yer almaktadır. Ussalcılık, Wight’ın tanımlamasıyla gerçekçilik ve devrimciliğin tam ortasında yer almakla birlikte, Locke ve Hume’un metafiziğinden beslenmektedir. Bu gelenek, doğa durumunun öz olarak kaotik ve saadet olmadığı Wight tarafından ifade edilmiştir (Griffiths, Roach ve Salamon 2011: 242-243).

Yapmış olduğu çalışmaları ile İngiliz Okulu'nun kuruluş dönemine dair önemli katkılar sağlayan (Arı 2014: 131) Hedley Bull (1932-1985), 1958'de yeni kurulan British Committee on the Theory of International Politics'e üye olmuştur (Griffiths, Roach ve Salamon 2011: 214-215). Hedley Bull'un en çok bilinen eseri "The Anarchical Society (1977)"dır (Griffiths, Roach ve Salamon 2011: 213). Eserinde, düzen, uluslararası sistem, uluslararası toplum, güç dengesi, uluslararası hukuk, diplomasi, savaş, büyük güçler ve dünya düzenine ulaşma noktasında alternatif yolların üzerindeki fikirlere ve de mevcut uluslararası toplumun bir süreliğine devam etmesi gerektiği üzerinde durmuştur (Arı 2014: 132).

Hedley Bull, uluslararası ilişkilerde düzen kavramına vermiş olduğu önemi çalışmalarında "*Düzen nedir? Düzen üzerinde çalışmak için en uygun teorik araçlar nelerdir? Zaman ve mekân içinde nasıl değişiklik gösterir? Uluslararası düzen, böyle bir olasılık varsa, adaletin yaygınlaştırılmasıyla nasıl uzlaştırılabilir?*" Gibi sorular sorarak vurgulamaya çalışmıştır. Düzen kavramını, sosyal amaçları gerçekleştirmeye yönelik bir eylem biçimi olarak tanımlayan Bull, bu amaçların gerçekleşmesi noktasında egemen devletlerin ve uluslararası toplumun önemini altını çizmektedir (Griffiths, Roach ve Salamon 2011: 213). Ayrıca Bull, devletlerin uluslararası toplumu oluşturduğunu; devletin görevlerinden birisi olan barışı sağlamak gibi bir amacın uluslararası toplumda sistemi ve toplumu korumakla aynı anlama geldiğini ifade etmiştir (Watson 1987: 147-153; Aktaran: Arı 2014: 136).

Bull tarafından devletin uluslararası politikanın temel aktörü olduğu, devletlerin uluslararası sistemde karşılıklı ilişki içerisinde olan ve kararları ile birbirini etkilediği ve de bir ölçüde bir bütünü parçaları gibi hareket edildiği bir olgu olarak izah edilmiştir (Devlen ve Özdamar 2010: 48-49). Bunun yanında, Bull, uluslararası toplum ile uluslararası sistem arasında uluslararası toplumda ortak çıkarlar, ortak kurallar ve kurumların var olduğunu, uluslararası toplumda devletler arasında bir oйдаşma temelinde bir ayrımın olduğunu ifade etmiştir (Griffiths, Roach ve Salamon 2011: 213). Ayrıca Bull'un düzen-adalet ikileminde adalet kavramını da ilişkin uluslararası (devletlerarası) adalet, insani (birey) adalet ve dünya (kozmpolitan) adaleti olmak üzere üç ayrımdan bahsetmektedir (Bull 1971: 269-283; Aktaran: Arı 2014: 139).

Bunlardan başka, Martin Wight'ın Üç Gelenek olarak adlandırdığı Realizm, Rasyonalizm ve Devrimcilik (Revolutionism) gruplaması Hedley Bull tarafından Hobesiyen, Grotiyen ve Kantiyen gibi kurucularının adlarıyla ifade edilmektedir (Bellamy 2007: 78; Aktaran: Arı 2013: 515).

1980'li yıllardaki İngiliz Okulu'nun temsilcileri arasında gösterilen (Arı 2014: 126) Tim Dunne'nin, yapmış olduğu araştırmalar ile Okulun gelişmesine katkı sağladığı görülmüştür (Arı 2014: 133). Uluslararası ilişkilerde İngiliz Okulu geleneğinin önde gelen bir savunucusu ve teorisyeni olarak kabul gören Tim Dunne, çalışmaları ile İngiliz Okulu'nun tekrar canlanmasına katkı sağlamıştır (Griffiths, Roach ve Salamon 2011: 226). Tim Dunne'nun en önemli eserleri arasında gösterilen "Inventing International Society (1998)" isimli çalışmasında, İngiliz Okulu'nun tarihine dair araştırmalara, bunu yaparken okulun nereden nereye geldiğine ve nereye gitmesi gerektiğine yer verilmektedir. Dunne, tanımlama, yorumlama ve normatif teori sınıflandırması üzerinden başlangıç maddelerinden söz etmektedir (Griffiths, Roach ve Salamon 2011: 226-228).

1980'li yıllarda İngiliz Okulu'nun başlıca temsilcileri arasında gösterilen John Vincent (Arı 2014: 126), 1943-1990 yılları arasında yaşamıştır. İngiliz Okulu adına önemli bir kayıp olarak gösterilen Vincent, uluslararası ilişkilerin teori ve pratiğinde müdahale kavramı ile insan hakları konularına ilgi göstermiştir (Griffiths, Roach ve Salamon 2011: 232-233). John Vincent'in "Nonintervention and International Order" adlı eseri, müdahale etmeme üzerine gerçekleştirilen kayda değer eserler arasında gösterilir. Vincent tarafından insani müdahale konusuna değinilmediği bu eserinde, müdahalenin özünü cebir kullanmak suretiyle devletin davranışını ve hükümeti değiştirmek olarak ifade ederken, müdahale etmeme prensibi doğrultusunda bir devletin veya ülkenin içişlerine karışmayı kesin olarak yasaklandığını ifade etmektedir. Vincent'in müdahale etmeme ilkesi hakkında görüşlerini ortaya koyarken Richard Cobben, John S. Mill, I. Kant ve J. Mazzini gibi isimlerden örnekler sunduğu görülmüştür. John Vincent'in "Human Rights and International Relations (İnsan Hakları ve Uluslararası İlişkiler)" isimli diğer eserinde ise, insan haklarının fikri, içeriği ve kültürler arasındaki faaliyetler noktasında temel çelişkileri, uluslararası diplomasinin

Birinci, İkinci ve Üçüncü Dünyalar arasındaki ilişkilerinin nasıl olduğuna ve uygulamalara değinilmiştir (Griffiths, Roach ve Salamon 2011: 235-237). Bunun yanında, Hedley Bull, Benedict Kingsbury ve Adam Roberts editörlüğündeki “Hugo Grotius and International Relations (Hugo Grotius ve Uluslararası İlişkiler)” isimli eserde, John Vincent “Grotius, Human Rights and Intervention (Grotius, İnsan Hakları ve Müdahale)” adlı kısmı kaleme almıştır. Vincent tarafından bu kısım ele alınırken amacının ise dünya siyasetinde insan hakları ve müdahalenin büyük çağdaş meselelerine odaklanmak şeklinde izah edilmiştir. Vincent tarafından oluşturulan bu kısım dört aşama üzerinden kaleme alındığı görülmüştür. Birinci aşamada, Vincent, insan hakları, devlet egemenliği ve uluslararası hukuk vurgusu temelinde Grotius’un görüşlerine vermiştir. İkinci aşamada, Vincent’in, insani müdahale temelinde Grotius’un görüşlerine yer verdiği gözlenmiştir. Üçüncü aşamada ise Vincent, insani müdahalenin artık meşru olup olmadığına ilişkin bir sorgulama temelinde insani müdahalenin uluslararası toplumda nezdinde meşruiyetine ilişkinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Vincent tarafından bu değerlendirmeler ortaya konulurken bireyin uluslararası toplum içerisindeki statüsüne, insan hakları ve yurt içi yargı yetkisi arasında yaşanan karşılaştırmaya ve devletlerin insani müdahaleyi nasıl uyguladıklarına değinildiği görülmüştür. Dördüncü aşamada ise Vincent tarafından insan hakları ve insani müdahaleye ilişkin çağdaş tartışmalarda Grotius’e dair vurgulara yer verildiği görülmüştür (Bull, Kingsbury ve Roberts 2015: 241-256).

1990’lı yıllarda yapmış olduğu araştırmalar sonrasında, İngiliz Okulu’nu yeniden popüler hale getiren kişilerden bir tanesi olan (Arı 2014: 126) ve 1990’ların ortalarına kadar neo - realizm ve yapısal realizm konularına odaklanan Barry Buzan’ın, son birkaç yıldır İngiliz Okulu ve uluslararası güvenlik noktasında önemli katkıları olmuştur (Griffiths, Roach ve Salamon 2011: 220).

Barry Buzan’ın İngiliz Okulu’na dair düşünceleri yer aldığı “The English School of International Relations (Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu)” adlı eserde, İngiliz Okulu’nun kısa tarihine, kilit kavramlara – uluslararası sistem, uluslararası toplum ve dünya toplumu –, teoriler, yöntemler, uluslararası topluma ve çoğulculara ile dayanışmacılara dair açıklamalarına yer verilmiştir (Buzan 2015b). Barry Buzan’ın

“People, States & Fear (İnsanlar, Devletler & Korku)” isimli diğer bir eserinde, güvenliğin bireysel, ulusal, bölgesel ve uluslararası güvenlik çeşitlenmesi ile birlikte, güç, güvensizlik, devlet, uluslararası sistem ve savunma ile alakalı olarak açıklamalar yer almaktadır (Buzan 2015a).

İngiliz Okulu'nun güvenlik noktasında ortaya çıkan yaklaşımlarda çoğulcu söylem, devlet ve düzene odaklanırken; dayanışmacı söylem, birey ve insan haklarına odaklanmaktadır. Bunun yanında, çoğulcular, uluslararası güvenliğe önem verirken; dayanışmacılar ise uluslararası toplumunun insan güvenliğini sağlamasına odaklanmıştır (Çıtak ve Şen 2014: 73).

İngiliz Okulu temsilcilerinin yapmış oldukları çalışmalar neticesinde, aşağıda ifade edilen varsayımların ortaya çıktığı görülmüştür:

- I. Uluslararası ilişkilerde, iki ya da daha fazla devletin aralarında ilişki olduğu ve birbirinin kararlarına yeterince etki edebildikleri sürece, bir devlet sistemi vardır (Devlen ve Özdamar 2010: 48).
- II. Uluslararası ilişkilerin birincil oyuncuları egemen devletlerdir (şehir devleti ya da ulus- devletler) (Devlen ve Özdamar 2010: 48).
- III. Uluslararası sistem anarşiktir. Anarşi, ortak hükümet olmaması anlamına gelir (Devlen ve Özdamar 2010: 48). Bu sebeple “Dünya devleti” kavramı hayalidir, devletler birleşemez (Ergül Jorgensen 2014: 124).
- IV. Devletlerin, ortak kurumların ve değerlerin etrafında asgari müşterekte bulunduğu ama egemenliklerini koruduğu uluslararası siyaset düzenine uluslararası toplum denir (Ergül Jorgensen 2014: 124).
- V. Uluslararası sistemde devletler, ortak çıkarları ve değerleri çerçevesinde kendilerini sınırladığını düşündükleri ilişkileri düzenleyen ortak kurallar ve birlikte yürütülen kurumların oluşturduğu bir “uluslararası toplum” içinde var olurlar (Devlen ve Özdamar 2010: 48).
- VI. Uluslararası siyaset hem anarşi hem de düzen ortamıdır (Ergül Jorgensen 2014: 124).
- VII. Uluslararası ilişkilerde sadece güç, rekabet ve çatışma değil; hukuk, ahlak ve adalet gibi kavramlara da yer vardır (Ergül Jorgensen 2014: 124).

VIII. Disiplinin zenginliği gelenekler arasındaki diyaloglardan gelir (Ergül Jorgensen 2014: 124).

IX. Uluslararası ilişkiler akıl, tarih ve ahlak süzgeci ile anlaşabilecek “beşeri” bir bilimdir (Ergül Jorgensen 2014: 124).

2.3. İngiliz Okulu’nun Temel Kavramları

2.3.1. Devlet

Tartışmalı bir kavram olan devletin, sabit bir tanımı bulunmamaktadır (Lake 2008: 44; Aktaran: Yalvaç 2014: 210). Ancak devlet kavramının üzerinde farklı tanımlar yapılmasına rağmen, genel olarak “*devlet, belirli bir ülke üzerine zorlayıcı yetkiye sahip bir üstün iktidar tarafından yönetilen bir insan topluluğunun meydana getirdiği siyasal kuruluştur*” şeklinde tanımlanır (Kapani 2007: 37-38).

Devlet kavramı, İngiliz Okulu’nun içerisinde yer alan tartışmaların merkezinde bulunmaktadır. Devletlerin temel aktör ve uluslararası sistemin doğasının anarşik (Devlen ve Özdamar 2010: 48-49) olduğunu ifade eden Martin Wight’a (1917–1972) göre devlet, bir bütün olarak milletini temsil eder. Adam Watson ise, devletlerin bağımsız yapılar olduğuna vurgu yaparak içeride ve dışarıda karar alma noktasında büyük kudret sahibi ve politik yapılar olduğunu söylemektedir. Hem Wight hem de Watson devletlerin iç politikada sahip oldukları kudretlerine dair bir şüphe duymazlarken, dış politikadaki ise devletlerin özgürlüklerinin sistemin yarattığı baskı ve kendi gönüllü istekleri ile kısıtlandıklarını belirtmişlerdir. Çünkü baskı(lar) sayesinde sistemin güvenliği sağlanacaktır. Bu noktada, devletlerin bağımsızlıklarının ve egemenliklerinin sağlanması uluslararası toplumun devamlılığını açısından önem arz etmektedir (Wight 1977: 192 ve Watson 1992: 14; Aktaran: Ergül Jorgensen 2014: 129).

Düzen kavramını, sosyal amaçları gerçekleştirmeye yönelik bir eylem biçimi olarak tanımlayan Bull, sosyal amaçların gerçekleşmesi noktasında egemen devletlerin

ve uluslararası toplumun öneminin altını çizer (Griffiths, Roach ve Salamon 2011: 213). Ayrıca ona göre, devletler uluslararası politikanın temel aktörüdür. Bull, devletlerin oluşturmuş olduğu devletler sistemini birbiriyle ilişki içerisinde olan, kararların birbirini etkilediğini ve bir ölçüde bir bütünün parçaları gibi hareket edildiği bir olgu olarak izah etmiştir (Devlen ve Özdamar 2010: 48-49).

Wight'ın ortaya koyduğu üç R'ler içerisinde yer alan geleneklerden birisi olan gerçekçiliğin (realism), Hobbesçu varsayımlar ekseninde gelişim gösterdiği görülmektedir. Wight, bu arada doğal durum anlayışına değinir. Bunun yanında, Wight, uluslararası toplumun bir çelişki olduğunu niteleyerek, uluslararası politikayı sıfır toplamlı bir güç mücadelesi olarak betimlemiştir. Ayrıca Wight, devletlerin en üst siyasi otorite olduğunu belirtmekle birlikte, uluslararası politikada güç eksenli şiddetin varlığını hayatta kalma ve gereklilik manasında hayati nitelik arz ettiğini belirtmektedir (Griffiths, Roach ve Salamon 2011: 242).

Barry Buzan "İnsanlar, Devletler & Korku" isimli eserinde, devleti, uluslararası sistemin en güçlü birimi olarak tanımlamaktadır. Ona göre, bu birim politik süreçte güç kullanma araçları üzerinde egemen bir yetkiye sahiptir. Bunun yanında, Buzan tarafından Migdal'ın ideal tip olarak devlet tanımına yer verilmiştir: *Tüm insanlar için bağlayıcı kurallar koyma ve uygulama, belirli toprak parçasındaki diğer toplumsal örgütlenmeler için kural koyma parametrelerini belirleme yeteneğine ya da yetisine sahip, gerektiğinde istediğini yapmak için güç kullanabilen devlet liderliği (yürütme organı) tarafından önderlik ve koordine eden çok sayıda aktörden oluşan örgüttür.* Ayrıca Bull tarafından devlet, ülke, hükümet ve toplumun bağlantı noktası olarak tanımlanmıştır. Bunun yanında, ayrıca, ona göre egemenliğin bu üçlüyü bir arada tutmak gibi bir görevi vardır (Buzan 2015a: 66-67,72).

Barry Buzan'ın, egemenlik kavramını, içişlerine karışmama ile birlikte incelediği gözlenmiştir. Buzan'a göre, İngiliz Okulu içerisindeki yaklaşımlardan birisi olarak gösterilen çoğulculuk görüşünde egemenlik veya içişlerine karışmama ilkesi ülkesellikle uyum içerisinde olmuştur. Ülkesellik ve mülkiyet hakları, Westpahaliala düzenine geçiş sırasında önemli bir hak olarak doğmuş ve daha sonraları ise uluslararası

toplumun kurucu unsuru haline almıştır Dayanımcılarda egemenlik, hem devlet oluşumu noktasının merkezinde hem de uluslararası toplumun birincil kurumları olarak gösterilir. Devlet ve uluslararası toplum gibi iki kurumun dünya politikasını, uluslararası hukuku ve diplomasiyi belirleme temelinde etkilidir. Öyle ki, egemenlik milliyetçilik ile birlikte devletten halka doğru bir kayış gerçekleşmesini sağlamıştır (Buzan 2015b: 101-102,129).

Özetle, İngiliz Okulu içerisinde tartışmalı olarak ele alınan bir kavram olan devletin temel aktör olarak kabul gördüğü açıkça görülmüştür. Devletlerin, uluslararası sistem, uluslararası toplumla, uluslararası hukuk ve egemenlik ile alakalı bağlantı kurulduğu görülmüştür.

2.3.2. Uluslararası Toplum

İngiliz Okulu'nun uluslararası ilişkiler literatürüne yapmış olduğu en önemli katkıların başında uluslararası toplum kavramı gelmektedir (Bull 1977: 9-10: Aktaran: Ergül Jorgensen 2014: 127). Bu katkı, İngiliz Okulu'nun temel savı olarak gösterilen *“egemen devletler anarşik de olsa üst bir otoriteye ihtiyaç duymadıkları bir uluslararası toplum oluşturmaktadır”* şeklinde açıklama ile izah edilmiştir. Başka bir deyişle, okulun temsilcilerinin çoğuna göre, uluslararası toplum, bir devletler toplumundan daha çok ortak aidiyet ve ortak kimliği paylaşan devletlerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur (Arı 2013: 513-520).

Martin Wight'ın çalışmalarında uluslararası toplumunun niteliğine, devamlılığının sağlanması koşullarına ve uluslararası toplum ile devletlerarası işbirliğine odaklandığı görülmektedir. Bu çalışmalarda, Wight'ın yapmış olduğu çözümleme de uluslararası toplum ile uluslararası toplumu meydana getiren kuralları odak noktası haline getirmiştir. Ayrıca Wight, uluslararası toplumu da kullanarak gerçekçilik, akılcılık ve devrimcilik geleneklerinden akılcılığa daha yakın durduğu görülmektedir. Bunlardan başka, Wight tarafından uluslararası toplumun oluşmasında ortak kültürün önemine vurgu yapılmış, bu sayede devletlerarasındaki işbirliğinin artmasına da katkı sağlayacağı ifade edilmiştir (Arı 2014: 131-132).

Wight, “uluslararası toplum nedir?” sorusuna (Griffiths, Roach ve Salamon 2011: 240-241), devletlerin baş aktör olduğu ve oluşturduğu istisnai bir toplumdur; “*üye sayısı azdır; üyeler bireylerden daha heterojendir ve üyeleri politikalarını beka amacıyla oluşturan ölümsüz birimlerdir*” şeklinde yanıt vermiştir. Wight’ın ikinci sorusu ise, uluslararası toplumun sınırlarının ne olduğudur. Bunun yanında, Wight’ın, tarih boyunca ortaya çıkmış veya oluşmuş toplumların izini sürmek suretiyle, bunların etkilerinin bugün bile var olup olmadığı ve bir toplumun nasıl korunacağı veyahut bir toplumun nasıl devam ettirileceği gibi sorularına da cevap aradığı görülür. Ayrıca Wight’ın, uluslararası toplumun ortak kültür olmadan oluşmayacağı vurgusu ile birlikte, uluslararası toplumun varlığının devletlerarasında işbirliğine yol açıp açmadığı konusunda tartışmalarına hemen her eserinde yer verilmiştir (Devlen ve Özdamar 2010: 52-53).

Martin Wight’ın “Power Politics” adlı çalışmasında, belirli düzen tipolojilerinden birisi olan uluslararası toplumdan bahsederken, uluslararası toplumun içerisinde diplomatik sistem, uluslararası hukuk ve kurumlarının varlığının önemi vurgulanmıştır. Bu bağlamda, Wight tarafından uluslararası toplumun temel kurumları içerisinde diplomasi, ittifaklar, tahkim ve savaşın olduğunu belirtilir. Wight’a göre uluslararası toplum, *dünya üzerinde görülebilecek en kapsayıcı, devletlerden müteşekkil, üye sayısı az ve üyelerin birbirinden farklı ve ölümsüz olduğu bir toplum* şeklinde tanımlanır (Arı 2014: 137).

Uluslararası toplumla alakalı İngiliz Okulu’nda değinilecek sonraki kişi Hedley Bull’dur. Bull’un ilk çalışmalarında özellikle uluslararası topluma ilişkin görüşlerini dayanışmacı ve çoğulcu düşünce noktasında bir ayrıma giderek ortaya koyduğu görülmüştür. Bull’a göre dayanışmacı olarak belirtilen ve uluslararası toplum düşüncesine sahip olanların, uluslararası alandaki hukuka ve bu noktada, devletlerin uluslararası hukuka saygı gösterecekleri bir dayanışma kültüründe uluslararası toplumu işaret etmektedir. Aksine, Bull’a göre çoğulcu görüşte ise devletlerin bu tarz bir dayanışma içerisinde olmadığı resmedilmiş; ancak hukukun uygulanması ve belli gayeler noktasında bir uzlaşmanın olabileceğine vurgu yapılmıştır (Linklater 2005: 93; Aktaran: Arı 2013: 525). Bu noktada karşımıza Hedley Bull’un “Dünya Politikasında

Düzen Var mıdır?” adlı çalışması çıkar. Bu çalışmasında, Bull’un uluslararası topluma dair düşüncelerine ve açıklamalarına yer verilmiştir. Bull tarafından modern devletler sisteminin tarihsel sürecini Hobbesçu, Kantçı ve Grotiusçu geleneklerin oluşturduğu; bu gelenekler içerisinde Grotiusçu gelenek, Hobbesçu ve Kantçı geleneklerin arasında yer almaktadır. Bunun yanında, onun tarafından uluslararası politikayı, devletler toplumu veyahut uluslararası toplum olarak ifade edilen Grotiusçu gelenekte, devletlerin kendi aralarında yaşadıkları çatışmaların ortak kurum ve kurallar ile sınırlandırılacağı ifade edilmektedir. Grotiusçu gelenekte uluslararası toplumun birincil üyelerinin egemen devletler olduğunu ifade edilir. Bunun yanında, Bull tarafından uluslararası davranışta bütün devletlerin kendi aralarında yaşanan ilişkiler yine kendilerinin oluşturmuş oldukları toplumun kurum ve kuralları ile sınırlandırılacağı ifadesi neticesinde, uluslararası toplum fikrinin de devletler sistemi düşüncesi altında yattığı ifade edilmektedir (Viotti ve Kauppi 2016: 268-269).

1977 yılında, yayınlanan “The Anarchical Society” isimli eserde uluslararası toplum ve uluslararası sistem kavramlarını açıklayan Hedley Bull, uluslararası sistemi “eğer söz konusu olan devletlerin arasında düzenli bir etkileşim varsa ve bu etkileşim devletleri birbirlerini gözeterek karar almaya ya da davranmaya yöneltiyorsa” şeklinde ifade ederken, uluslararası toplum kavramını ise, *aralarında bazı ortak çıkar ve ortak değerlerin farkında olan, birbirleri ile ilişkilerinde ortak kurallara, ortak kurumlara bağlı olduklarını bilen devletlerin bir araya gelmesiyle ortaya çıktığını* ifade etmektedir. Ayrıca Bull tarafından güçler dengesi, savaş, uluslararası hukuk, diplomasi ve büyük güçler uluslararası toplumun kurumları olarak belirtilir (Arı 2014: 136). Bunun yanında, O, uluslararası toplumun temellerinden bahsederken, tüm toplumların korumaya çalışmış olduğu şiddeti sınırlandırmak, mülkiyet hakkını korumak ve anlaşmaların garanti altına alınması şeklinde üç tane öncelikli hedeflerden bahseder (Bull 1977: 53-55; Aktaran: Ergül Jorgensen 2014: 127). Bull tarafından sayılan bu gayelerin ulusal ve uluslararası toplumların ortak özellikleri olduğunu ifade edilirken, bunlar, Bull’un ‘yurtiçi analoji’⁹ reddedişi ile izah edilmektedir. Bu yaklaşımda, ona göre devletlerin kuvvet kullanmasına yönelik sınırlandırma, mülkiyete yönelik saygı ve birbirleri

---

⁹Yurtiçi analoji, devletlerin güçlerini ulusal alanda var olan kurumlara benzer merkezi kurumlara bırakmaları durumunda barışçıl bir uluslararası düzenin hayata geçilebileceği fikrine dayanır (Linklater 2015: 132).

arasındaki ilişkiler de güveni sağlamaya yöneliktir (Linklater 2015: 132). Bu bakış ile uluslararası toplumun temel amacı, sistemi ve toplumu korumak, uluslararası toplumu oluşturan egemen devletlerin egemenliğini sağlamak ve barıştır (Watson 1987: 147-153; Aktaran: Arı 2014: 136). Bunun yanında, Bull tarafından uluslararası toplum ile uluslararası sistem bağlantısının yanında aralarında bir ayrımın olduğu ve uluslararası toplum da ortak çıkarlar, ortak kurallar ve kurumların var olduğu devletlerarasında bir oyaşma ile izah edilmiştir (Griffiths, Roach ve Salamon 2011: 213).

Uluslararası sistem (Hobbes/ Machiavelli/ realizm), uluslararası toplum (Grotius/ rasyonalizm) ve dünya toplumu (Kant/devrimcilik) şeklinde Barry Buzan tarafından yapılan sınıflandırmalardan birisi olan ve uluslararası ilişkiler teorilerinin merkezine yerleştirilen uluslararası toplum, devletlerarasındaki *karşılıklı çıkar ve kimliklerin kurumasyonu ile ilgilidir ve ortak norm, kural ve kurumların yaratılması ve devamı* şeklinde ifade edilmiştir. Bunun yanında Bull, uluslararası topluma dair düşüncenin basit olduğunu belirten Wight gibi toplumu, insanların birey olmak suretiyle şekillendirildiğini, şekil verdiği bir yaşama ortamı olarak izah ettiğini ve uluslararası toplumu da devletlerin şekillendirildiği bir ortam olarak tabir etmektedir (Buzan 2015b: 12-13).

Tim Dunne'nun "Inventing International Society (1998)" adlı eserinde, devletlerarasındaki düzen geleneğini Grotiusçu gelenek ile açıklanmış, "Uluslararası toplum nedir?" sorusunu yanıtlamaya çalışmıştır (Griffiths, Roach ve Salamon 2011: 227). John Vincent ise uluslararası toplumu, kültürel ve etik olmaktan ziyade faydacı ve işlevsel bir oluşum olarak ifade etmektedir. Ayrıca Vincent tarafından bu tarz bir durumda ise devletler tarafından oluşturulan diplomatik kültürün düzen sağlama noktasında yeterli olduğu belirtilmektedir (Vincent 1988; Aktaran: Arı 2014: 137).

Özetle, uluslararası toplum İngiliz Okulu içerisinde önem verilen bir kavramdır. Devletlerin bir araya gelmesi ile oluşturduğu ortak kanaatinin resmedilmeye çalışıldığı uluslararası toplumun diplomasi, ittifak, savaş, uluslararası sistem ve uluslararası hukuk gibi sùjeler arasında bağlantıya sahip olduğu belirtildi. Uluslararası toplumun temel

amacının mevcut sistemin ve toplumun güvenliğinin önemli olduğu resmedilmeye çalışıldığı gözlenilmiştir. Bunun sağlanması için aranan kavram ise güvenlidir.

2.3.3. Güvenlik

Güvenlik kavramı Latince 'securitas' kelimesinden türemiştir. Güvenlik kavramına ilişkin yapılan tartışmaların altında kavrama ait ortak bir tanımlamanın yapılamamasına rağmen, güvenlik kavramı karşıt anlamlar - tehdit, tehlike ve çatışma yokluğu - üzerinden açıklanmaktadır (Kardaş 2014: 228).

Güvenlik, uluslararası ilişkilerin doğuşunda temel bir soru olan "savaşı nasıl engelleriz?" sorusu üzerinden hem kimliğe bürünmüştür; hem de disipline ait çalışmalar bu ekseninde gelişim göstermiştir (Özlük 2014: 75). Ancak uluslararası ilişkiler disiplini içerisindeki temel konular arasında gösterilen güvenlik kavramına ilişkin olarak İngiliz Okulu kuramcılarının göstermiş olduğu alaka da eleştiri almıştır. Hatta İngiliz Okulu kuramcılarının güvenlik kavramını açıklarken uluslararası toplum, savaş, düzen ve adalet gibi kavramlarını kullandıkları görülmüştür (Buzan 2004: 46-48; Aktaran: Çıtak ve Şen 2014: 71).

Güvenlik noktasında uluslararası toplumun önemine vurgu yapan Martin Wight'a göre, uluslararası toplumun olmaması durumunda savaş ve çatışmanın olduğu doğal bir durum yaşanacaktır. Öyle ki, Wight tarafından uluslararası toplumun olması durumunda bir düzenin yaşanacağını ifade edilmiştir. Hatta Wight tarafından, devletlerin güvenlik yarışına girmemeleri gerektiğini belirterek, uluslararası toplumun etkisi neticesinde devletler arasında yaşanan bu yarışın tam olarak ortadan kaldırılamayacağını ama azaltılacağı belirtilmiştir (Butterfield ve Wight 1996: 102-103 ve Williams 2008: 139; Aktaran: Çıtak ve Şen 2014: 71-72).

Uluslararası toplumun önemine vurgu yapan Hedley Bull, uluslararası toplumun kurulması takdirde güvenlik ikileminin azalacağını ve düzenin sağlanacağını vurgular. Bunun yanında, Vincent de, insan haklarına odaklanmak suretiyle uluslararası toplumun

kurumları vasıtasıyla güvenliğin sağlanabileceğini vurgusu ile Bull'u desteklemektedir (Vincent 2001: 11-12; Aktaran: Çıtak ve Şen 2014: 72).

Robert Jackson'ın güvenlik noktasında görüşlerine baktığımız vakit güvenlik probleminin hiçbir vakit ortadan kalkmayacağı belirtilmektedir. Bunun yanında, Jackson'ın, uluslararası toplumun mükemmel olmadığını, her vakit devlet, örgüt veya bireylerin kuralların dışına çıkabileceği vurgulanır. Ayrıca uluslararası güvenliği, barış durumunun ve düzenin diğer adı olarak tanımlayan Jackson, Buzan'ın güvenlik yaklaşımını da eleştirmiştir. Jackson'a göre, ekonomik, toplumsal ve çevre güvenliği gibi konular önemli konular olmasına rağmen, bunları güvenlik sorunuymuş gibi ele almak karmaşaya neden olacaktır (Jackson 2000: 188,199,194; Aktaran: Çıtak ve Şen 2014: 72-74).

Barry Buzan "İnsanlar, Devletler & Korku" adlı eserinde, bireyin güvenliğinden başlamak suretiyle uluslararası güvenliğe kadar uzanan bir çizgisel düzlemde, onun güvenlikle alakalı açıklamalarına yer verilmesin yanında, bireyin devlet ile olan güvenlik ilişkisinde devletin bireyler için hem tehdit hem de güvenlik kaynağı vurgusuna rastlanılmaktadır. Buzan tarafından bireye yönelik yapılan tehditlerin nasıl doğduğuna ilişkin bir soru sorulduğu vakit toplumsal, siyasi ve ekonomik baskılar üzerinden yaşandığı ifade edilir. Bu noktada, Buzan'a göre, devletin, iç politika, siyasi ve idari eylemlerini kullanma, devletin aygıtları ve dış politika şeklinde sınıflandırma üzerinden tehdit oluşturmaktadır. Ayrıca Buzan, eserinde devletlerin de bireylere tehditler yüklediğini ifade etmektedir (Buzan 2015a: 49-65).

Buzan, uluslararası sistemdeki en güçlü birim olan devleti, ülke, yönetim ve toplum oluşması neticesinde ortaya çıkan sistem olarak tanımlamaktadır. Öyle ki, Buzan'a göre, egemenliğin ise bu üçlüyü bir arada tutan bir görevi vardır. Bunun yanında, devlet fikri içerisinde yer alan ulus kavramının ulusal güvenlik ile yakından alakalı olduğunu ifade eden Buzan, devletlerin kendi güvensizliklerini ve kendisine karşı tehditleri azaltmak adına yapılan analiz neticesinde ulusal güvenliği askeri, siyasi, ekonomik, toplumsal ve ekolojik tehdit sınıflandırmalar şeklinde bir ayırım yapar. Buzan tarafından askeri tehditler ulusal güvenliğin özünü oluştururken, devletin tüm

bileşenlerine zarar verdiği belirtilirken, siyasi tehditler de ise devletin örgütsel istikrarını hedeflemektedir. Buzan tarafından toplumsal tehdit, hem askeri hem de siyasi tehdit türlerinin bir bölümü olarak tarif edilmektedir. Dördüncü tehdit türü, ekonomik tehdit ve beşinci tehdit, yani son tehdit türü ekolojik tehdit devletin fiziksel temeline zarar verdiği belirtilmektedir. Bunların yanında Buzan, bu tehditlerin yoğunluklarının ise düşük ve yüksek yoğunluk şeklinde üzerinde durmuştur (Buzan 2015a: 66-125).

2.4. İngiliz Okulu'nun İnsani Müdahaleye ve Koruma Sorumluluğuna Olan Bakışı

1980'lerde İngiliz Okulu'nun temsilcilerinin yapmış olduğu çalışmalara bakıldığı vakit, birey ve devlet haklarına ilişkin konuların yanında, insan hakları ve insani müdahale konularının da ele alındığı görülmüştür (Buzan 1993: 327-352; Aktaran: Arı 2014: 127). İngiliz Okulu içerisinde yapılan çoğulcu ve dayanışmacı ayrımında - devlet egemenliği noktasında - insani müdahaleye ilişkin farklı yaklaşımların olduğu görülmüştür. Çoğulcu düşünciyi benimseyenler, egemenlik kavramı üzerinden uluslararası toplumda düzenin vazgeçilmez olduğu savunurken ve bu düzlem de insani müdahaleye karşı olumsuz bir tavır takınırken, aksine dayanışmacılar ise devletlerin büyük insan hakları ihlalleri yapması noktasında hakkı olmadığı gerekçesiyle insani müdahaleye karşı olumlu bir tavır ortaya koyar (Bilgin Aytaç 2014: 191). Mesela, İngiliz Okulu'nun insani müdahaleye ilişkin tavrını NATO'nun 24 Mart 1999'da Kosova'ya gerçekleştirmiş olduğu müdahaleye ilişkin iki farklı yönelim- düzen ve adalet- ile ortaya koyduğunu gözlemlemektedir. Aslında, İngiliz Okulu'nun temel sorunu olarak insan hakları söz konusu olduğu vakit adalet ile uluslararası düzen arasında hangisinin önce geldiği yanıt aramaktadır. Yaşanılan tartışmalarda dayanışmacı gruptakilere göre ağır insani haklar ihlalleri durumlarında müdahale yapılmalıdır. Buna karşılık, çoğulcu grupta yer alan kişiler ise Hedley Bull "*adalet ancak düzen içerisinde sağlanır*" söyleminde olduğu gibi insani müdahaleyi reddederler. Sonuç olarak, insani müdahale soruna ilişkin temel sorunun, insan hakları ile uluslararası toplum temel değerleri arasında gidip geldiği ifade edilmektedir. Bu ikisi arasında ise uluslararası toplumun temel değerlerinin insan haklarından önce olduğu belirtilmektedir. Bu

noktada, uluslararası toplumun temel değerlerini oluşturan düzen, güvenlik, istikrar ve barış gibi değerlerin savunulması, bir ülke içerisindeki azınlık hakları veya insan haklarının korunması manasında daha önemlidir. Belirtilen bu yaklaşım sürecinde savaşların insan hakları açısından bir tehdit oluşturduğu ifade edilmiştir. Öyle ki, insan haklarını koruma manasında yapılan müdahalelerin, doğrudan ciddi sorunlara neden olabileceğine vurgu yapılmıştır (Torun 2015: 178-180).

İngiliz Okulu içinde çoğulcuların en önemli temsilcileri Robert Jackson, James Mayall ve Hedley Bull (Gözen 2014: 239) gösterilmektedir. Çoğulcular, düzen ve adalet ikilemi arasında bir tercihte yaparlarken düzeni seçerler. Öyle ki, onlar için önemli olan uluslararası toplumun çoğulcu ilkeler etrafında düzenin nasıl savunulacağıdır. Düzen ve adalet konusundaki yapılan seçimi Robert Jackson şu ifadelerle açıklamaktadır (Jackson 2000: 291; Aktaran: Yavlal 2011: 161):

Eğer bu iki değer, insan hakları-adalet- ve müdahale yasağı - düzenin istikrarı-, grubundan birisini seçmek zorundayız, bana göre uluslararası toplumun istikrarı, özellikle de büyük güçlerin birliği, Yugoslavya ya da dünyanın herhangi bir yerindeki azınlık haklarından ya da insanı korumadan çok daha önemlidir.

Robert Jackson tarafından net şekilde ifade edildiği gibi, çoğulcuların kurucu prensiplerinden birisi de, kendi kaderini tayin etmedir. İnsan hakları gibi liberal değerlerin içerisinde dış güçler tarafından askeri kuvvet kullanımının Jackson'a göre, kendi kaderini tayin etme hakkının açık bir ihlali şeklinde görülür. Bundan başka, çoğulcu görüşü benimseyenlere göre, uluslararası düzen moral yükümleri arasında başta yer alan egemenlik içerisinde sürdürülmektedir. Sonuç olarak, egemen bir devletin iç olayları içinde her dış bağıllık egemen normunu çiğnemektedir ve böylece, uluslararası düzen tehlikeye atılmaktadır. Uluslararası düzendeki bu tehdit insani müdahalenin başarı ihtimaline çoğulcuların daha şüpheci bakışını ortaya çıkarmaktadır. Buna karşılık, dayanışmacılara göre de, iç ve dış düzen arasında bir bağlantı vardır. Bunun nedeni ise, biçimlendirme noktasında sonuçlara sahip olmasıdır. Sonuç olarak, dayanışmacılar tarafından egemenlik prensibinin ötesinde uluslararası toplum

normlarının önemine vurgu yaparak bir niyetten ve itici bir kuvvetten bahsedilmiştir (Jadrane 2012: 12-13).

Genel olarak bakıldığında çoğulcuların insani müdahaleye şiddetle karşı çıkmalarını beş madde üzerinden açıklamak mümkündür (Yavlal 2011: 162).

1. *İnsan hakları standartları her zaman kültürel ön yargılar barındırır. Bu nedenle insani aciliyeti neyin oluşturduğu konusunda uluslararası toplumda fikir birliği sağlanması olanaksızdır.*
2. *Güçlü devletler, insani motiflerle değil sadece kendi öz çıkarlarıyla hareket etmekte ve bu nedenle de insani krizlere sadece seçici bir şekilde yanıt vermekteler.*
3. *Egemenlik ve müdahale yasağı normunun sağladığı koruma, güçsüz devletler için, güçlüler karşısındaki tek savunma aracıdır.*
4. *Uluslararası barış ve güvenlik, egemenin haklarının devletler tarafından karşılıklı olarak tanınmasına dayandığından, insani müdahale ne meşrudur ne de yasal, çünkü uluslararası toplumun en temel normunu ihlal etmekte ve uluslararası savaş riskini artırmaktadır.*
5. *İnsani müdahaleler, korumayı amaçladıkları kişiler açısından da sağladıkları yarardan çok daha fazla zarar vermektedir.*

Hedley Bull, devletlerin ortak hareketi ile insani müdahalenin savunulabilirliğini tartışır. Bunu da Bull, uyum ve uygunluk (egemen devletler toplumu) koşulları ile yapılabileceğini belirtir. Ancak ona göre, bu iki koşullun uluslararası arenadaki devletlerin çoğu arasında bir oy birliği formu üzerinden uluslararası toplumda sağlamak zordur. Bu söylem temelinde, Bull'un dayanışmacı yaklaşımına göre, insani müdahale engellenebilir. Bu engellenmenin de uluslararası toplum ile yapılabileceğini belirten Bull, bu vurgusunu devletlerin ağır insan hakları ihlallerine karşılık verilmesi sonrasında ortaya çıkan iktidarsızlığın önüne geçmek ve yine devletlerin insan haklarının bir silah olarak kötüye kullanılmasının engellenmesi gibi iki neden üzerinden açıklamaktadır (Jadrane 2012: 13). Bunun yanında, Hedley Bull tarafından dayanışmacı görüşü benimseyenlerin uluslararası topluma saygı duydukları belirtilmiş, yine, bu görüşü benimseyenlerin savaş için meşru ve gayri meşru şeklinde ayırım üzerinden ayrıştırma

yaptıkları görülmüştür. Buradan da onların, insani müdahale hakkına ulaşılmaktadır (Linklater 2005: 93; Aktaran: Arı 2013: 525).

Dayanışmacı görüşü benimseyenler, bireylerin haklarının uluslararası alanda korunması gerektiğini ifade etmektedir. Hatta onlara göre, insan hakları devlet egemenliğinin önüne geçer ve bunu yaparken uluslararası etik standartlar üzerinden yapar. Sonuç olarak, dayanışmacılar, devletlerin bu standartları korumakla görevli olduğu ifade ederler. Öyle ki, dayanışmacılara göre, uluslararası toplumun en önemli aktörlerinin devletler değil, bireylerdir. Ancak devletleri de dışlamayan dayanışmacılar göre, uluslararası toplum amacını devletleri korumak ve insanların gelişimini teşvik etmektir. Hatta onlara göre, devletlerin sahibi olduğu egemenlik hakkı insan gelişimine zarar verecek davranışlar yaratacak şekilde kullanılmamalıdır, çünkü dayanışmacılara göre devletler, kendi ülke sınırları içerisinde yaşayan insanları korumakla görevlidir. Buna karşılık, onlara göre, eğer ülke sınırları içerisinde insan hakları ihlalleri yaşıyorsa bu ihlallere neden olan devletin egemen hakkı ve dokunulmazlığı ortadan kalkar (Arslan 2016: 45-46).

İngiliz Okulu içerisinde dayanışmacı kanadın önde gelen temsilcileri arasında Nicholas Wheeler, John Vincent ve Tim Dunne gösterilmektedir (Gözen 2014: 239). İngiliz Okulu içindeki en önemli dayanışmacı bilgini olarak gösterilen Nicholas Wheeler, haklı savaş geleneğine dayandırdığı bir insani müdahale teorisi geliştirmiştir. Wheeler'e göre, meşru insani müdahale teorisinin insancıl olması için dört müdahale ölçütü vardır. Bu ölçütler, en yüksek insani tehlike, son çare, orantılılık – askeri güç kullanımı- ve yüksek ihtimalli olumlu sonuçtur (Jadrane 2012: 15).

Wheeler'in ortaya koyduğu insani krizlere veya insan hakları ihlallerine dair kaygıların bir benzeri Tim Dunne tarafından da ortaya konulmuştur. Bu sebeple, her ikisi de yapılan insan hakları ihlalleri karşısında devletlerin müdahale şeklinin nasıl olacağına dair bir yönelmenin olduğu gözlemlenmiştir (Wheeler 2000; Aktaran: Yavral 2011: 164). Bu yönelmede hem Wheeler hem de Dunne tarafından uluslararası toplumun yapısına insani müdahale ilkelerinin yerleştirilmesi gerektiğini ortaya koymaya çalışmışlar. Dunne'e göre, her ne kadar bu tarz bir düzenin oluşturulması için

uluslararası hukukun bazı dönemlerde ihlal edilmesine neden olsa bile acil derecede insani müdahalelerin iyi bir uluslararası toplum inşa etmek adına zaruri olduğu savunulmaktadır (Linklater 2015: 139).

John Vincent “Human Rights and International Relations (İnsan Hakları ve Uluslararası İlişkiler-1986)” adlı eserinde, müdahale etmeme ilkesini savunmuştur. Bununla birlikte, Vincent, 1994 yılında yapmış olduğu çalışmalarında, devletlerin dış baskılara karşı uluslararası insan hakları hukukuna uyma noktasında titiz davrandıklarına işaret etmektedir. Bunun yanında, NATO’nun Sırbistan’a yapmış olduğu müdahalede savaş suçu işlenen ve insan hakları ihlalleri yapan devletlere karşı ne zaman ve nasıl müdahale edileceği konusunda oy birliğinin olmadığı Vincent tarafından aktarılmıştır (Linklater 2005: 94-96; Aktaran: Arı 2013: 526-527).

Vincent’in insani müdahale ilişkin görüşlerinin temelinde temel haklar ortaya konulduğu görülmüştür. Vincent’in bu görüşlerini belirtirken uluslararası toplumu ele aldığı gözlenmiştir. Vincent, uluslararası toplum hakkında görüşlerini vurgularken, devlet egemenliğine ve insan haklarına değinerek açıklamalar yapmıştır. Bu temelde, Vincent’in uluslararası toplum görüşünün temelinde yer alan ahlaki vurguda devletlere müdahale konusunda yaklaşımlarının nasıl olduğu gözler önüne serilmiştir. Bu yaklaşımı ortaya koyarken Vincent’in, insanlar için ortak değerler olarak tarif ettiği temel haklar, yani geçim ve güvenlik temelli hakların önemli olduğunun belirtildiği gözlenilmiştir. Öyle ki, Vincent tarafından temel haklar temelinde geçim hakkından bahsedilmektedir. Bu haklar kapsamında Vincent’in devletlere yapılacak olunan insani müdahalenin bu hakların engellenmesi temelinde yapılabileceğine vurgu yapılmıştır (Gonzalez-Pelaez ve Buzan 2003: 321-339)

John Vincent’e göre, insani müdahalenin meşruluğu noktasında üç şeyin olması gereklidir. *Birincisi, haklarının, müdahale için bir sebep oluşturması için, başlı başına insanoğlunun, uluslararası toplumda bağımsız bir statüsünün olduğunun gösterilmesi gerekmektedir. İkincisi, insan hakları ile yurt içi yargı yetkisi arasında gerginlik olduğundan ve uluslararası hukukun oturmuş olduğunun vurgulanması gerekmektedir. Üçüncüsü, uygun olarak pozitif şekilde, devlet uygulamasının, insani müdahale*

doktrinini desteklediğini göstermemiz gerekecektir (Bull, Kingsbury ve Roberts 2015: 248).

İngiliz Okulu'nun insani müdahaleye ilişkin yaklaşımlarına bakıldığında “devletlere müdahale edilebilir” ve “devletlerin içişlerine karışılmaması” görüşleri temelinde beyanların ortaya konulduğu görülmüştür. Şimdi ise İngiliz Okulu'nun koruma sorumluluğuna ilişkin görüşlere değinilmeye çalışılacaktır. Bu görüşlere değinmeden önce koruma sorumluluğunun vurgulamış olduğu temel noktalara değinilecektir.

Koruma sorumluluğunun vurguladıkları noktalara bakıldığında dört açıdan önemlidir. Bunlardan birincisi, egemenlik öncesinde devletler için bir hak olarak nitelendirilirken, koruma sorumluluğu ile birlikte egemenlik devletlerin sorumlulukları şeklinde ortaya konulduğu görülmüştür. Bu temelde koruma sorumluluğunu, dahili egemenlik sorumluluğu ve harici egemenlik sorumluluğu olmak üzere iki egemenlik sorumluluğunu karşımıza çıkarmıştır. Dahili egemenlik sorumluluğunda devletler kendi vatandaşlarını insani krizlerden koruyacağı ifade edilirken, harici egemenlik sorumluluğunda ise devletlerin uluslararası topluma karşı sorumlu olduğu nitelendirilmiştir. İkincisi, insan hakları ile egemenlik arasındaki ilişkiselliklerdir. Üçüncüsü, koruma sorumluluğunun uluslararası toplum temelli katkısıdır. Bu temelle koruma sorumluluğunun uluslararası topluma hak ve sorumluluklar noktasında katkı sağladığı görülmüştür. Sonuncusu ise şiddet kullanımı veya kuvvet kullanımıdır (Çağlar 2016: 231-232).

Koruma sorumluluğu içerisinde egemenlik, insan hakları ve uluslararası toplum gibi vurguların İngiliz Okulu'nda tema olarak işlendiği görülmüştür. İngiliz Okulu içinde yeni bir kuşak olarak nitelendirilen dayanışmacıların uluslararası adalet kavramına önem verdiklerini gözlenmiştir. Hatta dayanışmacıların, çoğulcuların devletin egemenliğine ve devletin içişlerine müdahale etmeme gibi normlarına karşı çıktıkları görülmüştür. Hatta dayanışmacılar göre bu ikilinin uygulanmasının bireylerin ve toplumların özgürleşmesi ve de adil bir uluslararası toplumun tahsisi için olumlu olmayacaktır. Dayanışmacıların adil olmayan bir düzenin devam edilemeyeceğini ifade

ettikleri gözlenmiştir. Bunun sağlanması için devletlerin sadece devlet olmalarıyla değil meşru ve etik olmaları gerekmektedir. Bu meşru ve etiklik ise dayanışmacıların görüşlerine göre, devletler insan hakları değerleri çerçevesinde kendi vatandaşlarını koruyarak sağlayabilirler. Hatta dayanışmacılar tarafından devletlerin kendi vatandaşlarına ve topluma baskı uyguladıkları iddia edildi. Bu temelde dayanışmacılar bireyin ve toplumun güvenliğini devletlerden de üstün tutarlar. Bunun sonucunda dayanışmacıların koruma sorumluluğunu insan haklarının korunması ve de devletlere bu temelde hak ve hükümlülükler getirmesi noktasında koruma sorumluluğunu önemsedikleri gözlenmiştir. Devletin temel aktör olduğunu ifade eden çoğulculara göre, işlerine müdahale edilmemesi gerektiğinin ve devlet egemenliği normu önemlidir. Uluslararası ilişkilerin merkezine düzeni yerleştiren bu yaklaşımı benimseyenlere göre, uluslararası düzenin sağlanması adına devletin veya devletlerin işlerine karışılmamalıdır veya müdahalede bulunulmamalıdır. Öyle ki, çoğulcular, devleti güvenlik noktasında hem bir nesne hem de bir araç olarak görürler. Bu temelde çoğulcuların koruma sorumluluğuna dair yaklaşımların da güvenliğinin, ancak devletin sahibi olduğu egemenlik ile sağlayacaktır. Bu açıdan bakıldığında çoğulcular için gerek koruma sorumluluğu gerekse de insani müdahale şeklinde yapılan müdahale tiplerinin uluslararası düzeni tehlikeye sokacağı düşüncesi temelinde sakıncalı görmektedirler (Çağlar 2016: 232-234).

Özetlemek gerekirse, İngiliz Okulu'nun insani müdahaleye ilişkin bakışı çoğulcu ve dayanışmacı şeklinde ayrılan iki zıt gruplar üzerinden ortaya konulmuştur. Çoğulcu grubun savunucuları egemenlik kavramı açısından insani müdahalenin yapılmaması yönünde davranış ortaya koyarlarken, dayanışmacı grubun savunucuları ise, bireyler vurgusu üzerinden insani müdahalenin yapılması gerektiği yönünde açıklamaları ortaya koymuşlardır. Bunun yanında, İngiliz Okulu'nun koruma sorumluluğu ile alakalı görüşlerinde dayanışmacı grubun insan haklarını temel alacak düzlemde insani krizleri önleme noktasında devletlere müdahale yapılması gerektiğini ortaya koydukları gözlenirken; çoğulcu grup ise devlet egemenliği ve müdahale etmeme ilkesi üzerinden devletlerin müdahalesi karşı oldukları gözlenmiştir.

III. BÖLÜM

3. İNSANİ MÜDAHALE VE KORUMA SORUMLULUĞU TARTIŞMALARI DÜZLEMİNDE SURİYE KRİZİ

3.1. Bağımsızlıktan Arap Baharı'na Kadar Suriye

Bu bölümde bağımsızlıktan Arap Baharı'na kadar Suriye'de yaşanan gelişmeler aktarılmaya çalışılacaktır. Bu noktada üzerinde durulacak olunan bölgede devletin içerisinde yaşanan iktidar mücadelelerine yer verilmeye çalışılacaktır.

Suriye, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere ile Fransa arasında imzalanılan anlaşmada ilk olarak İngiltere'ye verilmesi planlanırken, sonrasında iki tarafın da anlaşması ile Fransa'ya devredilmiştir. Bu devir sonrasında Fransa tarafından Suriye'de altı yönetimli bir manda yönetimi oluşturulmuştur. Bu oluşum, daha sonra yerini Hatay Cumhuriyeti haricinde diğer yönetimlerin tek bir yönetim altında birleştirilmesi ile oluşan bir yapıya bırakacaktır. 1941 yılında Fransa tarafından Suriye'ye kısmi olarak bağımsızlık verilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa, Suriye'den çekilmiş, ardından, Suriye 1946'da, Birleşmiş Milletlere katılarak Suriye Arap Cumhuriyeti adını almıştır (Buçukcu 2012: 4-5, <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/suriye%20analiz.pdf>, 2 Eylül 2016'da erişildi). Suriye Arap Cumhuriyetinin bağımsızlığını kazanması ile birlikte, devletin içinde uzun yıllar yaşanacak olan siyasal ve anayasal mücadelelere tanıklık etmiştir (Mercan 2016: 240).

1943 yılında, Suriye'de Arap dilinde yeniden diriliş anlamına gelen ve bütün Arapları tek bir çatı altında birleştirme niyetini taşıyan Baas Partisi, Mişel Eflak, Zeki Arsuzi ve Salah Bitar tarafından kurulmuştur. Bu iki temel üzerine oluşturulan Baas

Partisi, ilk kongresini 1947’de Şam’da yapmıştır (Buçukcu 2012: 5-6, <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/suriye%20analiz.pdf>, 2 Eylül 2016’da erişildi).

1950’li yılların ortalarında, Suriye’nin küresel ölçekte adından söz ettirmeye başlaması iki gelişme ile olmuştur. Bunlardan birincisi, Mısır Devlet Başkanı olan Cemal Abdül Nasır’ın ortaya koymuş olduğu Arap Milliyetçiliğinin Suriye’de geniş ölçekte tarafta bulması olurken; ikincisi, 1955’te Suriye ile Sovyetler Birliği’nin aralarında yapmış olduğu çeşitli anlaşmalar imzalaması ile olmuştur. Bu anlaşmalar ile Suriye’de askeri ve teknolojik anlamda göreceli olarak bir kalkınma gerçekleşmiştir (Mercan 2016: 241). Ardından, 1958’de ise Suriye’nin Cemal Abdülnasır yönetimdeki Mısır’la birleştiği görülmüştür ve Birleşik Arap Cumhuriyeti adı verilen bu devletin, devlet başkanlığına Cemal Abdülnasır getirilmiştir. Fakat Abdülnasır’ın “tek bir Arap devleti” rüyası uzun ömürlü olamamış; birkaç yıl sonra, yani 1961’de dağılmıştır. Suriye tarafından birlikten ayrılma nedeni, “*Cemal Abdülnasır’ın Mısır’ı ön plana çıkardı. Suriye’nin lideri olamadı*” söylemlerinin yanında Abdülkerim Nahlava’nın 1961’de Suriye’de yapmış olduğu darbe etkili olmuştur (Demir 2012, <http://www.gundemturkiye.com/tarih/dunya-tarihi/suriye-tarihi-3.html>, 16 Eylül 2016’da erişildi). Ardından, 8 Mart 1963’te Baas Partisi’nin dönemin Suriye yönetimine karşı gerçekleştirmiş olduğu müdahale ile ülke yönetimini ele geçirdiği görülmüştür. Ülke yönetiminin ele geçirilmesi noktasında yaşanan gelişmelerin bir benzeri Baas Partisi içerisinde de yaşanmıştır ve 1966 tarihinde Baas Partisi’nde yeni bir darbe yaşanmıştır. Yapılan darbe sonrasında Salah Cedit, Muhammed Umran ve Hafız Esad liderliğindeki oluşan yeni kadronun ülke siyasetinin yeni karar alıcıları haline gelmiş olmalarına rağmen, bu kadrolaşma süreci, aynı zamanda daha sonra Devlet Başkanı Salah Cedit ve Savunma Bakanı Hafız Esad arasında yaşanılacak olan, dört yıllık çekişmeyi de beraberinde getirmiştir (Mercan 2016: 239-243) ve yaşanan bu çekişmenin galibi ise 13 Kasım 1970’de yapmış olduğu askeri darbe sonrasında Hafız Esad olmuştur. Hafız Esad, Suriye’de Mart 1971’de yapılan referandum sonrasında, oyların %99,2 olarak Suriye’nin ilk Nusayri kökenli Devlet Başkanı oldu (Yazıcı 2012, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/suriye/2012/05/29/6619/suriye-siyasi-tarihi>, 5 Ekim 2016’da erişildi).

1971 yılından 2000 yılına kadar yönetimde kalan Hafız Esad, Soğuk Savaş döneminde SSCB doğrultusunda bir dış politika benimserken, iç politika da ise farklı siyasal rejimlerin önüne geçecek bir yönetim anlayışı sergilemiştir (Buçukcu 2012: 6, <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/suriye%20analiz.pdf>, 2 Eylül 2016'da erişildi). Bu noktada, Hama kenti, Müslüman Kardeşler örgütünün merkezi konumundaydı. Müslüman Kardeşler örgütünün, 1980'lerde Hafız Esad'a karşı gerçekleştirmiş olduğu suikast girişiminin başarısız olması sonrasında, Sünni Müslüman- Nusayri çatışması ileri boyuta taşınmıştır. Bu başarısız girişim sonrasında, Hafız Esad'ın ilk tavrı hapisanedeki Sünni Müslümanları öldürmek şeklinde olurken, ikinci tavrı ise örgüt üyelerine karşı 2 Şubat 1982'de Suriye ordusunun Hama'da 38 bin kişinin (farklı kaynaklarda 10 bin ile 25 bin arasında gösterilir (Friedman 2001, <http://www.nytimes.com/2001/09/21/opinion/foreign-affairs-hama-rules.html>, 6 Ekim 2016'da erişildi) yaşamını yitirmesine ve 800 bin Suriyeli'nin ülkeyi terk etmesine neden olacak eylemi ile olmuştur. Yaşanılan bu vahşet sonrasında, Müslüman Kardeşler büyük ölçüde gücünü kaybetmiştir. Böylece Hafız Esad ise Suriye'de rakipsiz konuma gelmiştir (Yazıcı 2012, <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/suriye/2012/05/29/6619/suriye-siyasi-tarihi>, 5 Ekim 2016'da erişildi). Hafız Esad tarafından yapılan bu vahşetin bir benzerinin de yıllar sonra Beşar Esad tarafından Suriye'de tekrarlandığı görülmüştür.

Hafız Esad'ın 2000 yılında akciğer kanserinden ölümü sonrasında, devlet yönetimini geçici olarak, 1971-2000 yılları arasında Devlet Başkan Yardımcılığı görevini yürütmekte olan Abdülhalim Haddam üstlenmiştir. Sonrasında toplanan Parlamento, Cumhurbaşkanı seçilme yaşını 40'tan 34'e düşürmesi ile birlikte, Beşar Esad'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinin yolu açılmıştır (SETA 2012: 11, http://file.setav.org/Files/Pdf/20131009145306_suriyedeaktorlerrejimmuhalefetdiniyapi_vemedy.pdf, 5 Aralık 2016'da erişildi). 2000 yılında Suriye'de yapılan oylama sonrasında, Beşar Esad Devlet Başkanı olarak seçilmiştir (Buçukcu 2012: 7, <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/suriye%20analiz.pdf>, 2 Eylül 2016'da erişildi). Esad'ın yönetimi sonrasında iki önemli olay yaşanmıştır. Birincisi, Şubat 2005 yılında ise Lübnan Başbakanı Refik el- Hariri Beyrut'ta uğramış olduğu saldırı sonrasında, Suriye üzerine uluslararası alanda büyük bir baskı yapıldığı görülmektedir. Bu noktada,

Şam muhalifi olan bir liderin öldürülmesi sonrasında, gözler Esad üzerine dönmüştür. Bu krizin aşılması için Esad yönetimi Türkiye, AB ülkeleri ve Rusya ile ilişkilerini geliştirme çabaları yoluna girmiştir (Mercan 2016: 255). İkincisi, Temmuz 2006 yılında Hizbullah – İsrail arasında yaşanan savaşta Esad'ın takınmış olduğu tavır da gizlidir. Esad, bu savaşta, Hamas'a destek vermiş ve ayrıca Arap dünyasını yönlendirme arzu için İsrail'le karşı direniş vurgusunu yapmıştır. Bu yolla Esad, geçişte babasının izlemiş olduğu gibi İran siyasetinin bir benzerini devam ettirdiği görülmüştür. Esad, başta ABD olmak üzere İsrail, Mısır, Suudi Arabistan'a karşılık, İran başta olmak üzere destekler arama yolu girişmiştir. Bu noktada özellikle Türkiye ile Suriye arasında yaşanan yakınlaşma dikkat çekicidir (ORSAM 2011b: 16-17, http://orsam.org.tr/d_hbanaliz/20111116_85raportum.pdf, 5 Ekim 2016'da erişildi).

3.2. Arap Baharı Sonrasında Suriye

1946 yılından 1970'li yılların başlarına kadarki dönem aralığı Suriye'de sıkça değişen bir yönetim sürecinin yaşandığı bir dönemi ifade etmektedir. 1970'lerin başında Hafız Esad'ın Suriye'de iktidarını kurması sonrasında, Esad ile Suriye'deki sünni müslümanlar arasında çekişmeler yaşanmış, yaşanan bu çekişme ise 1982 yılında Hama'da yaşanacak olunan vahşetin ayak sesleri olmuştur. İnsanlık tarihine hazin bir olay olarak kayıtlara geçen bu vahşetin bir benzeri ve hatta daha şiddetli olanı ise Mart 2011'den sonra Suriye'de bu sefer Beşar Esad tarafından tekrar yaşatılacaktır. Bu bölümde “Arap Baharı” adlandırılması ile başlayan halk hareketlerinin bir diğer durağı Suriye devleti içerisinde yaşanan gelişmelere, Esad yönetiminin bu hareketlere nasıl cevap verdiği ve Suriye'deki gruplardan bahsedilecektir.

Arap Baharı, 17 Aralık 2010'da 26 yaşındaki Muhammed Buazizi adında bir seyyar satıcının kendini yakması sonrasında, Tunus'ta bir isyan ile başlamıştır (SETA 2011: 85, http://file.setav.org/Files/Pdf/20130115111739_setav_analiz_2011de_turkiye_web_2.pdf, 5 Aralık 2016'da erişildi). Tunus'ta, “Düzen yıkılsın” ve “Ekmek, Onur, Hürriyet” gibi sloganları üzerinden gelişen olaylar kısa zamanda domino etkisi göstererek başta Mısır, Yemen, Libya, Suriye olmak üzere bütün Arap ülkelerindeki

despotik yönetimleri etkisi altına almış, hatta kimilerini de iktidardan düşürmüştür. Örneğin, Tunus'ta 23 yıllık Zeynel Abidin Bin Ali rejimi 14 Ocak 2011'de; Mısır'da 30 yıllık Hüsnü Mübarek rejimi Şubat 2011 yılında; Yemen'de 33 yıllık Ali Abdullah Salih Kasım 2011 yılında yetkilerini devretti; Libya'da 42 yıllık Muammer Kaddafi rejimi Şubat 2011 yılında kanlı bir sürece girmiştir (Gürsel 2013: 51). Geniş bir alanı etkisi altına alan bu halk hareketleri tarihsel, sosyo-ekonomik, yönetsel, ordunun rolü, bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkisi, işsizlik ve tek aileli yönetimler gibi nedenleri üzerinden açıklanmaktadır (Duran ve Ardıç 2014: 457-462).

2010 yılının sonlarına gelindiği vakit Kuzey Afrika ve Ortadoğu coğrafyasını etki altına alan "Arap Baharı" adlandırılmasındaki halk ayaklanmaları, Suriye rejimini bir noktada endişeye sevk etmiştir. Ancak Suriye rejimi, Suriye'nin diğer ülkelerden farklı olduğu ve iç ve de dış bağlantılı bu değişim sürecinden pek etkilenmeyeceğini vurgulanmıştır. Bu söylemi destekleyen başka bir açıklama ise Beşar Esad tarafından, *"uluslararası alanda takındığı muhalif duruşun halkı tarafından desteklendiği ve ülkenin yaşadığı ekonomik zorluklar ve siyasi açmazlara halkın dayanma gücü olduğu, en azından onları ayaklanmaya sevk edecek düzeyde olmadığı düşüncesiyle hareket etmiş ve devletin ve halkın arasında bu meselelere dair görüş farklılığı olmadığını savunmuştur"* şeklinde yapılmıştır (Şen 2013: 59, http://www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2013/sayi23/54-79.pdf, 14 Ekim 2016'da erişildi). Suriye'de isyan, devrimin aksine bir takım kamu hizmetleri talebiyle başladı (Taştekin 2015: 62).

Suriye bölgesinde ilk olaylar 2011 yılının ilk aylarında küçük protestolar şeklinde başlamıştır. Ancak zaman geçtikçe bu olaylar, sivil bir ayaklanmaya dönüşür (Sarraj ve Taşgın 2015: 3, <http://ife.org.tr/wp-content/uploads/2015/12/-Arap-Bahar%C4%B1-ve-Suriye-%C4%B0%C3%A7-%C3%87at%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1.pdf>, 6 Ekim 2017'de erişildi). 3 Şubat 2011'de Facebook ve Twitter gibi sosyal paylaşım siteleri üzerinden Suriye'de 4 Şubat 2011 tarihi "Öfke Günü" olarak ilan edilmiştir. Bu yolla, 5 Şubat 2011'de halkın protesto gösterilerine katılması adına davetler yapılmıştır. Ancak yapılan bu çağrılar Suriyeliler tarafından pek ilgi görmemiş, iki hafta sonra, yani 17 Şubat'ta Şam'daki Hamidiye Çarşısında polislin bir esnafı dövmesi sonrasında, *"Suriye halkı aşığılanmayacaktır"* sloganları eşliğinde halk

arasında protesto gösterilerine katılımlar yaşanmıştır (21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü 2013, <http://www.21yyte.org/arastirma/suriye-krizi-izleme-merkezi/2013/09/02/7192/suriye-krizinin-kronolojisi>, 1 Eylül 2016'da erişildi).

15 Mart 2011'de, Suriye'nin Dera kentinde halk sokağa çıkmasına rağmen, Suriye rejimi yaşanan olayın sadece Dera kenti ile alakalı olduğuna dair açıklama yapmıştır (Sabah 2012b, <https://www.sabah.com.tr/aktuel/2012/11/21/ilk-saniyesinden-bugune-suriye-ic-savasinin-takvimi>, 6 Ekim 2016'da erişildi). Ancak birkaç gün sonra, yani 18 Mart 2011'de Suriye'de isyanlar başlamıştır. Bu tarih, Suriye'de isyanların başlangıcı olarak kabul görmektedir. Özellikle 20 Mart 2011 tarihi de dâhil olmak üzere Dera kenti içerisindeki binlerce kişinin katılacağı bir rejim karşıtı gösteriye doğru gittiğini görebilmektedir. Bu tarihten sonra olaylar ülke geneline doğru bir yayılma göstermiştir. Ancak Suriye rejimine karşı yapılan gösterilerin yanında, rejimi desteleyen gösterilerin 29 Mart 2011'de başta Şam olmak üzere diğer bölgelerde yaşayan milyonlarca Suriyeli tarafından gerçekleştirildiği görülmüştür. Hatta Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad tarafından 30 Mart 2011'de Halk Meclisi'nde yaptığı konuşmada reformların olacağı ifade edilmiştir. Esad ayrıca, özellikle Dera kentinde yaşananları bir komplo şeklinde tanımlamaktadır (21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü 2013, <http://www.21yyte.org/arastirma/suriye-krizi-izleme-merkezi/2013/09/02/7192/suriye-krizinin-kronolojisi>, 6 Ekim 2017'de erişildi). Aslında, sorulması gereken bir soru da şudur: Neden Dera? Bunun altında yatan üç tane sebebi ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Bir dönem Baas ideolojisinin kaleleri arasında yer alması (Şen 2013: 59, http://www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2013/sayi23/54-79.pdf, 14 Ekim 2016'da erişildi).
2. Ürdün sınırına yakın olması sebebi ile dış etkenlere ve müdahalelere açık olması (Taştekin 2015: 62).
3. Kuraklığa bağlı olarak halkın ekonomik refahının düşmesi (Taştekin 2015: 63).

Nisan ve Mayıs aylarında Suriye rejimi karşıtı gösterileri devam etmiştir. Özellikle sosyal paylaşım siteleri üzerinden organize olmayı deneyen Suriyeli

muhafifler tarafından Esad'ın istifaya davet edildiği görülmüştür. Buna karşılık, Suriye rejimi tarafından Nisan 2011 tarihi ile birlikte, muhaliflere karşı bir kuşatma girişimi başlatılmıştı. Bunlardan birincisi, olayların başladığı Dera kenti olurken, sonrasında 7 Mayıs'ta Banyas ile Humus ve Temmuz 2011'de Deyruzzor ile Hama kentleri ablukaya alınmıştı. Tüm bu kentlerin aylarca ablukaya alındığı görülmüştür. Üzerinde durulması gereken diğer bir nokta ise, 2011 yazın da rejim karşıtları silahlı direnişe başlamıştır (Sabah 2012b, <https://www.sabah.com.tr/aktuel/2012/11/21/ilk-saniyesinden-bugune-suriye-ic-savasinin-takvimi>, 6 Ekim 2016'da erişildi). Bu ekseninde 29 Temmuz 2011'de Suriye rejimi içerisindeki bazı ordu mensupları bir araya gelmiş ve sonrasında Özgür Suriye Ordusu kurulmuştur. Ocak 2012 yılından sonra ise Suriye'de çatışmaların daha geniş bir alana yayıldığını görülmüştür. Bir yıl sonra, yani 2013'te Esad rejiminin yaptıkları ile katliama dönüşmüştür (Sarraj ve Taşgın 2015, <http://ife.org.tr/wp-content/uploads/2015/12/Arap-Bahar%C4%B1-ve-Suriye-%C4%B0%C3%A7-%C3%87at%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1.pdf>, 6 Ekim 2016'da erişildi).

Suriye'de yaşanan çatışmalara baktığımızda bölge içerisindeki grupları Esad rejimine karşı olan – yerel, yabancı ve siyasi aktörler- ve Esad yanlısı olanlar olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Esad rejimine karşı olan aktörler de askeri ve siyasi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunun yanında, askeri aktörler de kendi içerisinde yerel ve yabancı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yerel askeri aktörler: Özgür Suriye Ordusu, İslami Cephe, Orta İslamcı Gruplar, Suriye Devrimcileri, Yerel Bağımsız Gruplar ve Partiya Yetkiya Demokrat (PYD). Askeri aktörler ise Al Nusra Cephesi, IŞİD ve Bağımsız Göçmen Tugayları. Rejim karşıtı siyasi aktörlerden bahsedecek olursak eğer; karşımıza Suriye Ulusal Konseyi, Demokratik Değişim için Ulusal Koordinasyon Kurulu, Suriye Devrimci ve Muhafif Güçler Ulusal Koalisyonu ve Suriye Geçici Hükümet gibi gruplar çıkmaktadır. Bu gruplara karşı olarak Esad yanlısı askeri gruplar yerel ve yabancı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Yerel askeri gruplar Sebbihalar ve Milli Savunma Kuvvetleri diye sıralanmaktadır. Esad yanlısı yabancı gruplar ise Hizbullah ve Iraklı Milisler olarak sıralanmaktadır (Sarraj ve Taşgın 2015, <http://ife.org.tr/wp-content/uploads/2015/12/Arap-Bahar%C4%B1-ve-Suriye-%C4%B0%C3%A7-%C3%87at%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1.pdf>, 6 Ekim 2016'da erişildi).

Mart 2011’de Dera kentinde başlayan ve sonrasında ülke geneline yayılan halk hareketlerine Suriye rejiminin kullanmış olduğu askeri kuvvet sonrasında bölgede yaşanan binlerce insanın maruz kaldığı insani kriz beraberinde de Suriye karşı insani müdahale tartışmalarının dillendirilmesine de neden olmuştur. Çalışmanın sonraki bölümünde, Suriye’de yaşanan insani krize ilişkin devletlerin ve bazı örgütlenmelerin bakışlarını krize ilişkin söylemleri ve eylemleri üzerinden İngiliz Okulu içerisindeki dayanışmacı ve çoğulcu yaklaşımlar ile ilişkilendirip ele alınmaya çalışılacaktır. Bu ilişkilendirmeyi yapmadan önce aşağıda bahsedeceğimiz devletlerin Suriye ile tarihte kurmuş oldukları karşılıklı ilişkiler göz önüne alınacaktır.

3.2.1. Devletlerin Suriye Krizine İnsani Müdahale ve Koruma Sorumluluğu Bağlamında Bakışı

3.2.1.1. Türkiye’nin Suriye Politikası

Türkiye ile Suriye arasındaki karşılıklı ilişkilere bakıldığında inişli çıkışlı sürdüğü görülmüştür. Bu nedenle Türkiye ile Suriye arasında ilişkileri üç dönem aralığında ele almamız mümkündür. Bu dönem aralıklarını ise, 1946-2000, 2000-2011 ve 2011 sonrası şeklinde sınıflandırabiliriz. 1946-2000 arasında Türkiye ile Suriye arasında ilişkiye bakıldığında sorunlu olduğu görülebilmektedir. Bu sorunun altında yatan gelişmelerin ise, Hatay sorunu, su sorunu ve PKK sorunu olduğu görülmektedir.

Türkiye ile Suriye arasında gerilime sebep olan Hatay sorunu, Suriye’nin 1946 yılından sonra bağımsızlığını elde etmesi sonrasında başlamıştır. İki ülke arasında Hatay temelinde yaşanan gerilim 1957 yılına kadar devam ettiği görülmüştür (Fırat ve Kürkçüoğlu 2011: 616-632). Türkiye ile Suriye arasında yaşanan gerilime neden olan ikinci sorun olan su sorununun geçmişi ise 1960’lara uzanmaktadır. Sorun, Dicle ile Fırat suları Türkiye ile Irak ve Suriye arasında yapılan görüşmelerde gündem olmuş, bu gündem, 1980’lerde ise sorun haline gelmiş ve 1990’larda ise hem Türkiye’nin hem de Suriye’nin bu sular hakkında görüşlerinin ifade edildiği görülmüştür. Türkiye ile Suriye arasında gerginliğe neden olan üçüncü sorun ise PKK sorunudur. 1980’lere geldiği vakit Suriye’nin İran ve Kürt örgütlerin ile yakınlaşması, 12 Eylül 1980’den sonrasında,

Türkiye’den kaçan Türk ve Kürtlerin Suriye’de faaliyette bulunmaları ve özellikle Suriye’nin PKK’lılara vermiş olduğu her türlü – barınak, para, kimlik, propaganda, konferans- desteği sağlaması sonrası iki ülke arasında gerginliğe neden olmuştur (Fırat ve Kürkçüoğlu 2010: 131-147, 555-565). Örneğin, 16 Eylül 1998’de dönemin Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş¹⁰,in Hatay’da yaptığı Suriye yönetimini PKK konusunda uyarın konuşması (Hürriyet 1998, <http://www.hurriyet.com.tr/suriyeye-sabrimiz-kalmadi-39038649>, 8 Ekim 2016’da erişildi) ile 1 Ekim 1998’de Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Türkiye Büyük Millet Meclisinde (TBMM) yaptığı konuşmada *“Esasen, Suriye, Türkiye’ye karşı açık bir husumet politikası izlemektedir, PKK terör örgütüne aktif destek sağlamayı sürdürmektedir. Tüm uyarularımıza ve barışçı açılımlarımıza rağmen hasmane tutumundan vazgeçmeyen Suriye’ye karşı mukabelede bulunma hakkımızı saklı tuttuğumuzu, sabrımızın taşmak üzere olduğunu bir kere daha dünyaya ilan ediyorum”* (T.B.M.M 01.10.1998, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem20/yil4/bas/b001m.htm>, 7 Ekim 2017’de erişildi) diyerek Ankara’nın gerekirse Suriye ile çatışmaya girebileceğini yüksek perdeden ilan ettikleri görülmüştür. Ancak 1998 yılında Abdullah Öcalan Suriye’den ayrılması, Adana Mutabakatı ve 2000’de Hafız Esad’ın yaşamını yitirmesi sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’nin yeni Cumhurbaşkanı olan Ahmet Necdet Sezer ilk resmi ziyaretini Şam’daki Hafız Esad’ın cenaze törenine katılması ile birlikte Türkiye ile Suriye arasındaki ikili ilişkilerde yeni bir dönemin habercisi olmuştur (Fırat ve Kürkçüoğlu 2010b: 565-567).

2000 yılından itibaren iki ülke arasında gözlenen ilk değişim ise karşılıklı üst düzey ziyaretlerin artışı ile olmuştur. İki ülke arasında karşılıklı ilişkilerin güvenlik, su ve ekonomi temelinde derinleştiği görülmüştür (Yeşilyurt 2013: 402). 11 Eylül 2001 saldırısı sonrasında ABD’nin Ortadoğu’ya karşı tutumu sonrasında Esad Türkiye’ye yakınlaşmıştır (Kambur 2016: 161-162). Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (Ak Parti) 2002 yılında iktidara gelmesi sonrasında, Suriye’ye tarihsel sorumluluk ve Anadolu sermayesinin güneyden Şam hattı üzerinden Arap ülkelerine ulaşabileceği düşüncesine temelinde önem verildiği görülmüştür (Yavuz 2016: 330). Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkileri asıl güçlendiren gelişme ise, 2003 yılındaki Irak Savaşı ile olmuştur (Kambur

---

¹⁰ Milli Güvenlik Kurulu üyesidir.

2016: 163). 6-8 Ocak 2004'te ise Beşar Esad'ın Türkiye'ye yapmış olduğu ziyarete (Hürriyet 2004, <http://www.hurriyet.com.tr/besar-esad-bugun-ankara-da-38554624>, 7 Ekim 2016'da erişildi) 2005'te Türkiye'nin Cumhurbaşkanı A. Necdet Sezer tarafından Suriye'ye yapılan ziyaret ile cevap verilmiştir (Ergan ve Ezer 2005, <http://www.hurriyet.com.tr/pankartli-karsilama-311614>, 14 Eylül 2016'da erişildi). 2007 ile 2011 yılları arasında, Türkiye ile Suriye arasındaki ikili ilişkiler de önemli gelişmelerin yaşandığı görülmüştür (Kambur 2016: 166-167). Özetle, 2000-2011 yıllarında Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkinin olumlu olarak geliştiği görülmüştür.

Türkiye'nin Arap Baharı isimli Kuzey Afrika ve Ortadoğu'daki demokratik halk hareketlerini desteklediği görülmüştür. Öyle ki, Türkiye'nin bu ülkelere yapılacak olunan NATO'nun veya bir başka ülke ya da ülkelerin dış müdahalesine şiddetle karşı çıktığı görülmüştür. Ancak, Libya'da yaşanan gelişmeler Türkiye'nin bu bölge için ortaya koyduğu plana ve de Arap Baharı'na ilişkin tutumunda değişikliğe gitmiştir. Çünkü Libya'da yaşanan sorunun çözümü noktasında BM Güvenlik Konseyi'nin 1970 ve 1973 sayılı kararları temelinde bir uzlaşma gerçekleştirilirken, Mart 2011'de Fransa öncülüğünde Libya'ya bir hava saldırısının gerçekleştirildiği görülmüştür. Sonrasında ise devreye NATO'nun girdiği görülmüştür. Öyle ki, Türkiye'nin NATO'nun bu girişimine siyasi ve askeri destek vermiştir. Türkiye'nin Libya'da takınmış olduğu askeri müdahale yanlısı tutumun bir benzerini Suriye'de de istediği görülmüştür (Gözen 2018: 439-440).

23 Haziran 2012'de, Türk Uçağının Suriye rejimi tarafından vurulmasının ardından (İçgen 2012, <http://www.gazetevatan.com/suriye--turk-savas-ucagini-dusurdu-459720-gundem/>, 8 Ekim 2016'da erişildi) , Türkiye'nin bu olay üzerinden Şam yönetimine çatışma kurallarını değiştirdiğine dair açıklama yaptığı görülmüştür. (Aljazeera 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-turkiye-suriye-iliskileri>, 4 Eylül 2016'da erişildi). Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Erdoğan tarafından 26 Haziran 2012 tarihinde, AK Parti grup toplantısında yaptığı konuşmasında Türkiye'nin amacının tüm halklar için barış, adalet, huzur ve esenlik olduğu ve Türkiye'nin Ortadoğu'da masum insanlara karşı takınan olumsuz senaryoları boşa çıkarmak gibi bir görevi olduğunu belirtmiştir (Kanal 7 Haber 26.06.2012,

<https://www.dailymotion.com/video/xrrqhy>, 1 Aralık 2018’de erişildi). Bu açıklamadan bir ay sonra, Erdoğan, Esad’ın ve çevresindekilerin kalıcı olmadığını ve Suriye’nin artık yeni bir dönem hazırlık yaptığını vurgulamıştır (Euronews 26.07.2012, <https://www.youtube.com/watch?v=G0tbAzWoBQc>, 2 Temmuz 2018’de erişildi). Sonuç olarak, 2012 yılında Erdoğan’ın Suriye’de yaşanan insani krize yapmış olduğu vurgu ile dayanışmacıların bir ülke’ye askeri müdahalenin yapılması adına o ülkede insani krizin ortaya çıkması şartının meydana çıktığını resmetmektedir.

Türkiye’nin, Suriye’ye Şah Fırat operasyonuna başlamadan önce Türkiye sınırına yakın bir bölgede, barışı sağlamak, yaşanan insani kriz önlemek ve çatışmanın tekrardan başlamasını önlemek için tampon bölge oluşturmak için çaba göstermesine rağmen yeterli desteği bulamadığı görülmüştür. Bunun yanında, Türkiye, Suriye’de yaşanan insani krizin başladığı günden itibaren sivil kayıpların ve mağdur kitle hareketliliğinin azaltılması adına her ne kadar uluslararası toplumu harekete geçirmeye çalışmasına rağmen bu konuda pek başarılı olamamıştır. Bu noktada, Türkiye’nin, Suriye’de yaşanan insani krizi en az indirmek, ülkeye gelen sığınmacı yükünü ve ülkeye karşı güvenlik risklerini azaltmak ve de hem bölgeye hem de Suriye halklarına karşı olan ahlaki sorumluklarını yerine getirebilmek adına aradığı çıkış yollarından birisi de tampon bölge oluşturmak olmuştur (Bingöl ve Varlık 2014: 3, http://merkezstrateji.com/assets/media/12-2015-oktay-varlik-uhp-korunmus-boelgeler_1.pdf, 15 Ocak 2019’da erişildi). Türkiye tarafından Suriye’de bir tampon bölge oluşturulabileceğine dair ilk açıklamaların 16 Mart 2012’de yapıldığı görülmüştür (Timetürk 2013, <https://www.timeturk.com/tr/2013/03/15/suriye-ic-savasi-2-yasinda.html>, 2 Temmuz 2018’de erişildi). Tampon bölge kurulacağına dair iddiaların düşmediği Türkiye’de 8 Ağustos 2014 tarihinde Başbakan Erdoğan liderliğinde gerçekleştirilen güvenlik zirvesinde “tampon bölge için hazır olun” kararı çıkmıştır. Ancak bu karar için BM’nin kararı bekleneceği Türk yetkililer tarafından belirtilmiştir (Hürriyet 2014b, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiyeden-suriyede-tampon-bolge-hazirligi-27231201>, 2 Temmuz 2018’de erişildi). Türkiye’nin Suriye’de tampon bölge oluşturulması yönündeki göstermiş olduğu olumlu tavrı ile Suriye krizinin Suriye’nin bir bölgesinde sona erdirebileceğine işaret etmektedir. Öyle ki, Türkiye’nin bu tavrı

dayanışmacıların bir ülkedeki insani krizin sonlandırılması için gerekli önlemlerin alınabileceğine dair söylemini destekler niteliktedir.

Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakan Yardımcılarından Bülent Arınç, Eylül 2014 tarihinde yapmış olduğu açıklamada Esad rejiminden ve IŞİD'den kaçan insanlara Türkiye'nin kapılarının açık olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin yapılan insani göçlere farklı tedbirler alması gerektiğini belirten Arınç, tampon bölge ile alakalı soruda, oluşturulacak olan tampon bölge veya uçuşa yasak bölgelere Suriye'de yaşanan insani krizden etkilenen insanların güvenli bir şekilde yerleştirilip, yaşamlarına devam edebileceklerini belirtmiştir (Haberler.com 2014, <https://www.haberler.com/arinc-tan-tampon-bolge-aciklamasi-6537789-haberi/>, 2 Temmuz 2018'de erişildi). Türkiye, kendi güney sınırından 32 km Suriye'nin içlerine doğru ve 36. Paralel arasında bir alanda tampon bölge oluşturulması gündeme gelmiştir (Fox Tv, <https://www.dailymotion.com/video/x265q4b>, 2 Temmuz 2018'de erişildi). Özetle, Bülent Arınç tarafından vurgulanan tampon bölge ile Türkiye'nin Suriye'de yaşanan insani krizi önlenmesi noktasında dayanışmacı perspektiften baktığını bir kez daha ortaya koymaktadır.

Suriye içerisindeki DEAŞ (IŞİD) unsurlarının Türkiye'ye karşı düzenlemiş olduğu saldırılar sonrasında, angajman kuralları çerçevesinde müdahale yapıldığı görülmüştür. Bu noktada, Türkiye tarafından Suriye'ye karşı Fırat Kalkanı Harekâtı (FKH) başlatılmıştır. Ayrıca harekât kapsamında Özgür Suriye Ordusu'na (ÖSO) Türkiye tarafından destek verilmiştir. Bunun sonucunda Türkiye, 2.015 km²'lik alanın kontrolünü sağlamış ve binlerce IŞİD militanı etkisiz hale getirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-tr.mfa>, 17 Haziran 2017'de erişildi).

Türkiye'nin Suriye'deki terör örgütü unsurlarından birisi olan IŞİD'e karşı Fırat Kalkanı Harekâtı kararı almasının temelinde dayanışmacıların insani krizlerin başladığı yerde devlet egemenliği ortadan kalkar görüşü, özelde Vincent'in askeri müdahale için insanların geçim haklarının engellenmesi ve Wheeler'in insani müdahale şartından belirtilen haklı neden ölçütündeki insani krizlerin ortaya çıkması sonrasında askeri müdahalenin yapılabileceği görüşü gibi vurgular ile ilişkilendirmek mümkündür. Bu

ilişkilendirme sayesinde Türkiye'yi İngiliz Okulu içerisindeki dayanışmacı görüşleri temel dayanak olarak kullandığını bir kez daha ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye, Suriye'de bir taraftan operasyonlar yerine getirirken, diğer taraftan da Cenevre Konferanslarının bir benzerini Astana görüşmeleri üzerinden siyasi yollar izlenerek Suriye'de ateşkesin yapılması için çaba sarf ettiği görülmüştür. Türkiye'nin bu girişimlerine Rusya'nın destek vermesi sonrasında 23-24 Ocak 2017 tarihli görüşmelerin ortaya çıkmasına ön ayak olmuştur (Tayyar 2017: 506). Bu görüşmeler sırasında Suriye'nin toprak bütünlüğüne, Suriye'de yaşanan sorunun çözümü konusunda siyasi çözüm ile yapılabileceğinden ve IŞİD ve El Nusra gibi örgütlerle ortak mücadele edilmesi gerektiğinin vurgulandığı görülmüştür (Sputnik 2017, <https://tr.sputniknews.com/asya/201701241026911257-suriye-astana-gorusmeleri-ortak-bildiri/>, 1 Ekim 2018'de erişildi). Bu görüşmelerin, yani Astana görüşmelerinin ikincisi 15-16 Şubat 2017 tarihinde, üçüncüsü 14-15 Mart 2017 tarihinde, dördüncüsü 3-4 Mayıs 2017 ve beşincisi ise 4-5 Temmuz 2017 tarihlerinde yapılmıştır. Dördüncü Astana görüşmelerinde, taraflar bölgede çatışmasız bölgeler ile güvenli bölgeler oluşturulması yönünde bir anlaşma yapıldığı gözlenmiştir. Çatışmasız bölgelerin içerisinde güneyde Dera ve Kuneytra'nın belli bölgeleri olmak üzere Doğu Guta, Hama, Halep, Lazkiye ve Humus'un belli bölgelerinin yanında, İdlib'in tamamını içine alacak bir bölgeden bahsedilmiştir. Bu bölgenin güvenliğinin ise garantör devletler- Türkiye, Rusya ve İran- tarafından sağlanacaktır. Ayrıca çatışmasız bölgelerinin etrafını çevreleyen güvenli bölgelerinin de güvenliğini yine garantör devletlerin güvencesi altına alınacaktır. 5 Mayıs 2017'yi 6 Mayıs 2017'e bağlayan gecede yürürlüğe girmiş olan bu anlaşmada Suriye'de çatışan tarafların ifade edilen hava unsuru dahil olmak üzere hiçbir unsurun hiçbir şekilde silah kullanmamasını, ilgili bölgelere insani yardımın yapılmasını (Tayyar 2017: 506-509) ve alt yapı hizmetlerinin ulaştırılması gibi amaçlar Suriye'nin içine ve dışına göç etmiş olan insanların geri dönmesi için gerekli koşulların sağlanması hedeflenmiştir (BBC 2017, <https://www.BBC.com/turkce/haberler-dunya-39830098>, 2 Temmuz 2018'de erişildi). Astana görüşmeleri, Suriye'de yaşanan iç savaşı bitirme noktasında ümit verici bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır (Telatar 2017, https://www.youtube.com/watch?v=Ttk__4Pd6us&index=11&t=0s&list=WL, 5 Ekim 2018'de erişildi). Başka bir ifadeyle, Astana görüşmelerinin

Suriye’de yaşanan insani krizin çözülmesi konusunda önemli adımlar olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle, Suriye’nin bazı bölgelerinde insani krizlerin sona erdirilmesi hususunda çatışmasızlık bölgeler veya güvenli bölgelerin oluşturulması dayanışmacıların bir ülkede yaşanan insani krizin kısmi de olsa sağlanabileceğini göstermektedir. Öyle ki, bu tarz bölgelerin güvenliklerinin garantör devletlerin yerine getireceği vurgusunda Suriye’de egemen devlet yapılanmasının dayanışmacıların görüşleri temelinde açıkça çöktüğünün resmidir. Bu sebeple, Suriye’ye müdahale edilmesi noktasında dayanışmacı görüşlerin eyleme dökülmesi manasında Türkiye’nin yapmış olduğu eylemler ortaya koymaktadır.

Türkiye, 20 Ocak 2018’de Suriye’nin kuzeybatısındaki Afrin bölgesinde PKK/KCK/PYD-YPG ve IŞİD gibi terörist grupların faaliyetlerini engellemek veya etkisiz hale getirmek amacıyla meşru müdafaa hakkı kullanarak Zeytin Dalı harekâtını başlatmıştır (Yenişafak 2018, <https://www.yenisafak.com/gundem/tsk-zeytin-dali-harekati-basladi-3015536>, 21 Ocak 2018’de erişildi). Bu harekâtın bilançosuna bakıldığında TSK tarafından 4403 terörist etkisiz hale girildiği bilgisi sunulmuştur (Diplomatikstrateji 2018, <https://www.diplomatikstrateji.com/zeytin-dali-harekati-123-gun-suriye-son-durum-haritasi/>, 8 Mayıs 2018’de erişildi). Türkiye’nin kısa zaman sonrasında Afrin bölgesinin kontrolünü sağladığı görülmüştür (Bag 25.03.2018, <https://tr.euronews.com/2018/03/25/tsk-afrin-de-tamamen-kontrol-alt-nda>, 12 Şubat 2019’da erişildi). Türkiye’nin devlet egemenliğinin sona erdiği Suriye’deki insani krizin önlenmesi için gerçekleştirmiş olduğu askeri müdahale ile bu bölgenin kontrolünü sağlaması dayanışmacıların söylemlerini destekleyen eylemlerden birisi olarak gösterilebilmektedir.

Sonuç olarak, 1946-2000 yılları arasında, Hatay, Su ve PKK gibi sorunların ekseninden gergin olan Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin, 2000-2011 arası dönemde ise karşılıklı işbirliğine dönüştüğü görülmüştür. Ancak Türkiye’nin 2011 yıl ile başlayan ve hala devam etmekte olan Suriye krizinin çözüme kavuşturulması noktasında aktif bir rol üstlendiği görülmüştür. Türkiye’nin Suriye krizinin çözümü konusunda aktif bir rol üstlenmesinin temelinde dayanışmacıların bir ülkeye askeri müdahalenin yapılabilmesi için bireyleri korumakla sorumlu olan devletin bu

sorumluluğu yerine getirememesi ile o devletin egemenliğinin biteceği ve o devlete karşı müdahale edilebileceği görüşünü temel aldığı ve bu görüş temelinde Suriye'ye karşı askeri operasyonlarda bulunduğu görülmüştür.

3.2.1.2. ABD'nin Suriye Politikası

ABD, 1946 yılında bağımsızlığını elde eden Suriye ile ilişkilerini Şam'a konsolosluk açarak başlatmasıyla birlikte, Suriye'yi egemen bir devlet olarak tanıdığı görüldü. Bu tarih, aynı zamanda, ABD'nin Sovyetler Birliği'nin yayılmasını engellemek, petrole ulaşmak ve İsrail'i koruma gibi hedefler nedeniyle Sovyetler Birliği yanlısı bir politika izleyen Suriye ile ABD arasındaki ilişkilerin de gerilmesine neden olmuştur. Hatta 1957'de, ABD'nin Suriye yönetimini değiştirmek adına bir darbe planladığı ortaya çıkması sonrasında ABD ile Suriye arasında yaşanacak güvensizliğin başlangıcı olmuştur (Altınkaş 2016: 143). Suriye ile ABD arasındaki ilişkilerin kötüleşmesinin altındaki bir diğer olay ise 1967 yılındaki Arap – İsrail Savaşı olmuş, bu savaş sonrasında Suriye'nin Golan Tepelerini kaybetmesinde ABD'nin destek sağladığı iddiaları Suriye'nin ABD ile ilişkilerini kesmesinde önemli bir etken olmuştur (Güner 2016: 266-267). Her ne kadar Suriye'de 1970'te Hafız Esad'ın iktidara gelmesine rağmen, Suriye ile ABD arasındaki gerginlikte bir azalma yaşanmamış, aksine bu gerginliğin Hafız Esad'ın ölümüne kadar devam ettiği görülmüştür (Altınkaş 2016: 144-145).

11 Eylül 2001'de, ABD'ye yapılan saldırılar sonrasında, ABD Başkanı George W. Bush'un yapmış olduğu konuşmada, terörizmi destekleyen ve kitle imha silahları edinmeyi amaçlayan İran, Irak ve Kuzey Kore gibi devletleri "Şer Eksenini" şeklinde tanımladığı görüldü. Sonrasında, ABD'li politikacı John Bolton tarafından Mayıs 2002'de bu tanımlanın içerisinde Küba, Libya ve Suriye devletlerini alacak şekilde ve adına da "Haydut Devletler" olarak adlandırdığı yeni bir tanımlama yapıldığı görülmüştür (Güner 2016: 272-273). Öyle ki, 2004 yılında ABD Senatosu'nda Suriye Sorumluluk Yasası temelinde Suriye'ye karşı bir dizi yaptırımları öngören yasa kabul edilmiştir. ABD, Suriye'ye karşı yöneltilen eleştirilerin 2005 yılında da, Lübnan Başbakanı Hariri'nin suikast sonucunda yaşamını yitirmesi üzerinden devam ettiği

görülmüştür (Altınkaş 2016: 151). ABD ile Suriye arasındaki ilişkilerin tamamen kesilmesi sonrasında, Türkiye'nin yeni bir Irak vakasının yaşanmaması adına araya girmesi ve Suriye ile İsrail arasında Türkiye'nin arabuluculuk yapması sonrasında, ABD ile Suriye arasındaki gerginliğin yavaş yavaş azalmaya başladığı gözlemlendi. 2009'da, ABD Başkanı Obama Şam'a yeniden Büyükelçi atamıştır (Akgün 2012: 13, <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/suriye%20analiz.pdf,2> Eylül 2016'da erişildi).

Arap Baharı'nda ABD'nin izlemiş olduğu *aşırı ihtiyatlı, ön plana çıkmayan, düşük profil sergileyen ve gelişmeleri perde arkasından izleyerek kritik güvenlik sorunlarının bölgesel güçlere havale eden politik tutumu* hem iç politikada hem de uluslararası platformda tartışma yaratmıştır (Akgün 2012: 10, <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/suriye%20analiz.pdf,2> Eylül 2016'da erişildi). Örneğin, ABD'nin 2011 yılında Libya'da ise “geriden liderlik” yaptığı görüldü (Kepsutlu 2016: 262). Hatta Libya'da yaşanan insani krizler temel alınarak BM Güvenlik Konseyi'nden 1970 ve 1973 sayılı kararlar çıkarılmış olmasına ve sonrasında ise ABD'nin NATO üzerinden Libya Krizine dahil olması ile Libya'daki gidişata değişikliği yaşanmasına neden olmuştur (Çakmak 2016: 403). Ancak yıl, ABD'nin Suriye'de yaşanan krize farklı yaklaştığı görüldü. Öyle ki, Başkan Obama, 6 Mart 2012 tarihinde Libya-Suriye arasında uygulama noktasında farklılığın yaşanmasını şu satırlarla açıklayacaktır: “*Libya konusunda biz uluslararası toplumu harekete geçirdik, BM Güvenlik Konseyi'nin onayını aldık, bölgedeki Arap devletlerinin tam desteğini sağladık ve askeri hareketin kısa zamanda sonuç getireceğine emin olduktan sonra harekete geçtik. Suriye'de ise durum çok daha karmaşıktır*”. Obama tarafından Suriye'de yaşanan bu karmaşıklığın temelinde Rusya, İran ve Çin gibi devletlerin olduğu belirtilmiştir (Kepsutlu 2016: 266). Obama tarafından belirtilen bu karmaşık durum karşısında ABD'nin Suriye krizine dayanışmacıların söylemlerine dayanak oluşturacak söylemelerde bulunmasına rağmen büyük çaplı bir askeri müdahale girişiminde bulunmadığı görülmüştür.

2013 yılında “Suriye'nin Dostları” isimli toplantı sırasında ABD Dışişleri Bakanı John Kerry tarafından Suriyeli muhaliflere 60 milyon dolarlık ek yardım yapılacağı ifade edilmiştir (Trt Haber 2013, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/>

turkiyeden-suriye-icin-acil-kodlu-cagri-76583.html, 8 Ekim 2016'da erişildi). Ayrıca Kerry tarafından ABD'nin, *ilk kez, silahlı muhalif gruplara gıda ve ilaç yardımı* yapacağını açıklamalarının yapıldığı görülmüştür (Aljazeera 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/abd-muhaliflere-yardimi-artiriyor>, 6 Eylül 2016'da erişildi).

7 Nisan 2013 tarihinde Suriye'nin Doğu Guta/ Duma Şehrine Esad rejimi güçleri tarafından kimyasal silah saldırısının gerçekleştirilmesi sonrasında 70 kişinin yaşamını yitirdiği iddiası ortaya atılmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Nauert tarafından Suriye'de yaşanan bu tarz saldırının doğrulanması dehşet verici bir durum olduğunu ve uluslararası toplumun bir an önce cevap vermesi gerektiğini vurgulamıştır (Bianet 08.04.2018, <https://bianet.org/bianet/siyaset/195929-dogu-guta-da-kimyasal-silah-iddialarina-karsilikli-aciklamalar>, 2 Temmuz 2018'de erişildi). Bunun yanında, 25 Nisan 2013'de dönemin ABD Savunma Bakanı olan Chuck Hagel, istihbarat birimlerinin, Suriye'de yaşanan olaylarda Suriye yönetiminin kimyasal silah kullandığı bilgisini ortaya atması bu iddiaları destekler niteliktedir (En Son Haber 2013, <http://www.ensonhaber.com/abd-savunma-bakani-suriye-kimyasal-silah-kullandi-2013-04-26.html>, 10 Eylül 2016'da erişildi). ABD yetkilileri tarafından Suriye'de kimyasal silah kullanılarak Suriye'de insani krizin üst boyutlara ulaştığı bilgisinin dayanışmaların insani kriz vurgusunu söylemsel temelde destekler niteliktedir. Bu söylemler vurgusunun ise sonlandırılması noktasında ABD'li yetkilinin eyleme geçilmesi yönündeki çağrısı dayanışmacıların insani krizin sonlandırılması adına müdahale bulunulması yönünde çağrıya eylemsel düzelmeye desteklemektedir.

Ağustos 2013 tarihinde Suriye'nin Doğu Guta Şehrine Esad rejimi tarafından tekrardan kimyasal silah saldırısının gerçekleştirilmesi sonrasında başta Türkiye ve ABD olmak üzere uluslararası toplumun dikkatini Suriye'ye doğru yöneltmesine neden olmuştur (SETA 2014,85, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140311135555_2013te-dispolitika-pdf.pdf, 2 Temmuz 2018'de erişildi). Öyle ki, 2012 yılında Suriye'deki insani durumun ciddi boyutlara ulaşması sonrasında uluslararası toplum tarafından yapılan insani müdahale taleplerine ABD Başkanı Obama, bölgeye yapılacak askeri operasyona ilişkin sınırlarının kimyasal silah olduğunu belirtmesine rağmen Ağustos 2013 yılında,

Suriye’de yapılan kimyasal silah saldırıları sonrasında, ABD’nin askeri müdahale seçeneğini kullanmadığı görülmüştür. Bu saldırılar ABD’nin kırmızı çizgilerinin açık bir ihlali olmasına rağmen, müdahalenin yapılmamasının temelinde (ORSAM 2014: 10, http://orsam.org.tr//d_hbanaliz/2014924_rapor191tur.pdf, 1 Temmuz 2018’de erişildi) Rusya’nın girişimleri sonrasında Suriye’nin kimyasal silah sözleşmesine katılması ve bu silahların teslim edilmesi yatmaktadır (Dalar 2016a: 25-26). ABD’nin Suriye’de kimyasal silah kullanılması sonrasında uluslararası toplumun tepki göstermesi ve hatta Suriye’ye askeri müdahalenin yapılması yönünde ABD’nin söylemlerinin her ne kadar dayanışmacıların bir devlet içerisinde yaşanan insan hakları ihlalleri sonrasında müdahale edilebileceği görüşüne dayanak oluşturmasına rağmen Rusya tarafından engellendiği görülmüştür.

2000’li yıllarda Mart 2003’te yaşanan ABD’nin Irak işgali ve Mart 2011 tarihine kadar ABD’nin varlığını bölgede sürdürmesi daha önceden de Afganistan, Bosna, Çeçenistan gibi yerlerde savaşmış olan tecrübeli yabancı savaşçıların Irak’a gelmelerine ve burada, örgütlenme yoluna gitmelerine neden olmuştur. Sonrasında, radikal örgütlenmeler olarak adlandırılacak olan bu örgütlenmelerin bir diğer durağı ise Suriye olmuştur. Suriye’nin içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında radikal örgütlenmelerin sayısında bir artış yaşanmıştır. Bu örgütlenmeler aynı zamanda, Suriye’deki iç savaşın uzamasına neden olmuştur. Bunun altındaki nedeni ise Esad rejiminin bu tarz örgütlenmeler yerine Özgür Suriye Ordusu üzerine gitmesi yatmaktadır. Çünkü bu örgütlenmeler bu sayede Suriye’de kazanımlarını pekiştirmiştir. Bu örgütlenmelerden bir tanesi ise hareket ve etki açısından ön plana çıkan IŞİD olmuştur (ORSAM 2014: 10-11, http://orsam.org.tr//d_hbanaliz/2014924_rapor191tur.pdf, 1 Temmuz 2018’de erişildi).

Hareket ve eylem itibarıyla ön plana çıkan IŞİD’in Irak ve Suriye’de ilerlemesi öngörülemez bir durum olmamıştır. Ancak bölge’deki IŞİD’in varlığının altında yatan diğer neden ise başta ABD olmak üzere uluslararası toplumun sessiz kalması olmuştur. Bu noktada, IŞİD’in Suriye’de ve Irak’ta kazandıkları topraklar, muhaliflere yönelik yaptığı saldırılar ve ilk zamanlar gerçekleştirmiş olduğu katliamlar çok fazla gündeme gelmemiştir. Ancak IŞİD’in yapmış olduğu katliamlara ilişkin farkındalığın

artması ile birlikte ABD Başkanı Obama yönetimini de harekete geçmiştir. Bu ekseninde Obama, IŞİD’i “geriletmek ve ortadan kaldırmak” sloganını gerçekleştirmek amacıyla dört ayaklı bir strateji açıklamıştır: IŞİD hedeflerine hava saldırıları düzenlenmesi, IŞİD’le sahada mücadele eden güçlere destek sağlanması, IŞİD’in saldırılarını önlemek için terörle mücadele kapasitesinin kullanılması ve IŞİD saldırıları nedeniyle yerinden edilmiş kişilere insani yardımların devam ettirilmesi (ORSAM 2014: 11-13, http://orsam.org.tr//d_hbanaliz/2014924_rapor191tur.pdf, 1 Temmuz 2018’de erişildi).

ABD Başkanı Obama’nın dış politikada hedef olarak IŞİD’i ilk sıraya koymasının temelinde, Obama’nın İslam dünyası ile doğrudan karşı karşıya kalmamak istememesi ve Soğuk Savaş sonrası dönemde Ortadoğu coğrafyasında giderek artmaya başlayan Amerikan karşıtlığını azaltmak istemesi yatmaktadır. ABD’nin zamansız bir şekilde Irak’tan çekilmesi sonrasında ve yaşanan büyük yıkım ile birlikte bölgede IŞİD benzeri terör örgütlerinin doğmasına neden olmuştur. Bu terör örgütünün, Irak ve Suriye’de bazı önemli toprak parçalarının ele geçirmesinin yanında, başta Amerika olmak üzere Avrupa’yı tehdit etmeye başlaması Obama’nın Suriye’deki planlarında mücadele edilmesi noktasında IŞİD terör örgütünü ilk sıraya koymasına etkili olmuştur (Cerrah 2016: 327-328).

ABD’nin IŞİD konusundaki ilk stratejisi, önce Irak’ta bulunan IŞİD hedeflerine (ORSAM 2014: 12, http://orsam.org.tr//d_hbanaliz/2014924_rapor191tur.pdf, 1 Temmuz 2018’de erişildi) ABD tarafından Ağustos 2014 tarihinde bu hedeflere bir hava saldırısı gerçekleştirilmiştir (Hürriyet 2014a, <http://www.hurriyet.com.tr/erbil-e-dayanan-isis-i-vurdu-26970528>, 8 Ekim 2016’da erişildi). Sonrasında, ABD Başkanı Obama tarafından farklı olarak Suriye’deki IŞİD hedeflerinin de vurabileceklerini dair açıklama yapılmıştır (ORSAM 2014: 12, http://orsam.org.tr//d_hbanaliz/2014924_rapor191tur.pdf, 1 Temmuz 2018’de erişildi). Bu ekseninde, IŞİD’in Suriye’deki kalesi olarak gösterilen Rakka’ya yönelik ABD tarafından yapılan hava saldırısında 20 hedef vurulmuştur (BBC 2014b, http://www.BBC.com/turkce/haberler/2014/09/140923_isid_saldiri, 8 Ekim 2017’de erişildi). İkinci strateji, Obama tarafından IŞİD ile mücadele noktasında Amerikan kuvvetlerinin savaşa katılmak gibi bir görevlerinin olmayacakları belirtilmiştir. Öyle ki Obama tarafından ABD’nin, Amerikan kara güçlerinin hem

Irak'ta hem de Suriye'de savaşa katılmayacağı ve sadece eğitim, istihbarat ve malzeme gibi destekler vereceklerini ifade edilmiştir. Üçüncü strateji de Obama, IŞİD konusunda IŞİD'in finansmanının kesilmesi, istihbaratın güçlendirilmesi ve IŞİD ideolojisine karşı çıkılması gibi konulara yer verilmiştir. Dördüncü strateji, IŞİD'in saldırıları sebebiyle yerlerinden edilmiş olan Sünni, Şii, Hıristiyan ve diğer dini azınlıklara insani yardımda bulunulmasını içermektedir (ORSAM 2014: 12-13, http://orsam.org.tr/d_hbanaliz/2014924_rapor191tur.pdf,1 Temmuz 2018'de erişildi). Sonuç olarak, ABD'nin Suriye'de yaşanan insani krizin aktörlerinden birisi olarak gösterilen IŞİD terör örgütünün faaliyetlerine Suriye muhalefetine yapmış olduğu destek ve hava saldırılarıyla dayanışmacıların insani krizlerin önlenmesi noktasında askeri müdahalede bulunulması yönünde açıklamasını desteklemektedir.

ABD ile Rusya (Rusya Federasyonu) arasında Suriye'de yaşanan insani kriz temelinde karşılık temaslar gerçekleştirdikleri görüldü. Hatta Eylül 2016'da iki taraf arasında yapılan uzun ve zahmetli görüşme sonrasında, ABD ile Rusya'nın (Rusya Federasyonu) arasında ateşkesi uygulamayı ve yaşanan anlaşmazlığı siyasi bir çözüme kavuşturma noktasında bir plan üzerinde durulduğu görülmüştür. Ancak iki ülke, Suriye'de faaliyet gösteren terörist gruplar karşısında birlikte mücadele edilmesi gerektiğini dair bir karar konusunda anlaşmaya varamamışlardır (Deutsche Welle 2016, <http://www.dw.com/tr/suriyedeki-i%C3%A7-sava%C5%9F%C4%B1n-kronolojisi/a-19546767>, 2 Aralık 2016'da erişildi). Bunun yanında, IŞİD'in kontrol edilmesi adına ABD tarafından yapılan "Esad ile işbirliği yapmalıyız" şeklinde ki bu açıklama ile ABD'nin "*Esad mutlaka gitmeli*" stratejisinin başarısızlığa uğradığının bir göstergesi olarak okunabilmektedir (Güner 2016: 284). Yani, Obama'nın başkanlığında ABD, Suriye'de izlemiş olduğu pasif bir politika ile başarısız olmuştur. Bu tarz bir politikanın tercih edilmesinin altında yatan nedenleri ise şu şekilde özetleme mümkündür (Demir ve Çomak 2016: 340-341) :

- ABD Başkanı Obama, Bush'un Irak'ı işgal etmesinin yanlış bir politika olduğuna inanıyordu. Irak için yapılan operasyonun yarardan çok zarar getireceğini düşünen Obama, Suriye'ye yapılacak karşı olası operasyonun benzer zararlara neden olacaktı.

- Irak ve Libya örneklerinde yaşanan yönetim değişikliği sonrasında ABD'nin radikal terör örgütlerinin hedefi haline gelmesi ABD'yi Ortadoğu'da yönetim ve ülke sistemlerini değiştirmeden daha tedbirli davranmaya itmiştir.
- Olası Suriye müdahalesi sonrasında yaşanılacak her ABD'li asker kaybı seçimlerde oy kaybına neden olacaktır.
- Savaşın bütçesi.
- Olası Suriye müdahalesi sonrasında ABD ile Rusya Federasyonunu karşı kaşıya getirebilir. Bu durum aynı zamanda taraflar arasında bir sıcak riskine neden olabilir.
- Olası Suriye müdahalesi sonrasında Esad'ın yerine gelebilecek olan radikal bir yönetimin tüm bölgenin güvenliğinin yanında İsrail'in güvenliğini ciddi manada tehlikeye sokacaktır.
- ABD'nin olası Suriye müdahalesi P5+1 ülkeleri ile İran arasında imzalanan yapılan uranyum zenginleştirme kapasitesini azaltmaya yönelik anlaşmayı olumsuz yönde etkilecektir.

Kasım 2016'da, ABD'de yapılan başkanlık seçimlerini Donald Trump kazanmıştır. Bu noktada, ABD'nin temel önceliği ise IŞİD ile mücadele olacağının altını kalın çizgilerle çizen ABD Başkanı Trump, önceki ABD başkanın aksine Suriye'de daha aktif bir politika izleyeceğinin sinyalini vermiştir. Ancak Başkan Trump görev süresinin ilk dönemlerinde Suriye'ye karşı belirsiz bir politika izlemiştir. Bu gelişme ile Trump döneminin Obama dönemi ile benzerlik taşıdığı veya devamı niteliğinde olacağı yorumlarının yapıldığı görülmüştür. Trump, Suriye politikasını PYD üzerinden yürütme niyetini ortaya koymasına rağmen, 7 Nisan 2017 tarihinde Suriye rejimimin kimyasal silah kullanması sonrasında Trump'ın Suriye politikasının değiştiği gözlenmiştir (Arı 2017: 163-164). Bu değişiklik ABD'nin Suriye'ye yapacağı müdahalenin bir sinyali şeklinde okunabilmektedir. Bu sinyal, ABD, Fransa ve İngiltere destekli güçler Nisan 2018'de Suriye bir hava saldırısı ile somut bir duruma dönüşmüştür (Habertürk 2018, <http://www.haberturk.com/son-dakika-abd-baskani-trump-tan-suriye-aciklamasi-saldiri-emrini-verdim-1919037>, 20 Nisan 2018'de erişildi). ABD'nin Nisan 2018'de gerçekleştirmiş olduğu bu girişimi mini bir insani müdahale

veya koruma sorumluluğu şeklinde okuma mümkündür. Böylece, ABD'nin dayanışmacıların içerisindeki yeri sağlamlaştırmıştır.

Sonuç olarak, ABD ile Suriye arasındaki ilişkiye bakıldığında vakit 1946 yılından günümüze kadarki dönem aralığında gergin şekilde devam ettiği görülmüştür. Özellikle, ABD'nin Mart 2011'de Suriye başlayan ve hala devam eden insani krizin çözülmesi noktasında dayanışmacıların askeri müdahalenin yapılması için devlet içerisindeki insan krizlere vurgu yapmasına askeri müdahale seçeneği yerine Suriye muhalefetine destek vererek eylemlerde bulunduğu görülmüştür. ABD'nin özellikle Obama döneminde Libya'da gerçekleştirilen müdahalenin bir benzerinin Suriye'de gerçekleştirilememesinde Rusya faktörünün etkisi olmuştur. Bunun yerine ABD'nin, Suriye'de, bölgesel ve küresel boyutlarda etkiye neden olan IŞİD terör örgütünün faaliyetlerini engellenmeye yönelik aktif bir politika izlemeyi tercih ettiği görülmüştür. Ancak ABD'nin Obama döneminde Suriye krizinde uyguladığı pasif Trump'ın ABD başkanı olması sonrasında aktif bir politikaya doğru kaymıştır. Özetle, ABD'nin Obama ve Trump dönemlerinde uyguladığı politikalara bakıldığında dayanışmacıların görüşleri temelinde başta Suriye muhalefetine verdiği destekler ve kısa süreli hava operasyonları ile mini de olsa insani müdahale ve koruma sorumluluğu gibi askeri müdahale örneklerini gerçekleştirdiği görülmüştür.

3.2.1.3. Rusya'nın Suriye Politikası

Sovyetler Birliği ile Suriye arasındaki ilişki 1944'te kurulmasına rağmen, iki ülke arasındaki ilişkilerin resmileştirilmesi için bir anlaşma ise 1946'da yapılmıştır. Her ne kadar Sovyetler Birliği ile Suriye arasında bu anlaşma ile ilişkiler başlamış olmasına rağmen bu anlaşmanın yeterli olmadığı görülmüştür. Ancak 1954 yılında Suriye'de Baas rejiminin ön plana çıkması iki devlet arasındaki ideolojik birlikteliğin kurulmasını sağlamış ve aynı zamanda taraflar arasındaki ilişkilerin sağlam bir zeminde başlamasına katkı sağlamıştır (Aydın 2017, <http://kitapsevs.blogspot.com.tr/2017/03/dunden-bugune-suriye-rusya-iliskileri.html> , 12 Nisan 2017'de erişildi). 1960'lı yıllarda özellikle ikinci yarısından sonra Suriye ile Sovyetler Birliği arasında siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel manada işbirliğinin anlaşmalar temelinde devam ettirildiği

görülmüştür (Kiraz 2016: 297). Sovyetler Birliği ile Suriye arasındaki karşılıklı ilişkilerin 1970’li (Karabulut 2007: 72-75, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/106096>, 19 Ekim 2016’da erişildi) ve 1980’li yıllarda da devam ettiği görülmüştür (Taştekin 2015: 55). Ancak 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması sonrasında, Doğu Blok’u büyük sarsıntı yaşamıştır. Nitekim bu dağılmadan Suriye de ciddi anlamda etkilenmiştir. Bu noktada, Suriye’nin Batı yanlısı yeni bir dış politika açılımına gittiği görülmüştür. Ancak Suriye’nin ABD ile birlikte hareket etmesi Rusya’yı rahatsız etmiştir ve 1994’te Rusya ile Suriye arasında yeni bir anlaşma imzalanması sonrasında iki ülke arasındaki ilişkide normalleşmenin yaşandığı görülmüştür (Kiraz 2016: 300-302). 1999’da Rusya Federasyonu Başkanı olan Boris Yeltsin, Hafız Esad’ı Moskova’da ağırlamıştır ve iki devlet arasındaki ittifak ilişkisinin baki olduğunu net bir biçimde belirtmiştir (Taştekin 2015: 55).

2000 yılında Hafız Esad’ın ölümü sonrasında Putin, Rusya –Suriye ilişkilerinin Beşar Esad ile devam edeceği yönünde açıklama yapmıştır. Nitekim 18 Haziran 2000’de Beşar Esad, Moskova’da Putin ile bir araya gelmiştir. Ancak iki ülke liderlerinin karşılıklı adımlar sağlam ilişkiler kurulmasın da yeterli olmamıştır. Bu durum 2005 yılına kadar sürmüştür. Ancak 2005 yılını ise Rusya (Rusya Federasyonu) ile Suriye ilişkilerinin başka bir boyuta eriştiği bir yıl olmuştur. Bu yılda Rusya, ikili ilişkilerde bir sorun olan Suriye’nin borcunun büyük bir bölümü Moskova tarafından silmiştir, yaklaşık 4 milyar dolarlık borcu taksite bağlanmıştır ve Rusya’nın (Rusya Federasyonunun) Tartus’taki kullanım haklarının devam ettiği gözlenmiştir. Suriye ile Rusya’nın uluslararası alanda birbirlerine vermiş oldukları destekleri Lübnan Başbakanı Refik Hariri’nin uğradığı suikast sonrasında ve 2008’deki Rusya’nın Gürcistan’a yapmış olduğu askeri müdahale gibi iki olayda açıkça görülmüştür (Çalışkan 2016: 4-6, <http://insamer.com/wp-content/uploads/2016/03/Rusya-Suriye-I%CC%87lis%CC%A7kileri-ve-Ortadog%CC%86u-Krizlerine-Etkisi.pdf>, 12 Ekim 2017’de erişildi).

Arap Baharı ile Dünya’nın ilgisinin Kuzey Afrika ve Ortadoğu coğrafyasına yoğunlaştığı görülmüştür. Bu yoğunlaşmanın askeri müdahale şekline dönüştüğü ilk örnek ise Batı öncülüğünde gerçekleştirilen Libya Operasyonu’dur. Rusya, bu operasyonu bekle ve gör politikası üzerinden ele almıştır (Kayrak 2011,

http://www.bilgesam.org/incele/104/-rusya%E2%80%99nin-arap-bahari%E2%80%99na-bakisi/#.WkfFCN9l_IW, 12 Ekim 2016'da erişildi).

Libya, Rusya için ekonomik çıkarlar noktasında önemli bir ülke olmuştur. Çünkü Rusya'nın Libya pazarına ilk kez "Tatneft" ve "Gazprom" gibi Rus şirketleri ile giriş yaptığı görülmüştür. 2005 yılında bu şirketlerle başlayan sürece "Lukoil Overseas Holding Ltd", "Teknopromeksport", "Tatneftegeofizika", "Monolitspetsstory", "Storytransgaz" gibi Rus şirketlerinin de katıldığı ve hatta bunların Libya'da temsilcilikler açtığı görülmüştür. Bunların yanında, Rusya ile Libya arasında silah konusunda karşılıklı olarak işbirliğine gittiği görülmüştür (Asker ve Memmedli 2016: 585-586).

Arap Baharı öncesinde Rusya ile Libya arasında ikili ilişkiler anlamında enerji ve silah konusunda önemli adımlar atılmıştır. Bu adımlar Arap Bahar'ı adı altındaki halk hareketlerinin Libya'da 14 Ocak 2011 tarihinde başlayan ve sonrasında Libya'da yaşanan iktidar değişikliği Rusya nezdinde büyük bir ekonomik zarara neden olmuştur. Bu durum aynı zamanda, Rusya'nın Ortadoğu'daki çıkarlarına da bir tehdit oluşturduğunu söylenebilmektedir. Ocak 2011'de Libya'da başlayan halk hareketlerine Libya rejiminin sert tepki göstermesi ve Libya rejimi ile muhalefet arasındaki anlaşmazlığın giderek artması sonrasında Libya bir iç savaşın içerisine sürüklenmiştir. Kaddafi yönetiminin ülke içerisindeki halk hareketlerine sert tutumu göstermesi uluslararası toplumun da dikkatini çekmiştir. Uluslararası toplumun uyarılarını dikkate almayan Kaddafi yönetimini uluslararası hukuk kurallarına ve insan haklarına uyması yönünde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 25 Şubat 2011 tarihinde ve 1970 sayılı kararını tartışmak için toplandığı gözlenmiştir. Bu toplantının gündem maddesi ise "Afrika'da Barış ve Güvenliği" olmuştur. Bir gün sonra 1970 sayılı kararı oylamak amacıyla toplanan BMGK'nin üyeleri kararı 15 olumlu oyla kabul etmişlerdir. Karara ilişkin Güvenlik Konseyi üyelerinin görüşlerine bakıldığı vakit Libya'da yaşanan sivil karşı yapılan eylemlere müsaade edilmeyeceğine ve bu durum nedeniyle Libya yönetiminin uyarıldığı görülmüştür. Bunun yanında, Rusya temsilcisi Churkin tarafından Libya'da yaşananlardan dolayı ciddi endişe duyduklarından, BM Güvenlik Konseyi'nin 1970 sayılı kararını desteklediklerini, Libyalı yetkililerin kullanmış

oldukları şiddet eylemlerine son vermesi gerektiğine; Libya'nın toprak bütünlüğüne ve egemenliğinin korunması gerektiğine; yaşanan iç savaşın barışçıl yollarla çözülmesi gerektiği vurgulanmıştır (Bayat 2018: 178-184).

Libya'da yaşanan duruma ilişkin ve askeri müdahaleyi dair BM Güvenlik Konseyi'nin ele almış olduğu 17 Mart 2011 tarihli ve S/RES/1973 sayılı kararının oylanması sırasında BM Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin olumsuz oy kullanmaması neticesinde kabul edilmiştir. Her ne kadar Rusya temsilcisi, Libya'da iktidar tarafından kullanılan kuvvetin kabul edilemez olduğundan ve askeri müdahalenin bölgenin barış ve güvenliğini tehlikeye sokacağından bahsetmesine ve de Libya'da askeri müdahaleye karşı olmasına rağmen, BM Güvenlik Konseyi'nde veto yetkisini kullanmamasının altında ise Rusya'nın Libya'nın içişlerine karışmak istememesi, Libya'da yaşan can kayıpları nedeniyle Rusya'nın uluslararası toplumun tepkisinden çekinmesi, Rusya'nın kendisinin küresel bir aktör olduğunu gösterme niyeti ve Rusya'nın ulusal çıkarı doğrultusunda hareket etmesi şeklinde sıralanan dört unsur yatmaktadır. Ayrıca NATO'nun Libya'ya gerçekleştirdiği askeri müdahaleyi "Haçlı Seferleri" olarak adlandırılan Rusya, Batı'nın olası müdahalesinin başarısızlığa uğraması ihtimali üzerinden bölge ülkeleri içerisinde Batı karşıtlığının ortaya çıkacağını düşünüyordu. Böylece Rusya, bölgede Batı karşıtlığı üzerinden daha geniş bir politik alana sahip olacağını ve bu sebeple bölge ülkelerin Rusya'ya daha da yaklaşacaklarını düşüncesine sahip olmuştur (Bayat 2018: 185-194).

Rusya, planda olmamasına rağmen 2011 yılında NATO'nun Libya'daki Kaddafi rejiminin devrilmesine tepki gösterdiği ve hatta üzüldüğü görülmüştür (Sağlam 2014: 215). Çünkü Libya'da yaşanan rejim değişikliği sonrasında Rusya'nın başta petrol olmak üzere en az 10 milyar dolar zarar uğradığı gözlenmiştir (Kerimoğlu 08.04.2017, http://insamer.com/tr/rusyanin-libya-politikasi-ve-asker-mudahale-ihtimali_645.html, 15 Ocak 2019'de erişildi). Rusya'nın aksine Libya'daki Kaddafi rejiminin devrilmesi sonrasında Batılıların destekleri ile yeni kurulan Libya hükümetinin kısa zamanda Batılı devletlere tanıdığı imtiyazlar tanıdığı görülmüştür. Öyle ki, yeni kurulan bu hükümetin de Libya'da yaptığı ilk iş ise Libya'nın petrol ve doğalgaz gibi yeraltı kaynaklarının

kullanılması noktasında Avrupa ve Amerikan şirketlerine imtiyaz sağlamak olmuştur (Çakmak 2016: 404).

Rusya, Arap Baharı olaylarının Suriye sıçraması sonrasında tıpkı Batı'nın Libya'da yapmış olduğu askeri müdahale gibi bir seçeneğin Suriye'ye izlenmesine açıktan karşı çıkmıştır. Bu sebeple, Rusya'nın üç savaş gemisini Suriye'ye Tartus limanına yollayarak, Batı'ya karşı bir gözdağı verdiği gözlenmiştir. Bunun yanında, Rusya, AB'nin 2011 yılında Suriye'ye yönelik yapmış olduğu "insani koridor" önerisine tepki göstererek Suriye'nin egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün öneminin altını çizmiştir (Doster 2016: 54-57). Rusya'nın Batı'nın Libya'da yapmış olduğu askeri müdahale yöntemi ile krizin çözülmesine karşı durduğu görülmüştür. Bunun temelinde ise Suriye'nin egemenliğine ilişkin yapmış olduğu vurguda görmek mümkündür. Rusya'nın Suriye'de takınmış olduğu bu tavır ile çoğulcuların görüşlerini temel aldığı ve yine Suriye'ye asker kuvvet göndererek olası bir müdahalenin önüne geçtiği görülmüştür.

Rusya Stratejik Araştırmalar Merkezi Başkanı Leonid Reshetnokov'un Suriye konusu ile alakalı görüşlerine bakıldığı vakit Libya ve Suriye'de yaşanan sorunlar sonrasında Rusya'nın kaygı duyduğunu ve Rusya'nın amacının tıpkı Libya'da olduğu gibi Suriye'de de bir savaşın önüne geçmek olduğunu vurgulanmıştır. Bunun yanında, Reshetnokov tarafından Suriye'de yaşanacak bir savaşın tüm Ortadoğu'yu etkileyeceğini belirtirken, Suriye halkının bir kısmı rejime karşı çıkmakta ve hatta bu rejimin gitmesini istemesine rağmen, aksine Suriye halkının büyük bir bölümü ise rejimi desteklediği ifade edilmiştir (ORSAM 2011a: 6, http://orsam.org.tr//d_hbanaliz/a_yayinlar_tutanak_2012522_tutanak16kblack%20no3.pdf, 5 Ekim 2018'de erişildi). Reshetnokov'un söyleminde ifade edildiği üzere Suriye'ye yapılacak olası bir insani müdahale veya koruma sorumluluğu benzeri askeri müdahalelerin olumsuz bir etki yapacağı vurgusunu temelinde çoğulcuların görüşleri temelinde bir yaklaşım ortaya koyduğu görülmüştür.

Rusya Stratejik Araştırmalar Merkezi Uzmanı olan Irina Svistunova tarafından Moskova'nın Suriye'de yaşanan olaylar sonrasında kaygı duyduğu belirtilmiştir. Öyle ki, O, Suriye'de yaşanan olayları sosyo ekonomik ve iç sorunların diyalog kanalı

üzerinden çözülmesi gerektiğini uyan Rusya'nın, hatta olayların ilk dönemlerinde Suriye yönetimi tarafından reformları gerçekleştireceklerine dair açıklamalarında da Rusya'nın ümitlendiğini açıklamıştır. Ancak Svistunova konuşmasının devamında ise Suriye'de durumun kötüye gittiği belirterek, Rusya'nın Suriye soruna ilişkin yaklaşımını Rusya'nın Suriye krizine olan bakışı ve Rusya'nın batı ülkelerinin verdikleri tepkiye olan tavrı gibi iki husus temelinde aktardığı görülmüştür. Svistunova, Rusya'nın Suriye konusundaki politikasını aktarmaya devam ederken, Rusya'nın Suriye krizine olan bakışını üç madde temelinde izah ettiği görülmüştür. *Birincisi, tüm güç kullanımına son vermektir. İkincisi, Suriye'de ve bölge ülkelerinde siyasi, sosyal ve ekonomik reformların gerçekleştirilmesidir.* Hatta Rusya'nın Arap halklarının ülkelerinin gelişmesi ve yenilenmesi noktasında sahibi olduğu haklara saygı duyduğu belirtmekle birlikte, Esad'ın sunmuş olduğu reformları da görmezden gelinemeyeceği belirtilmiştir. *Üçüncüsü, Rusya'nın önemseydiği diğer bir nokta ise Suriye'de diyalog ortamının sağlanmasıdır.* Hatta Rusya, kendisinin destek vereceğini belirttiği Suriye'de milli diyalog konulu bir konferansın yapılması fikrine olumlu yaklaşmıştır. Rusya'nın batılı ülkelerinin Suriye olayına yaklaşımına ilişkin tavrını birkaç husus üzerinden aktarmıştır. Bunlardan ilki, Rusya, BM'nin Suriye olayını incelerken yapmış olduğu siyasallaşmaya karşı çıkmaktadır. İkincisi, Batı'nın Libya operasyonu sonrasında yaşanan olaylar Rusya tarafından örnek gösterilmektedir. Bu olaylar sonrasında Libya'da birçok insan ölmüştür veya yaralanmıştır. Rusya, bu tarz olayların Suriye yaşanmasını engellemek adına BM'de veto hakkını kullanmıştır. Üçüncüsü ise Suriye olayının çözümünde dış güçlerin olaya karışma konusudur. Öyle ki, Rusya tarafından Suriye'de yaşanan olayın çözümünde karar merciinin Suriye haklı olduğunu ve NATO veya diğer batılı örgütlerin karışmaması gerektiği ifade edilmiştir (ORSAM 2011a: 15-16, http://orsam.org.tr//d_hbanaliz/a_yayinlar_tutanak_2012522_tutanak16kblack%20no3.pdf, 5 Ekim 2018'de erişildi). Sonuç olarak, Rusya Stratejik Araştırmalar Merkezi Uzmanı olan Irina Svistunova'nın Suriye'ye dair açıklamalarında Rusya'nın Suriye krizinin çözülmesi noktasında çoğulcuların görüşlerini temel aldığı görülmüştür. Öyle ki, Rusya'nın Suriye'ye karşı olası bir askeri müdahalenin olumsuz sonuçlar doğuracağını Libya müdahalesi üzerinden aktarılmış ve Suriye'nin egemenliğine saygı duyulması gerektiğini ve hem söylemsel hem de eylemsel olarak gösterdiği görülmüştür.

Rus düşünürlerin Suriye konusunda görüşlerine bakıldığı vakit Suriye'ye yönelik bir askeri müdahalenin kırmızı çizgileri olduğunu, bu kırmızı çizgiyi iki ülke arasında tarihi ve siyasi, iktisadi, askeri ve teknolojik, stratejik ve jeopolitik (Doster 2016: 58-66) ve de din gibi boyutlar üzerinden kurulan bağa zarar verecektir (Yiğit 2016: 378-379). Bu boyutlar temelinde değerlendirildiği vakit Rusya, Ortadoğu siyasetinde Suriye üzerinden kazanmış olduğu hakları kaybetmek istemeyecektir ve bu Suriye'ye karşı olası askeri müdahalenin karşısında yer alacaktır.

Ayrıca, Rusya'nın Suriye konusunda rekabet halinde olduğu ülkelerden bir tanesi de Türkiye'dir. 2017 yılında, her ne kadar Rusya'nın Suriye'de Türkiye ile işbirliği yaptığı görünse bile aslında bir rekabet halindedir. Yani, Rusya, Suriye'deki tüm politikasını uzun vadede olmasa bile kısa vadede Esad rejiminin kalmasına yönelik kurgularken, Türkiye ise tüm politikasını Esad rejiminin gitmesi üzerine kurguladığı görülmüştür. Öyle ki, bu perspektiften bakıldığında, tüm askeri varlıkları ile Esad rejimini destekleyen Rusya ve Esad rejiminin gitmesi için muhaliflere destek veren Türkiye Suriye'de destekledikleri taraflar göz önüne alındığı vakit dolaylı olarak karşı karşıya geldikleri görülmüştür (Telatar 2017, https://www.youtube.com/watch?v=Ttk_4Pd6us&index=11&t=0s&list=WL, 5 Ekim 2018'de erişildi). Özetle, Rusya'nın Suriye'ye destek sağlaması Suriye'nin egemen yapısını hala önemseydiği ve böylece yukarıda belirtildiği gibi Rusya'nın çoğulcuların düzen ve egemenlik vurgusunu desteklediği gözlenmiştir.

14 Ağustos 2012 tarihinde Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov tarafından yazılan "On The Right Side of History" isimli makalede Rusya'nın Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde yaşanan halk hareketlerinin amaçlarını diğer ülkelerden daha iyi bildikleri belirtilmek ile birlikte sosyal, ekonomik gibi insan yaşamından kaynaklanan bazı sorunların barışçıl yollarla çözülmesinden yana oldukları ifade edilmiştir. Hiçbir şekilde şiddetin haklı olamayacağını belirten Lavrov tarafından Suriye'deki mevcut rejimin savunucusu olmadıklarını belirterek, hem rejim güçleri tarafından hem de bölgede faaliyet içerisinde olan örgütlerin işlemiş oldukları cinayetlerin hoşgörüsü ile karşılamadıklarını belirtilmiştir. Ancak Lavrov'un, Esad'ın devrilmesi Suriye için kanlı ve uzun bir savaşın içerisine sürüklenmesine neden olacağı ifade edilmiştir. Ayrıca

Suriye’de yaşanan şiddetin haklı olamayacağını belirterek ne Suriye hükümetinin gerçekleştirmiş olduğu ne de bölgede faaliyet gösteren örgütlerin cinayetlerine sessiz kalınamayacağını vurgulayacağını belirten Lavrov, kendileri için Suriye’de kimin iktidar olduğunun bir öneminin olmadığından, önemli olanın sivil ölümlere bir an önce son verilmesi gerektiğine ve dış aktörlerin Suriye’nin bağımsızlığına, toprak bütünlüğüne ve egemenliği saygı göstererek siyasi diyalog ile Suriye’deki insani krizin çözümüne inandıklarını vurgulamıştır. Aslında, Lavrov, Suriye’deki rejim değişikliğinin daha büyük bir oyunun haberci olduğunu vurgulamaktadır. Bu oyunun hedefinde İran vardır. Lavrov tarafından İran’ı hedef alan oyuncularının ABD, NATO ülkeleri, İsrail, Türkiye ve bazı bölge ülkelerinin olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Lavrov tarafından İran’a karşı askeri müdahalenin tartışıldığı bugünlerde bunun ciddi sorunlara neden olacağı belirtilmiştir (Lavrov 14.08.2012, https://www.huffingtonpost.co.uk/sergei-lavrov/russia-syria-on-the-right-side-of-history_b_1596400.html, 28 Mayıs 2018’de erişildi). Özetle, Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov’un Suriye’ye ilişkin açıklamalarına bakıldığı vakit Suriye’ye karşı insani müdahale veya koruma sorumluluğu temelinde bir askeri müdahaleye karşı olduklarını Suriye’nin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne vurgu yaparak açık bir şekilde ortaya koyduğu görülmüştür. Lavrov tarafından Suriye üzerinden vurgulanan egemenliğin çiğnenmesi bölgesel manada ciddi sorunlarında temel nedeni olacağı vurgusunu çoğulcuların uluslararası toplumdaki düzenin korunması adına ister insani müdahale olsun isterse de koruma sorumluluğu gibi benzeri askeri müdahalelerin yapılmaması söylemi ile ilişkilendirmek mümkündür.

12 Ocak 2013’te Rusya Dışişleri Yakındoğu Özel Temsilcisi Mihail Bogdanov’un Cenevre’de Suriye muhalif örgüt ile görüştü ve bu görüşme sonrasında Ruslar tarafından “*Rusya tarafı, Suriye’de sürmekte olan yıkıcı krize siyasi çözüm bulması yönündeki yoğun uğraşlarına devam etme niyetini vurguladı. Bu uğraşlar arasında Suriye hükümeti ve muhalefet temsilcileriyle, Suriye’nin özgür ve demokratik gelişimi için yoğun temaslar da bulunuyor*” şeklinde ifade edilmiştir (Sputnik 2013, https://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2013_01_12/Rusya-Suriye-anlasmazliginin-her-iki-tarafıyla-da-temaslarini-surdurecek/, 12 Ekim 2016’da erişildi). Mihail Bogdanov’un Rusya’nın Suriye krizinin çözümü konusunda diyalog yolunu tercih ettiğini ve dolaylı olarak da olsa Rusya’nın çoğulcuların söylemlerinde belirtilen bir

devletin egemenliğine yapılacak askeri müdahale girişimine karşı oldukları ortaya koymaya çalıştığını ifade etmeye çalıştığını görebilmekteyiz.

Rusya, 1 Temmuz 2002 tarihinde kurulan ve bağımsız bir kurum olan Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin Statüsünü 2000 yılında imzalamış olmasına rağmen onaylamamıştır. Her ne kadar bu kurumun sadece kişileri yargılama yetkisi olduğunu belirten kişilerin olduğu kadar devletlerin egemenliklerini sınırlama yetkisini olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Bu temelde, bu kurumun yargılama yetkisi kullanması için insanlığa karşı işlenen suçlar, savaş suçları, saldırı suçları ve soykırım suçları gibi eylemlerin yapılması gerekmektedir (Dalar 2016b: 4-5). Ancak bu tarz bir yargılama için BM Güvenlik Konseyi'nin 15 üyenin özellikle 5 daimi üyeden birisinin olumsuz oy kullanmaması gerekmektedir (Sarigüzel: 252, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/155556>, 3 Temmuz 2018'de erişildi).

Mart 2011'de Suriye'de başlayan halk hareketlerine Suriye rejiminin askeri kuvvetlerle karşılık vermesi sonrasında iç savaşı sürüklenen Suriye'nin durumunu BM İnsan Hakları Komiseri olan Navi Pillay'in aynı yıl yapmış olduğu açıklamalarda insanlığa karşı suç işleyenlerin Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne sevk edilmesi gerektiğini çağrısı ile ortaya koyduğu görülmüştür. 2012 yılının haziran ayında ise Birleşmiş Milletler'de soykırım alanı üzerinde çalışan danışmaları tarafından yapılan uyarılarda Suriye'de yaşanan durum nedeniyle uluslararası toplumun bir önce harekete geçmesi gerektiğini vurgulayarak BMGK'nin Suriye'deki durumu UCM'e götürmek istedikleri anlaşılmaktadır. Bu çağrılardan başka, Ocak 2013 yılında 50 ülkenin imzalarının yer aldığı bir mektupta Suriye'de yaşanan ağır insan hakları ihlallerinin UCM'e gönderilmesi çağrısı ayrı bir önem arz etmektedir. Yine, aynı yıl, BM Genel Kurul'u tarafından Suriye'de ateşkesin yapılması yönünde çağrılar yapıldığı ve Suriye rejiminin uluslararası hukuka uyması gerektiği yönünde çağrılar yapılmıştır (Tural 20.09.2013, <http://t24.com.tr/yazarlar/nazim-tural/uluslararasi-adalet-ve-esadin-yargilanma-konusu,7460>, 3 Temmuz 2018'de erişildi). Bu çağrılar üzerinde Suriye'de yaşanan savaş suçlarını araştırılması için BM önergesinin BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyelerinden Rusya ve Çin'in kullandıkları veto oyları ile engellendiği gözlenmiştir (BBC 2014a, https://www.BBC.com/turkce/haberler/2014/05/140522_

suriye_veto, 2 Temmuz 2018’de erişildi). Rusya ve Çin’in, 1998 Roma Statüsü’ne taraf olmayan Suriye’nin bu statünün 13.maddesinde vurgulanan BM Antlaşması’nın “Barışın Tehdidi, Bozulması ve Saldırı Eylemi Durumunda Alınacak Önlemler” başlıklı yedinci bölümü çerçevesinde UCM’ye yetki verilerek Suriye’ye müdahalede bulunmasına ilişkin girişimlerin (Kedikli 2016: 307) önüne dört kez geçildiği görülmüştür. Bu iki devletin yapmış oldukları bu girişimlerini çoğulcu yaklaşım savunucularının devlet egemenliği üzerinden uluslararası düzen vurgusuna yapmış oldukları vurguya örnek gösterilebilir.

Rusya ve Çin’in Güvenlik Konseyi’nin Suriye rejiminin Suriye’de sivillere uyguladığı şiddete bir an önce son verilmediği takdirde Suriye’ye karşı yaptırım uygulanacağına ilişkin Ekim 2011 tarihli, Suriye’de Esad rejiminin iktidardan ayrılıp Arap Ligi’nin barış planını kabul etmesine dair Şubat 2012 tarihli ve Temmuz 2012 tarihli Esad rejiminin sivillerin yaşadığı bölgelere ağır sivillere uyguladığı ağır silahları 10 gün içerisinde geri çekmediği takdirde yaptırımın yapılacağına ilişkin karar tasarılarının veto edildiği görülmüştür (Kedikli 2016: 307-308). Özellikle Rusya’nın Suriye’ye karşı insani müdahale veya koruma sorumluluğu benzeri askeri müdahalelerin önüne geçtiği görülmüştür. Rusya’nın Suriye konusunda göstermiş olduğu bu tavrı ile egemenlik ve uluslararası düzen vurgusuna değer verdiği gözlenmiştir. Böylece Rusya’yı çoğulcu grubun içerisindeki yerini sağlamlaştırmıştır.

Sonuç olarak, Rusya ile Suriye arasındaki ilişkilerin geçmişi 1950’lere kadar uzanmaktadır. İki devlet arasında kurulan ilişkinin ideolojik, siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel temeller üzerinden inşa edildiği görülmüştür. Bu ilişki, bazı dönemlerde devletlerin birbirlerine vermiş oldukları desteklerle açıkça görülmüştür. Örneğin, 2005 yılında Lübnan vakası nedeniyle Suriye’ye karşı yapılan suçlamada Rusya Suriye destek verirken, 2008 yılında ise Rusya’nın Gürcistan’a yapmış olduğu müdahale sonrasında Suriye’nin Rusya’ya destek verdiği görülmüştür. Rusya’nın Suriye ile geçmişte kurmuş oldukları bu ilişki süreci temelinde oluşturulan desteğin bir benzerini Rusya’nın Mart 2011 yılında başlayan ve hala devam eden Suriye krizinde olası bir askeri müdahalenin önüne çoğulcuların söylemleri temelinde hareket ettiği görülmüştür.

3.2.1.4. İran'ın Suriye Politikası

1946 yılında Suriye, bağımsızlığını elde etmesi ile birlikte, Suriye'yi tanıyan ve Şam'a bir konsolos gönderen İran, göndermiş olduğu Konsolosu 1949'da Büyükelçi olarak görevlendirmiştir. Ancak iki devlet arasında yaşanan karşılıklı güvensizlik ve ayrıca Suriye'de yaşanan darbeler sebebiyle iki ülke arasındaki ilişkileri olumlu bir çizgi ile devam etmemiştir. Nitekim 1970'de, Hafız Esad'ın Suriye'de başa geçmesi ile birlikte, Suriye'nin İran'a olan bakışının değiştiği gözlenmiştir. Öyle ki, Hafız Esad iktidarını sağlamlaştırmak adına dini bir meşruiyet aracı olarak kullanmıştır (Korkmaz 2015: 35-44). Bu noktada, Suriye'nin ilk Nusayri devlet başkanı olan Hafız Esad, Nusayrilik ile İran'daki resmi bir mezhep olan On İki İmam Şiiliğinin aynı inanç felsefesine dayandığı görüşü temelinde bir yakınlaştırılma girişimi yönünde çaba sarf edildi. Ayrıca bu girişim, günümüzde de İran ile Suriye arasındaki mezhepsel yakınlığa ışık tutmaktadır (Arıkan 2012: 22). İran – Suriye arasındaki ittifak ilişkisi ulusal çıkar ve yalnızlıktan kurtulma gibi iki sebebe dayanmaktadır. Suriye ile İran arasındaki ittifakın 1979'dan sonra ete kemiğe bürünmüştür. İran'ın yaşamamış olduğu zor günlerde Suriye'nin İran ile askeri işbirliğinden kaçmaması etkili olmuştur (Korkmaz 2015:63-75, 81). Özellikle İran ile Irak arasında 1980-1988 yılları arasında savaş (Arı 2007: 406-409), İran ile Suriye arasındaki ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur (Korkmaz 2015: 98). Öyle ki, Suriye, bu savaş sırasında İran'ı destekleyen ülkelerin başında gelmiştir. Suriye'nin İran'ı desteklemesinin altında yatan nedenler ise şunlardır. Birincisi, Humeyni ve Hafız Esad'ın Saddam Hüseyin'e duymuş oldukları nefret olurken; ikincisi, Irak ve Suriye Baas Partileri arasındaki mücadeledir (Arı 2007: 414). 1990'lı yıllarda da İran ile Suriye arasında karşılıklı birliğin devam ettiği görülmüştür (Özdemir 2016: 352-353).

2000'de Beşar Esad'ın Suriye'nin başına geçmesi sonrasında Suriye ile İran stratejik, ekonomik ve politik düzlemde birbirine bağlanmıştır ve ayrıca, iki devlet arasındaki ilişkilerin de hız kazanmaya başladığı bir dönem olmuştur. Hatta 2003'te Suriye ile İran arasındaki ilişkilerin ABD'nin Irak'ı işgal etmesi ile sonrasında daha da geliştiği gözlenmiştir. İran, Suriye tam destek vermiştir ve ayrıca, 2004'te Suriye ile İran arasında stratejik işbirliği anlaşması imzalanmıştır. 2005-2013 yılları dönem

aralığında, İran'daki Ahmadinejad döneminde, İran ile Suriye arasında derin ortaklıklar ortaya konulduğu gözlenmiştir. Özellikle bu ortaklığın yaşanmasının altında bazı bölgesel sorunlar ve olaylar, 2006, 2008 Lübnan savaşı gibi olaylar yatmaktadır. 2006 yılında Suriye ile İran arasında askeri işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu dönemde İran, Suriye'nin güvenliğini kendi güvenliği olarak kabul etmiştir (Oktay 2016, <http://kafkassam.com/dunden-bugune-iranin-suriye-politikasi.html>, 16 Ekim 2017'de erişildi).

İran, “İslami Uyanış” şeklinde tarif ettiği Arap Baharı'na tıpkı halk hareketlerinin yaşandığı Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki devletler gibi hazırlıksız yakalanmıştır. İlk vakitler, örneğin, Mısır'da yaşananları memnuiyetle karşılayan İran, sonraki dönemlerde ise tepki göstermeye başlamıştır. Bu tepkiye verilebilecek örneklerden bir tanesi 2011 yılında NATO'nun Libya'ya yapmış olduğu askeri müdahaledir. Öyle ki, Hameney tarafından “*Keşke Libyalı direnişçiler silah kullanmasalardı ve dış güçlerin müdahale etmesine izin vermeselerdi*” şeklindeki açıklamasıyla Libya'daki zafer her ne kadar uzun süreci belirtilmesine dair bir eleştiri ortaya konulmuş olmasına rağmen yaşanan devrimin geleceği konusunda olumsuz bir yaşanabilecek olunan olumsuz durumun önüne geçilmiş olunacaktır (Uygur 2012: 11-13).

Arap Baharı'nın yaşandığı bir diğer durak olan Suriye'de yaşanan olaylar Batı ülkeleri, Türkiye ve bazı Arap ülkeleri tarafından özgürlük ve demokrasi hareketleri şeklinde yorumlanmışlardır. Tüm yorumlara karşılık, İran'ın Suriye'de yaşanan olaylara karşı bakışı farklılık arz etmektedir. Bu noktada, İran, Suriye'de baş gösteren olayları dış destekli bir proje olarak tanımlamaktadır (Koroğlu 2012: 46-47, <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/suriye%20analiz.pdf>, 2 Eylül 2016'da erişildi).

Mart 2011 yılında Suriye'de yaklaşık 50 yıldır hüküm süren Baas rejimine karşı başlatılan isyana destek veren ülkelerin başında İran gelmektedir. İran'ın bu tarz bir destek vermesinin altında tarihsel, ideolojik ve stratejik temeller yatmaktadır (Sinkaya 2012: 3, http://file.setav.org/Files/Pdf/20121121171707_setav-arap_bahari_surecinde_iran%E2%80%99in_suriye_politikasi.pdf, 1 Temmuz 2018'de erişildi).

İran ile Suriye arasındaki ideolojik temeller Şiilik/ Nusayrilik ile açıklanabilir. Bu noktada, İran'ın Irak, Lübnan, Suriye ve Körfez Şiilerini kapsayan “Şii Hilali” projesi İran'a nüfus alanı sağlamak amacını gerçekleştirmek için önemli bir girişimdir. Bu nedenle, İran için Suriye önemli bir merkez de yer almaktadır. Ayrıca İran için Suriye Lübnan'a nüfuz etmek, Hizbullah ile Hamas'la ilişki kurmak ve böylelikle Körfez'de ağırlık elde etmek ve de Ortadoğu siyasetinde yer bulmak açısından önemlidir. Bunlardan başka, İran, Suriye sayesinde İsrail- Filistin meselesine etkileme noktasında imkâna sahip olması ve ABD- İsrail karşıtlığı üzerinden kendi rejimi koruması ve hatta bölge halkları üzerinden itibar kazanmaktadır. Bu nedenler açısından İran için Esad'ın devrilmesi sadece bir müttefikin yitilmesi değil, İran'ın bölgesel hedefleri için bir tehdit anlamına gelmektedir. Bu kertede İran'ın tek hedefi Suriye'de statükonun korunması ve Esad rejiminin iktidarda kalmasını sağlamaktır (Ünal 6.11.2012, <http://www.bilgesam.org/incele/1107/-iran'in-suriye-krizindeki-tutumu/#.W0INC9IzbiU>, 2 Temmuz 2018'de erişildi). Çünkü Suriye'de Esad rejiminin devam etmesi İran'ın bölgesel güç olmayı sürdürebilmesi adına önemli bir ihtiyaçtır, aksi takdirde Suriye'de olası bir rejim değişikliği sonrasında sıra İran'a gelecektir. Bu sebeple İran için Suriye'nin kaybedilmesi kendilerinin isteyeceği en son şey olarak görülmektedir (Polat 2016: 484). Bu durumun yaşanmasının önüne geçmek amacıyla İran, Suriye'ye siyasi, askeri ve ekonomik destek sağlamaktadır. İran'ın Suriye'ye sağladığı siyasi destek içerisinde diğer ülkelerin Suriye'nin içişlerine karışmasını önlemek, Suriye'ye karşı yapılması planlanan dış müdahalenin önüne geçmek ve Suriye'yi yalnızlaştırma girişimini boşa çıkarmak yer almaktadır. Askeri destekte ise Suriye'ye silah, mühimmat ve teknik malzemeler sağlamak yatmaktadır. Örneğin, İran'ın Suriye yönetimini vermiş olduğu iletişim desteği ile Suriyeli muhalifleri izleme konusunda Suriye rejimine kolaylık sağlamaktadır (Ünal 6.11.2012, <http://www.bilgesam.org/incele/1107/-iran'in-suriye-krizindeki-tutumu/#.W0INC9IzbiU>, 2 Temmuz 2018'de erişildi).

İran'ın Suriye'de ne kadar asker desteği sağladığı bilmemesine rağmen, bazı çevrelerce sayısal veriler ortaya konulduğu görülmüştür. 2015 yılına kadar İran'ın Suriye'de 2 bin tane İranlı savaşçısı olduğu söylenirken, bu sayının her yıl içinde artış gösterdiği bazı çevrelerce ifade edilmektedir. Ulusal Direniş Konseyi'nin 2016 yılında

açıkladığı rapordaki verilerde Devrim Muhafızlarından 8-10 bin kişi ve düzenli ordu içerisinde ise 5-6 bin kadar asker Suriye’de konuşlandırılmış durumdadır. Ayrıca raporda, 7-10 bin Hizbullah militanı, 20 bin kadar Iraklı, 15-20 bin Afgan, 5-7 bin Pakistanlı, Filistinli ve diğer bölgelerden kişiler İran kontrolünde Suriye’de savaşmaktadır. Bu iddialar İran’ın şeffaf olmaması nedeniyle bir spekülasyon düzleminde ortaya atılmaktadır. İran’ın Suriye’ye sağlamış olduğu ekonomik destekte ise spekülasyonlar yer almaktadır. Çünkü bazı çevrelerce İran’ın Suriye savaşında yılda ortalama 6 milyar dolar harcadığı bilgisi ortaya atılırken, bazı çevreler ise bu rakamın 15-20 milyar dolar olduğunu ifade etmektedir (Sinkaya 2017, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/2011den-astanaya-suriye-politikasinin-irana-maliyeti>, 2 Temmuz 2018’de erişildi).

23 Şubat 2012’de İran ve Rusya devlet başkanlarının yapmış oldukları telefon görüşmeleri sonrasında İran Devlet Başkanı Ahmedinejad tarafından Suriye’de yaşanan insani krizin çözümü konusunda barışçıl yöntemlerin kullanılması gerektiği belirtilmiştir (Mehr News 2012, <https://tr.mehrnews.com/news/1541709/Ahmedinejad-ve-Medvedev-aras%C4%B1nda-telefon-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9Fmesi>, 17 Ekim 2016’da erişildi). Hatta yaklaşık bir ay sonra, yani 27 Mart 2012’de İran Devlet Başkanı Ahmedinejad, tarafından Batı ve bazı Körfez ülkelerinin politikalarını kınamıştır ve ayrıca İran, Suriye’ye olan desteği yüksek perdenden dile getirmiştir (Kök 2012a: 108). Sonra, Ağustos 2012’de İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salih’i tarafından öncesinde yapılan açıklamalarda Suriye’de yaşanan insani krizin barışçıl bir çözüm yolu ile sonuçlandırılması gerektiği yönünde vurgu tekrardan ifade edilmiştir (Kök 2012b: 116). Kasım 2012’de İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Salih tarafından Suriye’ye karşı kullanılacak olunan askeri kuvvetin İran’a karşı yapılacağı vurgulanırken, askeri kuvvet noktasında tüm girişimlere İran’ın karşı olduğu belirtilmiştir (Kök 2012c: 134). Bu açıklamayı destekleyen başka bir açıklama ise 26 Ocak 2013’te İran’ın Ruhani lideri Ayetullah Humaney’in uluslararası ilişkiler danışmanı Ali Ekber Velayeti tarafından yapılmıştır. Ali Ekber Velayeti, Suriye yönelik gerçekleştirilen herhangi bir saldırının İran’a yönelik olacağını altını çizmiştir (Kök 2013a: 111). Bu söylem temelinde İran’ın 2000 yılından sonra adından sıkça duyduğumuz insani müdahalenin yeni yüzü olarak değerlendirilebilen koruma sorumluluğunu, güçlü bir devletin zayıf bir devletin

üzerinde otorite kurma veya neo- emperyalist bir araç olarak değerlendirmesi şeklinde yorumladığı görülmüştür (Artokça 2015: 56,68). Özetle, İran, Suriye'nin egemenlik ve toprak bütünlüğünün korunmasının kendi güvenliği açısından hayati olduğunu ortaya koymuştur. Bu vurgu temelinde, Suriye'de yaşanan olayların Libya'daki gibi bir askeri müdahale yeri Suriye'nin egemenliğine saygı gösterilerek hareket edilmesi gerektiğini vurgulaması ve bazı destekler sağlayarak bu tarz bir müdahalenin önüne geçilmesi için harekette bulunduğu görülmüştür. İran'ın söylemsel ve eylemsel manada Suriye'de yapmış olduğu girişimler temelinde çoğulcuların saflarında yer aldığını söylememiz mümkündür.

Mayıs 2013'te İran Dışişleri Bakanı tarafından Suriye'deki durumun hassas olduğunun altı çizilmiş (Kök 2013b: 119), öyle ki, İran 25 Ağustos 2013'te ABD'yi olası Suriye müdahalesi konusunda uyardığı görülmüştür (Kök 2013c: 132). İran ile Rusya, Suriye'deki krizin sonlandırılması İran yetkililer tarafından Eylül 2015'te ortaya konulurken (ORSAM 2015), yine 15 Mart 2017'de Astana'da düzenlenen Suriye konulu toplantıda, Türkiye ile Rusya garantörlük hakkı İran'a da verilmiştir (Orsam 2017: 2).

Sonuç olarak, İran ile Suriye arasındaki ilişkilerin temeli her ne kadar 1946 yılını işaret etmesine rağmen, iki ülke arasında sonrasında kurulacak olan müttefiklik sürecinin ilk temelleri Hafız Esad döneminde atılmıştır. Bu temellerin ana merkezinde ulusal çıkarlar yatmaktadır. Sonrasında ise, bu görüş temelinde ilk temelleri dini, askeri, siyasi, stratejik ve güvenlik gibi temel parametreler düzleminde müttefiklik ilişkisinin sağlam temellere oturtulmasının başarılı olduğu görülmüştür. Özellikle İran'ın Suriye olaylarına olan bakışına baktığımız vakit Esad rejimini destekleyen bir tutum içerisinde olduğu görülmektedir. Ayrıca İran, Esad rejimine karşı yapılacak olan tüm askeri müdahaleye karşı olduklarını ve hatta kendilerine yapılmış sayacaklarını temelinde İran'ın bölgesel hedeflerinin engellenmesi yanında, Suriye'den sonra sıranın İran'a geleceği düşüncesi yakmaktadır. Öyle ki, bu temel sebep üzerinden İran, Suriye'deki Esad rejimine siyasi, askeri ve ekonomik şekilde sıralanan üç grupta üzerinden destek sağladığı görülmüştür ve İran, Suriye'de yaşanan sorunun askeri müdahale ile

çözülmemesi görüşü temelinde barışçıl yöntemlerle çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır.

3.2.2. Uluslararası Örgütlerin Suriye Krizine Olan Bakışı

Mart 2011’de Suriye’nin Dera (Daraa) kentinde başlayan ve sonrasında, ülkenin tamamına yayılan halk ayaklanmalarına Suriye yönetimi tarafından sert tepki ile karşılık verildiği gözlenmiştir. 2012 yılına gelindiği vakit yaşanan halk eylemlerine karşı tepkinin daha geniş boyuta eriştiği ve hatta 2013 yılında ise katliama dönüştüğü gözlemlenmektedir. Bunun yanında, Suriye yönetimin bazı bölgelerde etkisini kaybetmesi sonrasında, DAESH (İŞİD) benzeri terör örgütlerinin hareketlerde bulunması Suriye’de insanların acı durumlar yaşamasına sebep olmuştur. Bu veriler ileriki kısımlarda ortaya konulacaktır. Daha önceki bölümde Suriye’de yaşanan insani krizin Türkiye, ABD, Rusya ve İran gibi devletlerin teorik söylemler ve eylemler ışından ele alındığı görülmüştür. Devletlerin Suriye krizine ilişkin bakışına değindikten sonra bazı örgütler – BM ve NATO- üzerinden Suriye krizine değinilecektir.

Birleşmiş Milletler Şartı’nın Altıncı ve Yedinci bölümlerinde uluslararası barışı korumakla görevli olan BM’nin Soğuk Savaş döneminde çatışan taraflar arasında barışı sağlama, ateşkesin sürdürülmesine katkı sağlamak, tampon bölge oluşturma ve tarafları silahsızlandırma gibi temeller üzerinden on üç tane operasyon gerçekleştirdiği görülmüştür. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise etnik milliyetçilik, iç savaşlar, insan hakları ihlalleri temelinde BM’nin de barışı koruma misyonunda da değişikliğin yaşanmıştır. Öyle ki, bu dönemde BM, barış güçlerini ağır silahlarla donatarak gerek gördüğü durumda tarafların rızasını almadan ateş açma anlayışını benimsemiştir (Demirtürk Demirdöğen 2006). Birleşmiş Milletler örgütünün kuruluşundan günümüze kadar ki barışı korumaya ilişkin edinmiş olduğu rol üzerinden Suriye krizine değinilmeye çalışılacaktır. NATO ise bölgesel bir örgütlenme şeklinde 1945 yılında Soğuk Savaş dönemin içerisinde kurulan bir örgütlenme olmasına rağmen Soğuk Savaş dönemi sonrasında ise 1990’larda gerçekleştirmiş olduğu zirvelerde de küresel bir örgütlenme haline dönüştüğü 1990’larda Bosna-Hersek müdahalesi, Kosova müdahalesi ve 2011 yılında Libya müdahalesi gibi örneklerde kapasitesini ortaya koymuştur

(Yiğittepe 2017). Sonraki kısımlarda ise NATO'nun askeri müdahale konusunda sahibi olduğu kapasite ile Suriye Krizine olan yaklaşımı ele alınmaya çalışılacaktır.

3.2.2.1 Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararları ve Suriye Krizi

26 Haziran 1945 tarihinde (Ateş 2012: 152) ve temel sorumluluğu uluslararası barış ve güvenliği korumak (Dalar 2016: 3) olan Birleşmiş Milletler örgütünün bu sorumluluğu yerine getirme görevi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne aittir (United Nations, <http://www.unicankara.org.tr/today/1.html#1g>, 20 Ocak 2019'da erişildi). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi¹¹'nin Suriye konusunda almış olduğu ilk karar, 4 Ekim 2011 tarihli ve S/2011/612 sayılı taslak karardır. Taslak kararda, Suriye'de yaşanan durumun kaygı verici olduğunun altı çizilmiştir. Bu kararda, Suriye makamlarca sivil halka karşı uygulanan sistematik ihlallerin şiddetle kınanması, Suriyeli makamlarca uygulanan tüm şiddetin son bulunmasına ve Suriyeli yetkililerden insan hakları ihlallerine son vermesi, Suriye'deki sivil halkın insan hakları ile temel özgürlüklerini tam olarak kullanmalarına izin vermesine ve bu noktada, siviller yapılan güç kullanımının derhal son verilmesinin yanında, tüm siyasi tutukluların ve barışçıl göstericilerin serbest bırakılması gerektiğini ifade edilmiştir. Öyle ki kararda, sorunların çözümü için barışçıl yolların önemli olduğu ifade edilmiştir (United Nations Security Council 4.10.2011, <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Syria%20S2011%20612.pdf>, 29 Mayıs 2018'de erişildi). Ancak bu taslak karar, iki daimi Konsey üyesi – Çin ve Rusya Federasyonu – tarafından veto edilmiştir. Ayrıca Brezilya, Hindistan, Lübnan ve Güney Afrika bu taslak kararda çekimser oy kullanmışlardır. Bu kararın oylanması sırasında veto hakkını kullanan Rusya'nın böyle bir tavır içinde olmasını Rusya temsilcisi Vitaly Churkin, Rusya'nın Esad'ı savunmadığını vurgulayarak, Suriye karşı yapılacak olası bir askeri müdahalenin tüm bölgeyi istikrarsız hale getireceğini ifade etmiştir. Diğer veto yetkisini kullanan devlet Çin'dir. Çin temsilcisi Li Baodong, ülkelerinin böyle bir tutum

¹¹ Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne ilişkin oluşum BM Şartı'nın 5.bölümünde ifade edilirken; Konseyin görev ve yetkilerinin BM Şartı'nın 6., 7., 8. ve 12. bölümde düzenlenmiştir. Güvenlik Konseyi 15 üyeden oluşmaktadır. Bu üyelerden 5 tanesi daimi üyedir. Bu üyeler: ABD, Rusya, Çin, İngiltere ve Fransa. Geriye kalan üyeler ise BM Genel Kurulu tarafından geçici olarak seçilmektedir. Konseydeki karar alma çoğunluğunun 3/5'ü oranında olumlu oy ile olmaktadır. Bunun yanında, Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerin veto yetkisi bulunmaktadır (Ateş 2012: 159-160).

içerisinde olmalarını Suriye’de yaşanan gelişmelerin yakından takip ettiklerini ve daha fazla kan dökülmemesi gerektiğinin ifade ederek açıklamıştır. Ayrıca Çin temsilcisi, Suriye’nin egemenliğine ve toprak bütünlüğe saygı duyulması gerektiğine ve de sorunların diyalogla çözülmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu söylemlere karşılık, Fransa temsilcisi tarafından Suriye’de yaşanan şiddetin sonlandırılması adına yapılan diplomatik girişimlerin Suriyeli makamlarca dikkate alınmadığı vurgulanmıştır. ABD temsilcisi, Suriye halkının özgürlük ve demokrasi isteklerinin dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca ABD temsilcisi, kararı veto edenlerin ise zalim bir diktatörü desteklediklerini ifade etmiştir (United Nations Security Council 4.10.2011, <https://www.un.org/press/en/2011/sc10403.doc.htm>, 29 Mayıs 2018’de erişildi).

2011 yılında BM Güvenlik Konseyi’nin Suriye’de yaşanan insani krize ilişkin kararının oylanması sırasında veto haklarını kullanan Rusya ve Çin’in, aynı yıl, Libya’da yaşanan krizi sonlandırılması noktasında BM Güvenlik Konseyi’nin 26 Şubat 2011 tarihli S/RES/1970 ve 17 Mart 2011 tarihli S/RES/1973 sayılı iki kararını veto etmedikleri görülmüştür (Bayat 2018: 188-190) . Bu kararlardan birincisi, yani 26 Şubat 2011 tarihli S/RES/1970 sayılı Libya’da yaşayan sivil halka karşı kullanılan güçten, insanlara karşı uygulanan sistematik ihlallerden, insanlığa karşı işlenmekte olan fiillerden ve mültecilerin sağlık durumlarının yanında, Libya’da yaşanan şiddet olayları karşısında önlem ve uyarı mesajlarının yer aldığı kararın Güvenlik Konseyi’nce onaylandığı görülmüştür (United Nations Security Council 26.02.2011, [https://undocs.org/S/RES/1970\(2011\)](https://undocs.org/S/RES/1970(2011)) , 20 Ocak 2019’da erişildi) . Rusya’nın, Güvenlik Konseyi’nin bu kararını, Libya’da yaşanan olaylardan endişe duyduklarından, sivil halk arasında yaşanan can kayıplarından üzüntü duyduklarından, sivil halka karşı uygulanan askeri kuvvet kullanılmasının kati surette kabul edilmez olduğundan, ülke’de yaşanan insani krizin önlenmesi için barışçıl yöntemlerinin kullanılması gerektiğinden ve Libya’nın toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin korunması gerektiğine değinerek onayladığı görülmüştür. Çin temsilcisinin de Rus tarafının argümanlarını desteklediği görülmüştür (United Nations Security Council 26.02.2011, 4, <https://undocs.org/S/PV.6491>, 25 Ocak 2019’da erişildi). BM Güvenlik Konseyi’nin Libya’da yaşanan olaylar sonrasında almış olduğu ikinci karar, 17 Mart 2011 tarihli ve S/RES/1973 sayılı karardır. Bu kararda, Libya’da yaşanan durumun özellikle siviller nazarında

kötüye gittiğinde, sistematik insan hakları ihlallerinden ve uluslararası barış ve güvenliğin tehdidinden bahsedilmiştir. Ayrıca kararda, sivillerin korunması ve Libya'daki iç savaşın sonlandırılması adına tüm önemlerin alınmasına ilişkin izinlerin verildiği görülmüştür (United Nations Security Council 17.03.2011, [https://undocs.org/S/RES/1973\(2011\)](https://undocs.org/S/RES/1973(2011)) , 22 Ocak 2019'da erişildi). Bu kararın tartışıldığı sırada Rusya temsilcisi'nin Libya krizinin çözülmesi için siyasi yolların denenmesi gerektiğinden, Libya'da sivillerin güvenliği için ateşkesin yapılması gerektiğinden ve Libya'ya karşı olası bir askeri müdahalenin Kuzey Afrika ve Ortadoğu bölgelerinde daha büyük krizlere neden olacağından bahsettiği görülmüştür. Çin temsilcisinin Rusya'nın Libya'da yaşanan duruma ilişkin sözlerini destekleyen açıklamalar yaptığı görülmüştür (United Nations Security Council 17.03.2011, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.6498, 24 Ocak 2019'da erişildi).

Rusya'nın BM Güvenlik Konseyi'nde Libya'ya dair alınan kararlarda veto yetkisini kullanmamasını enerji, uluslararası toplumun tepkisinde çekinmesi, Libya'nın içişlerine karışmak istememesi, küresel bir aktör olduğunu gösterme niyeti ve ulusal çıkar gibi argümanlar üzerinden açıklamak mümkündür. Çin'in Libya hususunda göstermiş olduğunu tavrı Libya'da var olan ekonomik çıkarları yer almaktadır Libya'daki ekonomik çıkarlarını olduğu görülmüştür (SETA 2011, 15, http://file.setav.org/Files/Pdf/20121126133624_setalibyada_donusumun_sancilari.pdf, 25 Ocak 2019'da erişildi). Ancak 2011 yılında NATO üzerinden yapılan askeri müdahale sonrasında devrilen Kaddafi yönetimi yerine gelen yeni Libya hükümetinin Amerikan ve Batılı şirketlere kazanç sağladığı görülmüştür (Çakmak 2016: 404). Bunun üzerine Rusya ve Çin'in Libya'da yaşamış olduğu kayıpların bir benzerini yaşamamak adına Suriye konusunda korumacı bir tavır gösterdikleri görülmüştür. Rusya, Suriye krizi konusundaki tavrı, tarihi ve siyasi, iktisadi, askeri ve teknolojik işbirliği, stratejik ve jeopolitik ve din gibi boyutlar üzerinden daha önceki bölümlerde de açıklamaya çalışmıştı. Rusya'nın haricinde Çin'in, Suriye'de göstermiş olduğu tavrı, Çin ile Suriye arasındaki ekonomik ve askeri başlıklarında kurulan birlikte görmek mümkündür. Örneğin, ekonomik başlıkta, Çin, Suriye'nin 2014 yılındaki ithalat rakamları incelendiğinde %5,5 oranla altıncı sırada yer almaktadır. Bunun yanında, Çin, Çin

Ulusal Petrol İştiraki Şirketi (CNPC) üzerinden Suriye'nin petrol endüstrisinde aktif bir görünüm çizmektedir (Dedeoğlu 2016: 408).

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Suriye konusunda 2012 tarihinde alınan ilk kararı, 4 Şubat 2012 tarihli ve S/2017/77 sayılı taslak karardır. Bu kararda, Suriyeli yetkililer tarafından sivillere karşı kullanılan gücün insan hakları ihlallerine neden olduğuna ve Suriyeli makamlarca yapılan saldırıların derhal sona erdirilmesini gerektiğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca kararda, Suriyeli makamlarca keyfi olarak gözaltına alınanların serbest bırakılması gerektiğine, tüm askerlerin kıışlarına geri dönmesi gerektiğinin ve barışçıl gösterilerin özgür bir şekilde yapılması gerektiğinin altı çizilmiştir (United Nations Security Council 4.02.2012, <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Syria%20S2012%2077.pdf>, 29 Mayıs 2018'de erişildi). Ancak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 15 tane üyesinden 13'ü bu kararın onaylanmasında kabul edilmesi için oy kullanırken, Çin ve Rusya Federasyonunun kararı veto ettiği görülmüştür. Rusya Federasyonu temsilci Vitaly Churkin tarafından Suriye'de dökülen kanın önüne geçilmesi ve yaşanan şiddetin derhal sona erdirilmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Ayrıca Vitaly Churkin, bu düzlemde ülkesinin 7 Şubat'ta Esad ile bir görüşme yapılacağından ve Suriye'de yaşanan olayların barışçıl çözümü konusunda niyetlerinin uluslararası toplumun bazı üyeleri tarafından baltalandığı ifade etmiştir. Çin temsilcisi ise Suriye'de yaşanan tüm şiddetin bir an önce sona ermesi gerektiği çağrısında bulunmuştur. Suriye hükümetine karşı yapılan baskının sorunların çözümü konusunda yardımcı olamayacağını belirten Çin temsilcisi, siyasi diyalog yolunun geliştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Çin temsilcisi, bir ülkenin egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi gerektiğine ve Suriye'deki sorunun çözümü konusunda uluslararası toplumun önemli olduğunu ifade etmiştir. Rusya ve Çin temsilcilerinin söylemlerine karşılık Almanya temsilcisinin taslak kararda olumlu oy kullandıklarını beyan ederken, Güvenlik Konseyi'nin Suriye'de yaşanan olayları sonlandırmak için sorumluluğunu yerine getirmediğini ve bu durumun hem Suriye halkı hem de bölge halkı için bir utanç verici olduğunu ifade etmiştir. Fransa temsilcisi ile Birleşik Krallık temsilcinin de Almanya temsilcisinin açıklamalarına benzer söylemler kullandığı görülmüştür. Rusya'nın ve Çin'in veto kararını eleştiren bir

diğer Konsey üyesi ABD'dir. ABD temsilcisi, iki üyenin – Rusya ve Çin- Güvenlik Konseyi'nin sorumluluklarını yerine getirme de engel olduğuna ve hatta Suriye'de yaşanan krizin daha da derinleşmesine ve de bölgesel barış ve güvenliği tehlikeli bir durum haline gelmesine neden olduklarının altını çizmiştir (United Nations Security Council 4.02.2012 <https://www.un.org/press/en/2012/sc10536.doc.htm>, 29 Mayıs 2018'de erişildi).

Rusya ve Çin tarafından veto kararın ardından Esad yönetiminin Suriye'de sivil halka karşı uygulamakta olduğu baskı ve şiddet her geçen gün artarak devam ettiği görülmüştür. Uluslararası toplum nezdinde bu sorunun çözümü konusunda arayışların yoğunlaştığı bir zamanda Kofi Annan, 23 Şubat 2012'de BM- Arap Birliği özel temsilcisi olarak atanmıştır. Annan'ın iki günlük Suriye ziyaretinde Esad ile görüşmüş, Esad'a bir dizi önerilerde bulunmuş ve söz konusu öneriler ile onun tavrı hakkında bilgiler edinmeye çalışmıştır. Sonrasında, Annan tarafından 16 Mart 2012 tarihinde hazırlanan ve 6 maddeden oluşan "Suriye için Annan Barış Planı" Esad yönetimine sunulmuştur (Miş 2014: 223-224):

- 1- Suriyeli halkın meşru taleplerine ve endişelerine yanıt verecek şekilde Suriyeliler tarafından yürütülecek ve herkesi kapsayacak siyasi süreç için özel temsilciyle çalışmayı taahhüt etmek ve bu amaçla müzakereler için gerekirse bir temsilcinin atanmasına onay vermek.
- 2- Saldırıları sonlandırıp, BM tarafından denetlenecek ateşkesin derhal sağlanması, bu amaçla öncelikle Suriye hükümetinin, halkın yaşadığı bölgelerde ağır silahların kullanılmasına son vermesi ve askerlerin geri çekilmesi; muhalefetin ve Suriye'deki diğer unsurların, saldırıları bırakıp ateşkesin sağlanması için işbirliği yapması.
- 3- İnsani yardımın gerekli olan her yere ulaşabilmesi için ilk adım olarak derhal uygulanmak üzere günde 2 saat insani yardım için çatışmaların durdurulması.
- 4- Keyfi olarak tutuklanan ve gözaltına alınanların serbest bırakılması.
- 5- Gazetecilerin ülke içinde serbestçe dolaşmalarının sağlanması.
- 6- Barışçıl toplanma ve protesto hakkına saygı duyulması.

Annan tarafından ortaya konulan 6 maddelik bu barış planını Esad rejimi tarafından 27 Mart 2012 tarihinde olumlu bir cevap verilmiştir. Ardından, 10 Nisan'dan itibaren Suriye'deki tüm silahlı kuvvetlerin ateşkese başlayacağına ve 12 Nisan 2012 tarihinden itibaren de ateşkesin kesin olarak uygulanacağına dair karar alınmıştır. Sonrasında, BMGK tarafından Şam'a elçi gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Suriye yönetimi teoride ateşkese uyacağına dair beyanlar vermesine rağmen, pratikte ise ateşkese uygulamadığı görülmüştür. 2012 yılının Mayıs ayında 108 kişinin öldüğü ve 300 kişinin yaralandığı saldırı sonrasında Annan Şam'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Yapılan bu görüşmenin ardından Annan tarafından Esad'ın barış planına uymayacağına dair açıklamalar yaptığı görüldü. Ayrıca Annan'ın Suriye'de barışın sağlanması için Rusya ve İran ile görüşmeler yaptığı görülmüştür (Miş 2014: 225).

Güvenlik Konseyi'nde 2012 tarihinde tartışılan bir diğer karar ise 19 Temmuz 2012 tarihli ve S/2012/538 sayılı taslak karardır. Bu taslak kararda, Suriye'de yaşanan insani krizin altı çizilmekle birlikte, Birleşmiş Milletler Şartı'nın VII. Bölümüne göre hareket edilmesi ve elçinin altı maddelik planının uygulanması gerektiği belirtilmiştir (United Nations Security Council 19.07.2012, <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Syria%20S2012%20538.pdf>, 29 Mayıs 2018'de erişildi). Ancak 2 çekimser (Pakistan ve Güney Afrika), 2 veto kararı (Rusya ve Çin) ve 11 olumlu oyun kullanıldığı oylamada taslak karar kabul edilmemiştir. Rusya temsilcisi, kararın Suriye'ye karşı askeri müdahalenin yolunu açtığını ve ülkesinin buna engel olacağını belirtmiştir. Çin temsilcisi, Suriye'de yaşanan şiddet sonrasında endişelerini belirtti. Öyle ki, Çin temsilcisi, Suriye'de sivil halka karşı yapılan saldırıları şiddetle kınamıştır. Başta ABD olmak üzere Almanya, Fransa ve Birleşik Krallık gibi ülkeler Çin'in ve Rusya'nın kararı veto etmelerini sert bir dille eleştirmiştir. Öyle ki, bu devletler bu iki üyenin Güvenlik Konseyi'nin Suriye'de yaşanan çatışmaları sonlandırmak için sorumluluğunu yerine getirmesini engellediğini vurgulamıştır (United Nations Security Council 19.07.2012, <https://www.un.org/press/en/2012/sc10714.doc.htm>, 29 Mayıs 2018'de erişildi).

Güvenlik Konseyi'nin Suriye'ye müdahale edilmesi için konseyde tartışılan kararların oylama sırasında Güvenlik Konseyi'nin iki daimi üyesi - Rusya ve Çin - veto

yetkilerini kullanarak Suriye'ye müdahale edilmesine ilişkin kararların çıkmasına engel oldukları görülmüştür. Bunun yanında, Rusya Devlet Başkanı Putin'in 11 Eylül 2013 tarihinde, The New York Times'da kaleme almış olduğu yazıda, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde belirtilen Güvenlik Konseyi'nin daimi üyelerine verilen veto hakkına da vurgu yaparak, savaşın ve barışın kararlarının konsey içerisinde oy birliği ile alınmasından ve bu durumun uluslararası ilişkilerin değişmezi olduğundan bahseder. Putin, geçmişte Milletler Cemiyeti'nin uğradığı akıbeti örnek göstererek BM örgütünün de böyle bir durumda kalmasını istediğini belirtmiştir. Putin tarafından bu durumun, örgütün nüfuslu ülkelerinin saf dışı bırakılması ve özellikle Güvenlik Konseyi'nin izni olmadan bir ülkeye askeri müdahalede bulunması ile mümkündür (Putin 11.09.2013, http://www.nytimes.com/2013/09/12/opinion/putin-plea-for-caution-from-russia-on-syria.html?ref=world&_r=0, 28 Mayıs 2018'de erişildi). Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Lavrov, Esad'ın devrilmesine yönelik alınan bu tüm kararlara ve Libya benzeri bir müdahale sürecine karşı olduklarını ifade etmiştir (Dalar 2016a: 18-19).

Güvenlik Konseyi'nin 27 Eylül 2013 tarihli ve S/RES/2118 sayılı kararında, Suriye'de kimyasal silahların sayısında çoğalma olduğu belirtilmektedir. Kararda, kimyasal silahların uluslararası barış ve güvenliği için tehdit oluşturmaktadır; Suriye'deki kimyasal silahların imha edileceğine ve bunun denetlenmesi Kimyasal Silahların Yasaklanması Sözleşmesi'ne dayanarak kurulan Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü denetleyeceği yer almaktadır (United Nations Security Council 27.10.2013, http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2118.pdf, 30 Mayıs 2018'de erişildi). Birleşmiş Milletler'in Suriye'de yaşanan saldırılar sonrasında sivil ölümlerinin artmasına neden olan kimyasal silahların ortadan kaldırılmasına ve sorunun barışçıl çözümü konusunda diplomatik süreç üzerinden bir planın yürütülmesine dair 27 Eylül 2013 tarihli S/RES/2118 sayılı karar oybirliği ile kabul edilmiştir (United Nations News 27.09.2013, <https://news.un.org/en/story/2013/09/451502-un-security-council-agrees-rid-syria-chemical-weapons-endorses-peace-process>, 30 Mayıs 2018'de erişildi).

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 2014 yılında, Suriye'de yaşanan insani krize dair üç tane karar aldığı gözlenmiştir. İlk karar, 22 Şubat 2014 tarihi ve

S/RES/2139 sayılı karardır. Bu kararda, Suriye binlerce insanın yaşamını yitirdiğine ve Suriye’de yaşanan insan hakları ihlallerine derhal son verilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır. Suriye’ye yardım talebinde bulunulmayı öngören bu karar, Güvenlik Konseyi üyeleri tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir (United Nations News 22.02.2014, <https://news.un.org/en/story/2014/02/462432-unanimously-approved-security-council-resolution-demands-aid-access-syria>, 30 Mayıs 2018’de erişildi). İkinci karar, 14 Temmuz 2014 tarihli ve S/RES/2165 sayılı karardır. Bu kararda, Güvenlik Konseyi’nin 24 Şubat 2014 tarihli ve S/RES/2139 sayılı kararında olduğu gibi Suriye’de yaşanan insani durumun altı çizilmiştir. Ayrıca bu kararda, Türkiye, Ürdün ve Lübnan gibi ülkelere Suriye’den yapılan göçlere ve bu ülkelerin Suriyeli göçmeler konusundaki göstermiş oldukları tavırlarının takdir edilmesi gerektiği vurgulanılmıştır (United Nations Security Council 14.07.2014, http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2165.pdf, 30 Mayıs 2018’de erişildi). Oy birliği ile kabul edilen bu kararda, Suriye’de yaşanan insani durum karşısında insani yardımların yapılması planlanılmıştır (United Nations News 14.07.2014, <https://news.un.org/en/story/2014/07/473012-security-council-authorizes-un-partners-use-most-direct-routes-syria-aid>, 30 Mayıs 2018’de erişildi). Üçüncü karar ise 17 Aralık 2014 tarihli ve S/RES/2191 sayılı karardır. Bu karar, diğer iki kararda olduğu gibi Suriye’de yaşanan insani kriz vurgulanmıştır (United Nations Security Council 17.12.2014, http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2191.pdf, 31 Mayıs 2018’de erişildi). Bu kararda, Güvenlik Konseyi üyeleri tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir (United Nations News 17.12.2014, <https://news.un.org/en/story/2014/12/486582-security-council-renews-cross-border-aid-delivery-syria-year>, 31 Mayıs 2018’de erişildi).

Güvenlik Konseyi 2015 yılında, dört tane karar aldığı görülmüştür: 6 Mart 2015 tarihli ve S/RES/2209 sayılı karar¹², 7 Ağustos 2015 tarihli ve S/RES/2235 sayılı karar¹³, 18 Aralık 2015 tarihli ve S/RES/2254 sayılı karar¹⁴ ve de 22 Aralık 2015 tarihli

¹² United Nations Security Council (06.03.2015). “S/RES/2209”.([http://undocs.org/S/RES/2209%20\(2015\)](http://undocs.org/S/RES/2209%20(2015))), 28 Mayıs 2018’de erişildi).

¹³ United Nations Security Council (07.08.2015). “S/RES/2235”. ([http://undocs.org/S/RES/2235\(2015\)](http://undocs.org/S/RES/2235(2015))), 28 Mayıs 2018’de erişildi).

¹⁴ United Nations Security Council (18.12.2015). “S/RES/2254”.([http://undocs.org/S/RES/2254\(2015\)](http://undocs.org/S/RES/2254(2015))), 29 Mayıs 2018’de erişildi).

ve S/RES/2258¹⁵ sayılı kararlarıdır. Güvenlik Konseyi 2016 tarihinde ise altı tane karar almıştır. Bu kararlardan birincisi, 26 Şubat 2016 tarihli ve S/RES/2268 sayılı kararda, Uluslararası Suriye Destek Grubundan, Suriye’de yaşanan çatışmalardan ve Suriye halkının geleceğine dair karar verileceğinden ve Suriye’de düşmanlıkların sonlandırılması için ateşkes yönünden adım atıldığından bahsedilmektedir (United Nations Security Council 26.02.2016, [http://undocs.org/S/RES/2268\(2016\)](http://undocs.org/S/RES/2268(2016)), 31 Mayıs 2018’de erişildi). 31 Ekim 2016 tarihli ve S/RES/2314 sayılı ikinci kararda, kimyasal silahların kullanılmasında sorumluluk sahibinin hükümetler olduğundan bahsedilirken (United Nations Security Council 31.10.2016, [http://undocs.org/S/RES/2314\(2016\)](http://undocs.org/S/RES/2314(2016)), 31 Mayıs 2018’de erişildi), 17 Kasım 2016 tarihli ve S/RES/2319 sayılı üçüncü kararda, Suriye’de yaşanan insani krizin altı çizilmektedir (United Nations Security Council 17.11.2016, [http://undocs.org/S/RES/2319\(2016\)](http://undocs.org/S/RES/2319(2016)), 31 Mayıs 2018’de erişildi) .

Dördüncü karar, Güvenlik Konseyi’nin 19 Aralık 2016 tarihli ve S/RES/2328 sayılı Suriye’nin Halep şehrindeki insani krizi belirten kararudur. Kararda, sivillerin korunmasının sağlanması, tarafların uluslararası insancıl hukuk ve BM ilkelerine uygun dayanılması ve tıbbi gereksinimlerin Halep ve Suriye’nin genelinde sağlanması gerektiği belirtilmiştir (United Nations Security Council 19.12.2016, [http://undocs.org/S/RES/2328\(2016\)](http://undocs.org/S/RES/2328(2016)), 1 Haziran 2018’de erişildi). Beşinci karar ise 21 Aralık 2016 tarihli ve S/RES/2332 sayılı Güvenlik Konseyi kararudur. Kararda, Suriye’de yaşanan şiddet sonrasında milyonlarca insan etkilenmiş ve bunun kabul edilemez olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kararda, geçmişte alınan kararların uygulanmamasından ötürü ciddi endişe duyulduğu ifade edilmiştir. Bunun yanında, kararda, sivillere ve okul, tıbbi tesisler gibi sivil yerleşimlere yapılan saldırılar ve de ayrıca IŞİD ve EL – Nusra gibi terör örgütlerinin eylemlerinin ciddi endişe yarattığı ifade edilmiştir. Bunun yanında, kararda, Suriye’de yaşanan şiddeten dolayı milyonlarca Suriyeli insanın bölge ülkelerde mülteci durumuna düştüğü belirtilmiştir (United Nations Security Council 21.12.2016, [http://undocs.org/S/RES/2332\(2016\)](http://undocs.org/S/RES/2332(2016)), 1 Haziran 2018’de erişildi). Altıncı karar ise 31 Aralık 2016 tarihli ve S/RES/2336 sayılı Güvenlik Konseyi kararudur. Kararda, Rusya ve Türkiye’nin Suriye’de yaşanan şiddeti

---

¹⁵ United Nations Security Council (22.12.2015). “S/RES/2258”.([http://undocs.org/S/RES/2258\(2015\)](http://undocs.org/S/RES/2258(2015))) ,29 Mayıs 2018’de erişildi).

sonlandırmak için çabalarının desteklendiği ifade edilmiştir. Bunun yanında kararda, Suriye’de yaşanan sorunun çözümünde siyasi sürecin önemine vurgu yapılmıştır. Ayrıca kararda, Güvenlik Konseyi’nin geçmişte almış olduğu iki kararın – 2015 (2254) ve 2016 (2268) - uygulanması gerektiği belirtilmiştir (United Nations Security Council 31.12.2016, [http://undocs.org/S/RES/2336\(2016\)](http://undocs.org/S/RES/2336(2016)), 1 Haziran 2018’de erişildi) .

Güvenlik Konseyi’nde Suriye’de kimyasal silah kullanımı sonrasında yaptırım uygulanmasına ilişkin kararın konuşulduğu 28 Şubat 2017 tarihli 7893. oturumda, kararın Rusya Federasyonu ve Çin tarafından veto edildiği görülmüştür. Özellikle, bu kararı Rusya Federasyonu tarafından siyasi olarak ifade edilmiştir. Çin ise ateşkesin sürmüş olduğu bir Suriye’den bahsetmektedir ve bunu durumun bir fırsat olduğu belirtmektedir. Bunlara karşılık ABD, Rusya ve Çin’in kullanmış oldukları olumsuz oy sonrasında eleştirmiştir. Öyle ki ABD, bu iki devletin geçen yıl yapılan araştırmalara bir kez bile itiraz etmediklerini belirtmiştir. Birleşik Krallık ve Fransa da Rusya ve Çin’in kullanmış oldukları bu veto haklarını eleştirmişlerdir (United Nations Security Council 28.02.2017, <https://www.un.org/press/en/2017/sc12737.doc.htm>, 2 Haziran 2018’de erişildi).

2018 yılına gelindiği vakit Suriye’de yaşanan krizin sonlandırılması için hala bir çözüm getirilmediği görülmüştür. Öyle ki, bölgede kullanılan kimyasal silahları kullanılması sonrasında yaşanan dramı sonlandırmak için yapılan girişime duyulan tepki yanında, bu durumun derhal yerine getirilmesi gerektiği bazı çevrelerce dile getirilmektedir (United Nations News 5.02.2018, <https://news.un.org/en/story/2018/02/1002001>, 2 Haziran 2018’de erişildi). Ardından, BM Genel Sekreteri Antonio Guterres tarafından Suriye’de yaşanan insani krizin son bulması için yaptığı çağrı ile karşılaşılmaktadır (United Nations News 10.02.2018, <https://news.un.org/en/story/2018/02/1002451>, 2 Haziran 2018’de erişildi). Bu çağrı ise 24 Şubat 2018 tarihli ve S/RES/2401 sayılı kararda önerilen 30 günlük ateşkesin kabul edilmesi ile sonuçlanmıştır (United Nations Security Council 24.02.2018, [https://undocs.org/S/RES/2401\(2018\)](https://undocs.org/S/RES/2401(2018)), 2 Haziran 2018’de erişildi). Suriye’de yaşanan bu insani krizlerin devam etmesi öncesinde oybirliği ile alınan ateşkes kararının uygulanmaması yatmaktadır (Milliyet 2018a, <http://www.milliyet.com.tr/bmgk-den-suriye-de-insani-dunya-2623180/>, 2 Haziran 2018’de erişildi). Ancak bu kararın uygulanmadığı

Suriye'nin Doğu Guta şehrine yapılan hava saldırılarında açıkça görülmüştür (United Nations News 12.03.2018, <https://news.un.org/en/story/2018/03/1004742>, 2 Haziran 2018'de erişildi). Öyle ki, BM tarafından Suriye'nin Doğu Guta ve hatta Afrin bölgelerinde yaşanan insani krizin durdurulması için çağrı da bulunduğu görülmüştür (United Nations News 19.03.2018, <https://news.un.org/en/story/2018/03/1005342>, 2 Haziran 2018'de erişildi). Ancak Suriye'de yaşanan insani krizin önlenmesi konusunda Güvenlik Konseyi'nin somut adımlar atamaması üzerine ABD Başkanı Trump tarafından Suriye'ye karşı askeri müdahalenin yapılacağına ilişkin sinyal verildiği görülmüştür (Milliyet 2018b, <http://www.milliyet.com.tr/mudahale-sinyali-dunya-2644669/>, 2 Haziran 2018'de erişildi). Bu sinyal kısa süre sonra ABD, İngiltere ve Fransa'nın ortak hava harekâtına dönüşmüştür (Amerika'nın Sesi 14.04.2018, <https://www.amerikaninsesi.com/a/trump-suriye-aciklama/4347826.html>, 3 Haziran 2018'de erişildi). Yapılan bu saldırıların kınanması için Rusya BM Güvenlik Konseyi'nde kınanması yönelik tasarı sunmasına rağmen, tasarı üç daimi konsey üyesinin – ABD, İngiltere ve Fransa- veto etmesi ile karar kabul edilmemiştir (Milliyet 2018c, <http://www.milliyet.com.tr/bmgk-de-rusya-nin-tasarisi-dunya-2648114/>, 3 Haziran 2018).

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Suriye'de meydana gelen olaylara ilişkin tartışılan kararlara bakıldığında vakit başta ABD olmak üzere İngiltere ve Fransa gibi devletlerin Suriye'de yaşanan insani krizin önlenmesi noktasında askeri müdahalenin yapılması yönünde tavır takındıkları görülmüştür. Bu devletlerin böyle bir tavır ortaya koymalarını temelinde Suriye'de yaşanan insani hakları ihlalleri yer almaktadır. Ancak BM Güvenlik Konseyi'nde Suriye'ye ilişkin askeri müdahalenin yapılmasını öngören kararların konseyin iki daimi üyesi- Rusya ve Çin- tarafından Suriye'nin egemenliğine ve iç işlerine müdahale edildiği gerekçesiyle veto edildiği görülmüştür. Başka bir ifadeyle, BM Güvenlik Konseyi'nin 2011 yılından 2018 yılına kadar Suriye Krizine dair askeri müdahale temelli kararlarda başta ABD olmak üzere İngiltere, Fransa gibi Güvenlik Konseyi daimi üyelerinin dayanışmacı bir tavır takındıkları görülmüştür. Bu üyelerin aksine Rusya ve Çin gibi üyelerin ise Suriye'nin egemenliği yapmış oldukları vurgular temelinde çoğulcu bir tavır ortaya koymuşlardır. Birleşmiş Milletler Güvenlik

Konseyi'nde dayanışmacı – çoğulcu rekabetinin galibinin çoğulcular olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak, Birleşmiş Milletler Şartı'nda belirtildiği üzere uluslararası barış ve güvenliği koruma görevini üstlenen Birleşmiş Milletler örgütünün gerektiğinde kuvvet kullanma yetkisi Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne aittir ve devletlerin üstünde bir yetkiyi bulundurması yönünde ulus üstü bir organ olma özelliği de bulunmaktadır. BM Güvenlik Konseyi'nin böyle bir yetkiyi elinde bulundurmasına rağmen, Mart 2011'de başlayan ve hala devam eden Suriye krizini sonlandırma noktasında yetersiz kaldığı görülmüştür. Güvenlik Konseyi'nin Suriye noktasında yetersiz kalmasının temelinde başta ABD, Fransa ve İngiltere gibi üyelerin Suriye'de yaşanan insani krizi sonlandırmak için askeri müdahale yapılmasına ilişkin kararların Çin ve Rusya gibi Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri tarafından Suriye rejimini koruma amacıyla devletin bağımsızlık ve içişlerine müdahale gerekçeleri önere sürerek veto etmeleri yatmaktadır. Rusya ve Çin'in Suriye konusunda göstermiş oldukları bu tavırlarını iki devletinde 2011 yılında NATO'nun Libya müdahalesi ile yaşamış oldukları başta ekonomik olmak üzere birçok kayıpların bir benzerlerini de Suriye'de yaşamamak istemler yatmaktadır.

3.2.2.2. NATO ve Suriye Krizi

4 Nisan 1949 tarihinde bir Soğuk Savaş dönemi örgütlenmesi olarak kurulan NATO'nun 1990'da Sovyetler Birliği'nin yıkılması ve Soğuk Savaş döneminin sona ermesi sonrasında sorgulanmaya başlandığı görülmüş ve NATO'nun yaşamış olduğu bu sorgulanmanın, örgütün benimsemiş olduğu “barışı korumak” misyonunu ile giderildiği görülmüştür (Yiğittepe 2017: 20-45). NATO, 1990'larda Londra Zirvesi, Roma Zirvesi, Brüksel Zirvesi, Madrid Zirvesi ve Washington Zirvesi şeklinde sıralanan birçok zirve gerçekleştirerek değişim konusunda önemli adımlar atmıştır. Bu zirvelerden, 5-6 Temmuz 1990'daki Londra Zirvesi bu değişimin ilk adımıdır. Bu Zirvede alınan kararlar şunlardır: *i) nükleer silahlarda önemli ölçüde indirim yapılacaktır; ii) kısa menzilli nükleer silahların karşılıklı olarak zamanla ortadan kaldırılması esas alınacaktır; iii) stratejinin gözden geçirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır; iv) komuta ve kuvvet yapısının yeniden düzenlenmesi çalışmalarına başlanacaktır; v) kriz yönetimi ve*

buna dair tatbikatlara önem verilecektir; vi) çokuluslu ve hareket kabiliyeti yüksek kuvvet yapısına geçilecektir; vii) doğu ve batılı ülkeler arasında üst düzeye ait askeri ve sivil temaslar planlanacak ve icra edilecektir. 7-8 Kasım 1991'deki Roma Zirvesi “yeni stratejik konsept”ti açısından önemli bir NATO Zirvesidir. Bu Zirvede, i) *Avrupa’da demokratik kurumların gelişmesi ve anlaşmazlıkların barışçıl yollardan çözümlenmesine dayanan istikrarlı bir güvenlik ortamının sağlanması, ii) üyelerin güvenliği açısından risk oluşturması muhtemel gelişmeler karşısında gerekli koordinasyon sağlayacak bir Atlantik ötesi forum niteliği kazanması; iii) NATO üyesi devletlere karşı yönelik bir saldırı tehdidine karşı ortak bir savunma ve caydırıcılık görevinin yerine getirilmesi ve iv) Avrupa içindeki stratejik dengenin muhafazası* şekline indirgenebilecek kararların alındığı görülmüştür. 23-25 Nisan 1999’daki Washington Zirvesinde ise ittifakı 21. Yüzyılın güvenlik sorunlarına karşı hazırlamak ve cevap vermek adına yeni bir “stratejik konsept”ti kabul etmesi düzleminde önem arz etmektedir. Özellikle 1999 yılındaki Washington Zirvesi, NATO’ya insan haklarını kullanarak bir devletin topraklarına uluslararası yasal bir zemine ihtiyaç duyulmaksızın müdahale edilmesine imkân sağlaması noktasında önemli bir adımdır. Öyle ki, bu zirve ile NATO’nun askeri müdahale anlayışına insan hakları ihlallerinin, etnik ve dinsel çatışmaların da girdiğini işaret etmektedir (Yiğittepe 2017: 78-83). Bu teorik söylemin pratikte uygulamasına 1999 Kosova müdahalesi ve 2011 Libya müdahalesi örneklerinde görmemiz mümkündür.

1999 yılında Kosova’ya yapılan müdahale her ne kadar NATO çerçevesinde gerçekleştirilmesine rağmen müdahalenin ana mimarı ABD’ydi. Öyle ise ABD, neden Kosova’ya NATO’nun müdahale etmesini istedi? Bunun nedeni ise Amerikan karar alıcılarının açıklamalarındaki değer ve çıkar temelli vurgularında görmek mümkündür. Örneğin, ABD Başkanı Clinton, Kosova’ya yapılan müdahaleyi “*suçsuz insanları korumak, savaşın yayılmasını engellemek ve barış amacıyla müttefiklerle birlikte hareket etmek*” şeklinde değer ve Amerikan ulusal çıkarlarını vurgulayan bir açıklama yapmıştır. Bunun yanında, dönemin ABD Dışişleri Bakanı Madelenie Albright tarafından Kosova’ya yapılan müdahaleyi geçmişte Hitler’e karşı yapılan savaş kişiye karşı değil faşizme karşı yürütüldüğünden, bu kez de Kosova’ya yapılan müdahale’deki niyet Miloşeviç değil etnik milliyetçiliğin bir nevi silah olarak kullanılmasına müsaade

edilemeyeceğini göstermekti. Buradan verilen mesaj ise Batı'nın demokratik ve liberal değerlerine karşı çıkan otoriterin karşısında ABD'nin ve ABD'nin liderliğindeki NATO'nun olacağı vurgulanılmıştır. Ayrıca bu müdahale, NATO'nun değişen güvenlik tehlikelerine cevap verme çabalarını göstermesi açısından ilk örnek olarak karşımıza çıkmaktadır (Çakmak 2016: 333-336).

NATO'nun müdahale de bulunduğu bir diğer yer ise Libya olmuştur. ABD'nin geriden liderlik politikası ile izlediği Libya'ya müdahale ihtiyacı hissettiği görülmüştür (Kepsutlu 2016: 262). ABD'nin öncülünde NATO eliyle gerçekleştirilen bu müdahale, daha öncesinde haydut devletler olarak tanımladığı ve bir nevi tiranlıkla yönetilen bir yönetim anlayışın devrilmesini resmeden bir müdahale olarak tanımlanabilir (Anderson 2015:165). “*Hem Ortadoğu’da hem de Rusya ve Asya’da demokrasi yanlısı bir duruş*” ile Obama’yı kutlayan Robert Kagan tarafından Irak’ta yaşananlar nedeniyle kalıcı olamayan ancak Libya müdahalesi sonrasında tekrar yükselişe geçen ABD’yi özellikle Obama’nın uyguladığı politikaları övdüğü görülmüştür (Anderson 2015:171).

NATO'nun askeri müdahale tarihinde değer ve çıkar temelli Kosova ve Libya örnekleri şeklinde sıralanan müdahale girişiminin NATO tarafından Suriye’ye gerçekleştirilmediği görülmüştür. Hatta NATO'nun Arap Baharı sonrasında gerçekleştirmiş olduğu bazı zirvelerde IŞİD, Suriye Krizi ve Esad rejimi hakkında bazı kararlar aldığı görülmüştür. Bu kararların alındığı zirvelerden birincisi, 4-5 Eylül 2014 tarihlerindeki Wales (Newport) Zirvesidir. Bu zirvede IŞİD, Suriye krizi ve Esad rejimi hakkında alınan kararlar şunlardır (Yiğittepe 2017: 100):

- *Sözde IŞİD, Irak halkı, Suriye halkı, daha geniş bölge ve uluslar için ciddi tehdit oluşturmaktadır. IŞİD’in tüm dini ve etnik toplulukların sistematik ve kasıtlı olarak sivil nüfusa yönelik barbarca saldırılarına karşı öfke duyulmaktadır.*
- *Suriye’de süren krizi ciddi bir endişe ile takip etmeye devam edilmektedir. Yaşanan kaos ve yıkıma neden olan Esad rejimi tarafından Suriye halkına yapılan şiddet kınanmıştır. Üç yıldan uzun süredir devam eden mücadeleler dramatik insani sonuçlar doğuşmuş ve bölgesel ülkelerin güvenliği üzerinde büyük bir etki yaratmıştır.*

- *Esad rejimi, IŞİD'in Suriye'de ortaya çıkmasına ve ötesinde genişlemesine katkıda bulunmuştur. IŞİD'in hem Suriye hem de Irak'taki varlığı bölgesel istikrara tehdit oluşturmaktadır. Bu durum Suriye'de siyasi uzlaşmaya engel teşkil etmektedir. Yine Irak'ın istikrar ve toprak bütünlüğünde ciddi bir risk vardır. Suriye, Irak ve bölgedeki diğer insanlar, bu tehdide karşı koymak için uluslararası toplumun desteğine ihtiyaç duymaktadır. Bunun gerçekleşmesi için de eşgüdümlü bir uluslararası yaklaşım gereklidir.*

İkincisi, 8-9 Temmuz 2016 tarihlerinde yapılan Varşova Zirvesi'dir. Bu zirvede alınan kararlar bakıldığında NATO aracılığıyla IŞİD ile mücadelenin devam edeceği görülmüştür (Yiğittepe 2017: 101). Her ne kadar bu iki Zirve'de IŞİD, Suriye krizi ve Esad rejimi hakkında kararlar alınmasına rağmen NATO tarafından Suriye'ye müdahale edilmemesinin altında bazı soru işaretleri yatmaktadır. Bu soru işaretlerinin ortaya çıkmasının temelinde ise NATO'nun Suriye ile ilgili politikası yatmaktadır.

NATO'nun Suriye'ye ilişkin politikalarına bakıldığı vakit başlangıçta Esad yönetimine baskı oluşturarak ülke içerisinde demokratik hak ve özgürlüklerin artırılması ve hatta iç savaşın önüne geçilmesi yönünde gerçekleşmiştir. Bu düzlemde NATO, Suriye'de aktif bir politika yerine uluslararası girişimlere istihbarat, keşif, gözetleme ve bilgi paylaşımı ile sığınmacılara yönelik politikaları ön planda tuttuğu gözlenmiştir. NATO'nun Suriye'ye karşı doğrudan müdahalede bulunmamasının altında yatan nedenler şu şekilde özetlemek mümkündür. Birincisi, NATO kararlarını oybirliği ile alan bir uluslararası kolektif savunma ve güvenlik örgütlenmesidir. Bu örgütlenme içerisinde başta ABD olmak üzere İngiltere, Almanya ve Fransa gibi batılı ülkelerin ağırlığı bir hayli fazladır. Öyle ki, ABD'nin NATO'da alınan kararlarda etki kapasitesinin bir hayli fazla oluşu NATO'nun Suriye'ye ilişkin politikasını da etkilemiştir. İkincisi, Suriye içerisindeki muhalefettir. Suriye'de karmaşık bir muhalefetin varlığı NATO'nun olası bir Suriye müdahalesi ile başarı sağlanması noktasındaki inancı da olumsuz etkilemiştir. Üçüncüsü, Eylül 2015 yılından beri Suriye'de aktif müdahalelerde bulunan Rusya ile NATO'nun karşı karşıya gelme riskinin mevcut olmasıdır. Dördüncüsü, NATO ile Rusya arasında Ukrayna ve Kırım Olayları nedeniyle ilişkilerde yaşanan gerginlik ve hatta NATO tarafından Rusya ile

olan ilişkilerinin artık eskisi gibi olmayacağını açıkça beyan edilmiştir. Son olarak, NATO'nun olası Suriye ve IŞİD'e yönelik müdahalesi Kuzey ve Orta Avrupa bölgelerindeki NATO üyesi ülkeleri radikal terör örgütlerinin hedefi haline getirecektir. Brüksel'de yaşanan hava alanındaki terör eylemi buna örnek gösterilebilmektedir (Demir ve Çomak 2016: 341-345).

NATO'nun Suriye krizine ilişkin yaklaşımına bakıldığı vakit örgüte üye olan Türkiye'nin Suriye krizine müdahaleci tavır üzerinden hareket etmesi dayanışmacı bir görüntü ortaya koyarken, örgütün yukarıda sayılan nedenler yüzünden çoğulcu bir yaklaşım üzerinden hareket ettiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, bölgesel bir örgütlenme olan NATO, Sovyetler Birliği ve Almanya gibi tehlikeler ekseninde ortaya çıkmıştır. Ancak Sovyetler Birliği'nin 1990'da yıkılması ile sona eren Soğuk Savaş dönemi ile birlikte NATO'nun kuruluş amacının da sorgular hale geldiği görülmüştür. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında yaşanan güç boşluklarında şiddet olayları olmak üzere insanları etkileyen gelişmelerin ortaya çıkması neticesinde NATO'nun barışı korumak gibi yeni bir amaç üzerinden tanımlandırıldığı görülmektedir. Bu düzlemde NATO kendisini bölgesel örgütlenmeden küresel bir örgütlenmeye dönüştürmüştür. NATO içerisinde yaşanan bu dönüşüm, 1990'larda NATO nezdinde gerçekleştirilen zirvelerde açıkça görülmektedir. NATO'nun Kosova ve Libya bölgelerde yaşanan insani krizleri sona erdirmek amacıyla askeri müdahalelerde bulunduğu ve NATO'nun bu tarz müdahalelerde bulunmasında ABD'nin politikalarını etkisi olduğu görülmüştür. Ancak NATO, daha öncesinde bu tarz askeri müdahalelerde bulunmasına rağmen, Suriye krizini sonlandırmak adına her ne kadar Suriye ile alakalı Wales ve Varşova gibi zirvelerde bazı kararlar aldığı görülmüştür. Ancak NATO'nun bir girişimde bulunmamasının altında yine ABD'nin isteksiz tavrı, olası askeri müdahalenin başarıya ulaşmayacağına dair inanç, Rusya ile karşı karşıya gelme riski ve NATO üyesi Avrupa ülkelerinde yaşanabilecek güvenlik tehlikeleri gösterilebilmektedir.

3.3. Suriye Krizine Müdahale Tartışmalarının Teorik Analizi

İngiliz Okulu'nun yaklaşımlarından bir tanesi olan dayanışmacılar, insani müdahaleye olumlu görüş ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımı benimseyenlerin ortaya atmış olduğu görüşlerin temelinde uluslararası toplumun en önemli aktörü bireylerdir. Öyle ki, bu görüşü benimseyenler göre, temel görevleri insanları korumak olan devletin sınırları içinde eğer insanların haklarına ilişkin ihlaller yaşıyorsa devletin egemenliği ve dokunulmazlığının ortadan kalkar.

Dayanışmacıların temsilcilerinden birisi olan N. Wheeler'in insani müdahaleye ilişkin yapmış olduğu çalışmalarda haklı neden, son çare, orantılık- askeri kuvvet kullanma- ve yüksek başarı ihtimaline olan inanç şeklinde sıralanan dört ölçütten bahsedilmektedir. Bu ölçütlerden birincisi, haklı nedendir. Bu ölçütün içinde olağanüstü insancıl tehlike şeklinde adlandırılabilir olunan soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlık karşıtı gibi suçlar yer almaktadır. Öyle ki, Wheeler'e göre, bu sayılan suçlardan en azından birisinin devletin sınırları içerisinde işlenmesi sonrasında, müdahale haklı çıkmaktadır (Jadrane 2012: 48). Şimdi Wheeler'in insani müdahale ölçütlerinden birincisi olan haklı neden ölçütünün Suriye'de gerçekleşip gerçekleşmediğine bakılması gerekmektedir.

Suriye'deki olaylar Mart 2011'de Dera'da yaşanan olaylar ile patlak vermiştir. Bu bölgede yaşanan olaylar sonrasında, ülkenin diğer bölgelerine yayılmıştır (Human Rights Watch 2012, <https://www.hrw.org/world-report/2012/country-chapters/syria>, 4 Ekim 2016'da erişildi). Raporda;

Güvenlik güçlerinin, en az 3,500 protestocuyu öldürdükleri ve 18 yaşını altındaki çocuklar da dâhil olmak üzere keyfi olarak binlerce kişiyi gözaltına alıp, çoğu kişiyle iletişim kurulamadığı ve birçoğunu işkenceye maruz bırakarak vahşice tepki verdi.

9 Haziran 2011'de BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Navi Pillay, Suriye'de ülke genelinde düzenlenen barışçıl gösterilere ağır silahlarla müdahale edildiğini açıklamıştır. Açıklamalarının devamında Pillay tarafından Mart 2011'den beri

aralarında kadın ve çocukların bulunduğu 1100 kişinin üzerinde Suriyeli'nin öldürüldüğü ve 10 bin üzerinde insanın da tutuklandığı ifade edilmektedir. Yaşanan bu olayları kınayan Pillay, Suriye rejiminin ortaya atılan insan hakları ihlali yönündeki iddialarını reddettiği belirtmiştir. Ayrıca Pillay, ülke içerisinde araştırma yapması yönünde gönderilen heyetlerin ülkeye girişine Suriye Hükümeti tarafından olumlu cevap verilmediğine açıklamalarında yer vermiştir (Güçtürk 2014: 29-30, http://file.setav.org/Files/Pdf/20140206131417_insanligin-kaybi-suriye-pdf.pdf, 15 Aralık 2016'da erişildi).

Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu (FIDH), 2 Ağustos 2011'de BM Güvenlik Konseyi üyelerine açık bir çağrı da bulunmuştur. Bu çağrıda, Mart 2011'den beri Suriye'de insanlara karşı uygulanan sistematik şiddetin, işkencenin ve insanlık dışı durumlara insanların yiyecek, su ve tıbbi kaynaklar noktasında insanların yoksun bırakıldığına yer verilmiştir. Ayrıca Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu, Suriye hükümetine ayaklanmanın başından beri tutuklananların hepsinin serbest bırakılmasını ve sorumlu olan kişilerin ekonomik kaynaklarının dondurulması yönünde talepte bulunmuştur (Reliefweb 2011, <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/open-letter-members-un-security-council>, 20 Aralık 2016'da erişildi).

İnsan Hakları İzleme (Human Rights Watch) örgütünün 2013'te yayınlamış olduğu raporunda, 2012'te Suriye hükümeti taraftarı olan güvenlik güçlerinin on binlerce kişinin keyfi olarak tutuklandığının altı çizilmiştir. Bunun yanında bu raporda, protesto gösterileri sırasında tutuklananların arasında gazeteciler, insani yardım sağlayıcıları, 20-30'lu yaşlarda genç erkekler hatta çocuklar, kadınlar ve yaşlıların yer aldığı belirtilmiştir (Human Rights Watch 2013, <https://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/syria> <https://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/syria>, 4 Ekim 2016'da erişildi).

Suriye devleti'nin de taraf olduğu, 1925 yılında imzalanmış ve 1928 yılında yürürlüğe giren 1925 tarihli Cenevre Boğucu, Zehirleyici ve Benzeri Gazların ve Bakteriyolojik Araçların Kullanılmasının Yasaklanması Protokolü'ne de uymadığı görülmüştür (Kedikli 2016: 298). Suriye rejiminin bu protokole uymadığı ve 2013

yılında Şam'a yakın Guta bölgesinde kimyasal silah kullanılması sonrasında BM denetçileri ve Sınır Tanımayan Doktorlar gibi örgütlenmeler tarafından yapılan incelemeleri neticesinde yaklaşık 1400 kişinin yaşamını yitirdiği tespit edilmiştir (Kedikli 2016: 301).

İnsan Hakları İzleme (Human Rights Watch) örgütünün 2014'te yayınlamış olduğu raporunda, 2013'te yılında Suriye'de çatışmaların arttığı belirtmiştir. Bu raporda, aynı zamanda, BM Genel Sekreteri olan Ban Ki- Moon'a göre, Temmuz 2013'den beri Suriye'deki çatışmada 100 bin üzerinde kişinin öldüğüne ve milyonlarca kişinin de ülke içerisinde yer değiştirdiğine veya komşu ülkelere yapmış olduğu sığınma arayışlarının yol açmış olduğu insani krizden bahsedilmiştir (Human Rights Watch 2014, <https://www.hrw.org/world-report/2014/country-chapters/syria>, 4 Ekim 2016'da erişildi).

Suriye, Çocuk Hakları Sözleşmesi'ni 1993 yılında ve Çocuk Hakları Sözleşmesi Seçimlik Protokolü'nü 2003 yılında onaylamıştır (United Nations Human Rights, <http://indicators.ohchr.org/> , 13 Ocak 2019'da erişildi). Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde çocukların yaşam hakkına sahip olduklarından ve bu sözleşmeye taraf olan devletler, çocukları her türlü zalimce veya insanlık dışı muameleye karşı koruyacaklarını belirtmektedirler (Unicef 2004, https://www.unicef.org/turkey/pdf/_cr23.pdf, 13 Ocak 2019'da erişildi). Ancak Suriye rejimi tarafından bunun yerine getirilmediği İnsan Hakları İzleme (Human Rights Watch) örgütünün 2014'te yayınlamış olduğu raporunda, Ağustos 2013'te, Şam yakınlarında kullanılan kimyasal silahlar neticesinde aralarında çocuklarında bulunduğu yüzlerce kişi yaşamını yitirdiği belirtilmiştir (Human Rights Watch 2014, <https://www.hrw.org/world-report/2014/country-chapters/syria>, 4 Ekim 2016'da erişildi).

Suriye iç savaşı'nda uyulmayan uluslararası sözleşmelerden başka bir tanesi de 1954 tarihli La Haya Kültürel Varlıkların Korunması Sözleşmesidir. Bu sözleşmenin 19. Maddesi'nde birinci fıkrasında ifade edilen "*Milletlerarası mahiyette olmayan Yüksek Akit Taraflarından birinin ülkesinde silahlı bir çatışma halinde hasım taraflarından her biri, bu sözleşmenin hiç değilse kültür mallarına karşı saygılı*

bulunmasıyla ilgili riayetle mükellef olacaklardır” açıklaması ile kültürel varlıklara saygılı davranılmasının açıkça belirtildiği görülmüştür (Unesco 1954, <http://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/K-Lahey-Sozlesmesi-UNESCO%2C-1954.pdf>, 13 Ocak 2019’da erişildi). Bu sözleşmenin Suriye’de ihlal edildiğine ilişkin örnekler ise BM İnsan Hakları Konseyi’ne bağlı olan komisyonun bölgeye ilişkin 2013 ve 2014 tarihli raporlarında tarihi eserlere zarar verildiği belirtilmiştir. Bu tarz yapılara ilişkin yapılan saldırıların ise bir savaş suçu olacak şeklinde değerlendirilen fillerdir (Kedikli 2016: 302-303).

Suriye’de yaşanan insani krizi belirten diğer rapor ise İngiliz merkezli izleme örgütü olan, Suriye İnsan Hakları Gözlemevi (SOHR) tarafından açıklanmıştır. Bu raporda, 2014 yılının Suriye çok şiddetli yaşandığı belirtilmiş, 76,021 kişinin yaşamını yitirmiştir (BBC 2015, http://www.BBC.com/turkce/haberler/2015/01/150101_suriye_2015, 20 Eylül 2016’da erişildi).

İnsan Hakları İzleme (Human Rights Watch) örgütünün 2015’te yayınladığı raporunda, 2014’te Suriye’de yaşanan çatışmaların Suriye hükümeti ve hükümet yanlısı milisler tarafından sivil bölgelerdeki insanlar üzerine yoğunlaştığı ortaya konulmuştur. Öyle ki, 2015 yılı raporunda gerçekleştirilen hava saldırı sonrasında, bir yerel grup tarafından 2014’te ve Halep’te 3,557 Suriyeli öldürüldüğüne ilişkin veriler ortaya konulmuştur. Bunun yanında, raporda, Suriye güvenlik güçlerinin insanları keyfi bir biçimde gözaltına alması, kötü muamele de bulunması ve hatta insanlara işkenceye maruz bıraktığına dair vurgulara yer verilmiştir. Sonuç olarak, Suriye yönetimi tarafından Suriye’de geniş bir gözaltı tesislerinin kurulduğu belirtilmiştir (Human Rights Watch 2015, <https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/syria>, 4 Ekim 2016’da erişildi).

İnsan Hakları İzleme (Human Rights Watch) örgütünün 2016 tarihli raporunda, özellikle yerel gruplara göre, Ekim 2015’den itibaren 250 bin insan çatışmalarda yaşamını yitirmiştir. Bu çatışmalar boyunca yaklaşık 7,6 milyon insan yerinden edilmiş ve 4,2 milyon insan ise mülteci olarak komşu ülkelere sığınmıştır (Human Rights Watch 2016, <https://www.hrw.org/world-report/2016/country-chapters/syria>, 20 Ekim 2017’de

erişildi). Yine aynı örgütün 2017 yılı raporunda, 2016 yılı itibarıyla 470 bin kişi yaşamını yitirmiştir (Human Rights Watch 2017, <https://www.hrw.org/world-report/2017/country-chapters/syria>, 20 Ekim 2017'de erişildi).

Suriye'de yaşanan insani krize ilişkin tespitlerin Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi tarafından 12 Eylül 2011 tarihinde atanan Uluslararası Soruşturma Komisyonu tarafından yapıldığı görülmüştür (United Nations Human Rights Council 12.09.2011, <https://newsarchive.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=11369&LangID=E>, 26 Ocak 2019'da erişildi). Bu komisyon tarafından 20 Aralık 2012 tarihinde yapılan açıklamalarda Suriye'de uluslararası insan hakları ihlallerinin yapıldığı belirtilmiştir (United Nations Human Rights Council 20.12.2012, <https://newsarchive.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=12904&LangID=E>, 26 Ocak 2019'da erişildi). Aynı komisyon tarafından yapılan açıklamada Suriye'de yaşanan insani krizin Suriye hükümet güçlerinin ve IŞİD'in şiddet olaylarını arttırdığı ve sivil ölümlere neden oldukları belirtilmiştir (United Nations Human Rights Council 27.08.2014, <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/NewsDetail.aspx?NewsID=14966&LangID=E>, 26 Ocak 2019'da erişildi). Komisyon tarafından Suriye'de orantısız silah kullanımı ile hedef alınan birçok sivil yerleşim yerleri sonrasında insanların ciddi şekilde etkilendiği belirtilmiştir (United Nations Human Rights Council 11.05.2016, <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/NewsDetail.aspx?NewsID=19949&LangID=E>, 26 Ocak 2019'da erişildi). Tüm bunların yanında, komisyon tarafından Suriye'de Suriye Hükümeti ve Hükümet yanlısı grupların yapmış oldukları eylemlerden dolayı ciddi anlamda Suriye'deki insanların da etkilendiği aktarılmıştır (United Nations Human Rights Council 14.03.2017, <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/NewsDetail.aspx?NewsID=21370&LangID=E>, 26 Ocak 2019'da erişildi). Ayrıca komisyon, Suriye'nin Doğu Guta bölgesinde yaşanan olayların soruşturulmasını talep etmekle beraber sivillerin yaşamış oldukları acı tablo gözler önüne serildiği görülmüştür (United Nations Human Rights Council 26.06.2018, <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/NewsDetail.aspx?NewsID=23226&LangID=E>, 26 Ocak 2019'da erişildi).

Mart 2011'den itibaren Suriye'de baş gösteren olayların bilançosuna bakıldığı vakit binlerce insan yaşamını yitirmiş ve milyonlarca insan ise ülke içerisinde yer değiştirmiş veya başka ülkelere sığınmıştır. Binlerce insanın yaşamını yitirmesinde kullanılan kimyasal silahlar etkisi olmuştur. Sonuç olarak, Suriye'de olağanüstü insancıl tehlike arz eden durumların yaşandığı açıkça görülmektedir. Bu eksende bahsedilen haklı neden ölçütünün sağlandığı yorumu yapılabilir.

Wheeler'in ortaya koymuş olduğu ölçütlerden ikincisi son çaredir. Bu ölçütün kullanılmasında askeri kuvvet kullanımı için tüm barışçıl yolların tüketilmesi gerekmektedir (Türkmen 2006: 44). Başka bir deyişle, Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak adlı eserde belirtilen müdahale tanımlamalardan bir tanesi olan, "*düşük zorlamadan yüksek zorlamaya kadar uzanan etki tayfının sadece bir ucudur*" sıralamanın takip edilmesi gerekmektedir. Bu tanımlama şeklinde kullanılan sıralama ise şu şekilde yapılmaktadır: Demeçler, Radyo ve TV yayınları, Ekonomik Yardım, Askeri Danışmanlar, Muhalefete Destek, Abluka, Sınırlı askeri eylem ve Askeri İstila (Nye ve Welch 2013: 281).

Suriye'de yaşanan olaylar sonrasında, Suriye hükümeti'nin olaylar sonrasında takınmış olduğu tavır sonrasında bazı ülke ve örgütlerin Suriye yönetimine karşı diplomatik ve ekonomik yaptırımlar uygulamaya başladığı gözlenmiştir. Örneğin, Arap Birliği Suriye'nin 16 Kasım 2011'de üyeliğini askıya almıştır (NTV 2011, https://www.ntv.com.tr/dunya/arap-birligi-suriyenin-uyeligini-askiya-aldi,7pN4_KWM MOG8Ik_PKSiBow, 2 Ekim 2016'da erişildi). Başka bir bölgesel örgüt olan AB, Suriye yönetimine karşı ekonomik ambargo uygulamıştır (Aljazeera 2011, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/abden-suriyeye-ambargo>, 5 Eylül 2016'da erişildi). Bunun yanında, ayrıca AB'nin Suriye rejiminin Suriye halkına karşı uygulamış olduğu şiddeti sonlandırmak adına Suriye'ye karşı kişilerden tutun kurumlara kadar birçok kısıtlama kararları aldığı görülmüştür (EUR-LEX, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1521627773811&uri=CELEX%3A02013D0255-20170927>, 14 Ocak 2019'da erişildi).

Suriye’de yaşanan krizin sonlandırılması adına Esad rejimine karşı uygulanan baskı için devletlerin de bir araya geldiği uluslararası toplantıların da yapıldığı gözlenmiştir. Bu toplantılardan birincisi, Suriye’nin dostları toplantıdır. Bu toplantılar 2012 yılında Tunus, İstanbul ve Paris’te olmak üç kez yapılmıştır. Sırasıyla yapılan her toplantıda katılımcı devletlerin sayısında yaşanan artışta uluslararası alanda devletlerin Suriye krizine karşı olan fikir ayrılıklarının azalmaya başladığı gözlenmiştir. Ayrıca bu toplantılarda, Rusya ve Çin’in Esad rejimine verdikleri desteklerini sonlandırması ve de Suriye hükümetine başta yaptırımlar olmak üzere askeri kuvvet kullanılması gerektiğine işaret edilmekteydi. Ancak bu toplantıların Suriye’de yaşanan insani krizi sonlandırma noktasında etkili olamadığı gözlenilmiştir. Bu toplantılardan diğeri ise 2015 yılında Uluslararası Suriye Destek Grubu adıyla yapılan görüşmelerdir. Ancak bu görüşmelerden bir sonuç elde edilememiştir (Arı 2017: 493-504).

Bu toplantılardan bir diğeri Cenevre Konferanslarıdır. Cenevre Konferansları toplamda yedi tane olmuştur. Bunlardan birincisi, 30 Haziran 2012 tarihinde BM Güvenlik Konseyi’nin daimi üyeleri ve Türkiye, Katar ve Kuveyt gibi devletlerin katılımları ile Cenevre’de gerçekleştirilen ve daha sonra da Cenevre-I adını olan konferanstır. Konferansta, Annan misyonunun devam ettirilmesi ve bir geçiş hükümetinin kurulması yönünde uzlaşılmasına rağmen bunun gerçekleştirilemediği görülmüştür. Çünkü Türkiye ve ABD’nin içerisinde bulunduğu grup Esad’sız çözümü savunurken, Rusya ise Esad’lı çözümden savunmaktaydı. Konferansa katılan devletlere arasında yaşanan bu ayrışma konferansın sonuçsuz kalmasına neden olan temel faktör olarak görülmektedir. Bir diğeri ise bu dönemler içerisinde ABD’nin seçim sürecinde olması yer almaktaydı. Krizin devam ettiği Suriye’de yaşanan iç savaşın gölgesinde 22 Ocak 2014 tarihinde açılış toplantısı yapılan, ilk turu 23-31 Ocak 2014 tarihinde ve ikinci turu 10 – 15 Şubat 2014 tarihlerinde Cenevre’de yapılan ve sonrasında Cenevre-II adını verilecek olan konferans BM, AB, Arap Birliği ve İslam İşbirliği Örgütlerinin temsilcilerinin yanında 39 ülkenin katılımıyla toplanılmasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu konferansın amacı, 30 Haziran 2012’deki Cenevre-I ilkelerinin hayata geçirilmesi adına bir uzlaşmaya varılmasıydı. Ancak bu konferansında sonuçsuz kaldığı görülmüştür. Bunun nedeni ise görüşmeleri gerçekleştirenlerin yaklaşımlarının taban tabana zıt olmasıydı.

Üçüncüsü, 29 Ocak 2016'da toplanan Cenevre-III adındaki konferanstır. Bu konferansın Yüksek Müzakere Heyetini oluşturan grubun Suriye'deki krizi önleyecek bir ateşkesin hala sağlanamaması ve saldırıların durdurulamaması gibi nedenler temelinde 3 Şubat 2018'de daha toplanmadan sona erdiği görülmüştür. Dördüncüsü, yani Cenevre-IV adındaki konferans 23 Şubat-3 Mart 2017 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir; konferanslardan beşincisi 23 Mart-31 Mart 2017 tarihleri arasında yapılan Cenevre-V isimli konferanstır; altıncısı, yani Cenevre-VI adlı konferans 16-20 Mayıs 2017 tarihinde gerçekleştirilmiştir ve Cenevre-VII adındaki konferans ise Temmuz 2017'de gerçekleştirilmiştir. Tüm bu toplantılardan olumlu bir sonuç elde edilemediği gözlenmiştir. Bunlardan başka, yapılan görüşmelerin bir diğeri ise Astana görüşmeleridir. Bu görüşmeler Türkiye, Rusya ve İran öncülüğünde gerçekleşen toplantılardır. Ancak taraflar arasında yapılan bu görüşmelerden de Suriye'de yaşanan krizin sonlandırılması adına pek etkili olamadığı gözlenmiştir (Arı 2017: 493-511).

Esad rejimine karşı uygulanan ekonomik ve siyasi baskı yanında Cenevre konferansları ve Astana görüşmelerinde olduğu üzere Esad rejimine karşı muhalif olanlara diplomatik olarak uluslararası toplum alanında verilen desteklerin yanında askeri desteğin Suriye yönetimine karşı kurulan Özgür Suriye Ordusu ile verildiği görülmüştür. Özgür Suriye Ordusu, 29 Temmuz 2011'de Riyad el-Esad önderliğinde bir araya gelen bazı askerler tarafından kurulmuş bir örgütlenmedir. Bünyesinde küçük büyük birçok silah envanterine sahip olan bu örgütlenmeye Türkiye, ABD, Katar, Suudi Arabistan ve Batılı Ülkeler gibi devletler tarafından destek verildiği görülmüştür (Rüstemova Demirci 2016b: 199-210). Bunun yanında, Suriye muhalefetine siyasi ve askeri desteklerin yanında, Esad rejimine karşı sınırlı askeri eylemler temelinde Türkiye'nin Suriye karşı yapmış olduğu Şah Fırat operasyonu ve Zeytin dalı operasyonu gibi askeri eylemleri örnek olarak gösterebiliriz.

Suriye'de yaşanan krizde 2012 yılından beri yapılan ve yukarıda izah edilmeye çalışılan barışçıl yöntemlerin etkili olmadığı gözlenmiştir. Hatta Suriye'de kimyasal silah kullanıldığına dair bazı çevrelerce dillendirilmiştir. Kimyasal silah kullanılarak insanların yaşamlarına ilişkin ağır insan hakları ihlallerini sonlandırmak için BMGK ve

NATO gibi örgütlenmelerin tarihte buna benzer askeri müdahalelerde bulunmasına rağmen Suriye'ye karşı bir askeri müdahalede bulunmadığı görülmüştür.

BM'nin amaçları içerisinde belirtilmiş olduğu gibi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için kendisine bir görev edinen BM örgütünde kuvvet kullanma yetkisinin BM Güvenlik Konseyi'nde bulunduğunu ve BMGK kararları üzerinden Suriye Krizi başlığında bu organın Suriye krizine olan bakışını ele almaya çalışıldı. Sonuç olarak, Suriye'ye karşı yapılması planlanan askeri müdahalelerin Rusya ve Çin tarafından şiddetle karşı çıkılacağı her defasında kullanmış oldukları veto olayları ile açıkça görülmüştür.

Akıllara gelen bir diğer soru ise neden NATO üzerinden bir müdahale gerçekleştirilmediğidir. NATO, 4-5 Eylül 2014 tarihli Wales Zirvesi ile 8-9 Temmuz 2016'da yapılan Varşova Zirvelerinde Suriye'de yaşanan durumlara ilişkin kararlar yer almasına, 1999 Kosova ve 2011 Libya gibi geçmişte bazı müdahaleleri gerçekleştirmiş olmasına rağmen, Suriye'ye askeri müdahalede gerçekleştirememesinin altında NATO'nun Suriye'ye karşı bakışı yatmaktadır. Özetle, NATO'nun Suriye krizine ilişkin görüşlerini aktarmış olduğunuz NATO ve Suriye Krizi isimli başlıkta NATO'nun Suriye'ye müdahale de bulunmamasının altında NATO'nun oy birliği ile karar alması, Suriye'deki grupların fazlalığı ve karmaşık yapısı, NATO ile Rusya'nın karşısı karşıya gelme riskinin varlığı ve olası Suriye'ye müdahalesi sonrasında Avrupa'daki NATO üyesi devletler açık hedef haline gelecek gibi nedenler yer almaktadır. Bunun yanında, Suriye üzerinden bir NATO ülkesine Türkiye'ye saldırı yapılmasına rağmen, NATO'nun 5.maddesinin devreye sokulmadığı görülmektedir. Bunu da 2016'da NATO Genel Sekreteri olan Jens Stoltenberg'in "*Suriye'de korkunç bir insani felaket yaşıyoruz. Bazen Afganistan'da olduğu gibi, asker konuşlandırmak doğru karardır... Ancak bazen askeri yöntemler kullanmak faydadan çok zarar getirir. Suriye konusunda da NATO üyeleri herhangi bir askeri müdahalenin durumu daha da kötüye götüreceğine karar verdi*" şeklinde açıklamasını görebilmekteyiz. Açıklamalarının devamında ise "*ya da daha fazla masum insan ölebilir. Asker konuşlandırmak her zaman çözüm değildir*" açıklamalarına rastlanılmaktadır (Birgün 2016, <https://www.birgun.net/haber-detay/nato-suriye-ye-neden-mudahale-etmedigini-acikladi-139986.html>, 1 Ocak

2017’de erişildi). Bu noktada, Suriye’de IŞİD terör örgütünün yapmış olduğu eylemler sonrasında, Türkiye ve Özgür Suriye Ordusu birlikteliği ile 24 Ağustos 2016’da Fırat Kalkanı Harekâtı başlamıştır (Yenişafak 2017, <https://www.yenisafak.com/dunya/21nci-yuzyilda-bir-zafer-firat-kalkani-2784901>, 19 Eylül 2017’de erişildi).

Wheeler’in ortaya koymuş olduğu ölçütlerden üçüncü ise orantılılıktır. Bu ölçütte, yapılacak olunan müdahale sırasında kullanılan kuvvet düzeyinin önlemeye çalışan şiddet düzenin üzerinden fazla olamaması gerekmektedir (Türkmen 2006: 44). Türkiye, 24 Ağustos 2016’da meşru müdafaa hakkını kullanarak Suriye’deki başta IŞİD gibi terör örgütlerine karşı başlatmış olduğu Fırat Kalkanı Harekâtına ilişkin sivillerin yaşamlarına zarar verildiğine dair iddialarının gerçek dışı olduğu bilgisi yüksek perden dile getirmiştir. Öyle ki, tüm bu iddiaların aksine operasyonun başladığı günden itibaren, yani 216 gün içerisinde 3 bine aşkın terör örgütü üyesinin etkisiz hale getirildiği açıklaması yapılmıştır (Milliyet 2017, <http://www.milliyet.com.tr/firat-kalkani-harekatinin-216-gundem-2423279/>, 22 Mayıs 2017’de erişildi).

Suriye’de Esad rejimi ve terör örgütlerinin faaliyetlerin sonlandırmak amacıyla Türkiye haricinde devletlerin tepki verme noktasında başarılı olamadığı gözlenilmiştir. Zira Rusya’nın IŞİD terörü vurgusu temelinde gerçekleştirmiş olduğu müdahalede içlerinde kadın ve çocukların bulunduğu 1500’den fazla sivil yaşamını yitirmiştir. Bunun yanında, ABD’nin de ise söylem ve eylemler noktasında başarılı olmadığı gözlenilmiştir.

Wheeler’in ortaya koymuş olduğu ölçütlerden dördüncüsü ise, yüksek başarı ihtimaline olan inançtır (Türkmen 2006: 44). Yüksek başarı ihtimali, başarılı bir askeri müdahaleye başlamadan önce, başarının yüksek ihtimalinin ortaya konulması ve bunun az bir başarısızlık riski olması durumunda ise müdahalenin yapılmaması anlamını taşımaktadır. Suriye olayında başarılı bir insani müdahale yapılmasının önünde engeller vardır: Bunlardan birinci, Suriye’nin fiziki yapısı ve nüfusu ile alakalıdır. Suriye yüz ölçümü olarak Libya’nın yaklaşık olarak onda birine denk gelmektedir. Ancak Suriye’nin nüfusuna baktığımız vakit Libya nüfusunun yaklaşık üç katı kadardır. Ayrıca Suriye’nin coğrafi durumu içerisinde dağlık ve tepelik bölgeler mevcuttur ve Suriye’nin

coğrafi olarak küçük olması nedeniyle yoğun nüfusun bir arada yaşaması olası bir hava hareketlerinde sivillerin korunmasını zorlaştırmaktadır. İkincisi, Suriye rejiminin sahip olduğu ordudur (Jadrane 2012: 56). Suriye rejimine ait ordu gücüne bakıldığı vakit önemli bir güç konumundaydı. Öyle ki, Suriye rejiminin sahip olduğu askeri güce bakıldığı vakit yaklaşık hali hazırda 304 bin kişilik güçten, 4640 tank ve 4510 zıhlı mücadele araçlarından bahsedilmektedir (Global Firepower 2018, https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=syria, 13 Ocak 2019'da erişildi). Üçüncüsü, Suriye'deki muhalefettir. Suriye yönetimine karşı bir araya gelen muhalefetin ülkenin önemli bir bölümünü kontrol altına almadığı görülmüştür (Jadrane 2012: 56). Öyle ki, 2017 yılına gelindiği vakit ÖSO ve muhalif kanadın Suriye içerisinde sadece yüzde 23'lük bir alanı kontrol ettiklerini görüyoruz (Haberyirmi 2017, <http://www.haberyirmi.net/2017/09/suriye-son-durum-harita-iste-son.html>, 23 Ekim 2017'de erişildi). Dördüncüsü ise Esad rejimi ile BM Güvenlik Konseyi üyesi olan Rusya ile Çin arasında olan yakın ilişkidir. Özellikle Esad rejimi ile Rusya'nın kurmuş olduğu tarihi müttefiklik önemli bir etkidir (Jadrane 2012: 56). Bu ilişki şu ifadelerle ortaya konulmuştur (Stokes 2012, <https://www.e-ir.info/2012/06/23/an-examination-of-decisions-to-intervene-in-libya-and-syria/>, 1 Ekim 2018'de erişildi):

Suriye müdahalesine BMGK'de de veto eden iki devlet- Rusya ve Çin- var. Bunun nedeni bu iki devletin Hafız Esad tarafından kurulan ve Beşar Esad tarafından güçlendirilen ülkeyle olan yakın ilişkileridir. Özellikle Rusya, müttefiki olan Suriye'yi kaybetmeyi dayanamaz. Çünkü Suriye, Ruslara, Akdeniz üzerindeki tek deniz üssünü sunuyor. Öyle ki, olası bir Suriye müdahalesi, bölgeden Rusların sürülmesine, ekonomisine, güvenliğine, siyasetine ve gururlarına zarar verecektir.

Sonuç olarak, N. Wheeler'in Suriye'de insani müdahalenin gerçekleştirilmesi için gerekli şartlara ilişkin olarak haklı savaş geleneği üzerinden ortaya koymuş olduğu ölçütlere baktığımızda haklı neden ölçütünün sağlandığı görülmüştür. İkinci ölçüt olan son çare ise, tüm barışçıl girişimlerin denendiği ancak son ihtimal olarak askeri müdahaleyi NATO benzeri bölgesel ve BM Güvenlik Konseyi gibi küresel bir örgütlenmenin tarihte örnekleri olmasına rağmen yapılmadığı gözlenmiştir. Orantılılık isimli üçüncü ölçütte ise Suriye'ye yaşanan insani krizleri önleme noktasında ABD, Rusya ve Türkiye'nin yaptığı operasyonlara bakıldığında devletlerin ifade etmiş

oldukları amaçları çizgisinde amaçlarını icra eden devlet Türkiye olmuştur. Hem Rusya hem de ABD ifade edilen söylemlerin aksine sivil ölümlerinin yaşanmasına neden olduğu gözlenmiştir. Dördüncü veya son ölçüt olan yüksek başarı ihtimaline olan inancın Suriye'nin fiziki yapısı ile nüfusu, Suriye rejiminin sahip olduğu ordu, muhalefetin ülkenin çoğunluğunu kontrol altına alamaması ve Rusya ve Çin gibi uluslararası devletlerin destekleri nedeniyle sarsıntıya uğradığı gözlenmiştir. Sonuç olarak bahsedilen tüm bu ölçütlerden haklı neden ölçütüne dair şartların Suriye'de oluştuğunu altı çizilmiştir. Bunun yanında, son çare prensibinin bazılarının sağlandığı gözlenirken, bazılarının ise sağlanamadığı gözlenmiştir.

Dayanışmacıların önemli isimleri arasında gösterilen T. Dunne, tıpkı Wheeler'in insani krizler sonrasında yaşamış olduğu kaygıların bir benzerini de sunmuştur. Dunne, insani müdahale konusunda ortaya koymuş olduğu görüşlerde bazı durumlarda aciliyet arz ettiği ve uluslararası toplum inşası için gerekli olduğunu vurgusu hem Suriye'de yaşanan olaylarda hem de tarihsel örneklerle ortaya konulmuştur. Özellikle yapılan insani müdahale ve koruma sorumluluğuna dair örneklere bakıldığı vakit ana temanın yaşanan insani krizleri önlemek olduğu görebilmekteyiz. Bu noktada, Suriye'de de vurgulanan acil insani krizlerin yaklaşık 8 yıldır devam ettiği açıkça görülmektedir.

Özetle, dayanışmacılara göre uluslararası toplumun en önemli aktörü ve devletlerin korumakla görevli olarak gördüğü bireylerin Suriye'de korunamadığı görülmüştür. Bu söylemi beyan ederken BM'nin üyelik şartında belirtilen "*Birleşmiş Milletler üyeliği, BM Antlaşmasının getirdiği tüm yükümlülükleri kabul eden ve bu yükümlülükleri uygulamaya muktedir ve istekli tüm barışsever milletlere açıktır*" (United Nations, <http://www.unicankara.org.tr/today/1.html#1c>, 20 Eylül 2016'da erişildi) söylemi temel alınmıştır.

BM tarafından 1948'de İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi kabul edilmiştir; BM üyesi olan devletlerin bu hakları kabul etmesi ve koruması gerektiğine dair çağrıda bulunduğu gözlenmiştir. Dayanışmacıların söylemlerinde belirtildiği üzere 1946 yılında BM üyesi olan Suriye'nin BM tarafından kabul gören İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine uymadığı gözlenmiştir. Suriye'nin, bu beyannamenin *Madde 3.*

Yaşamak, özgürlük ve kişi güvenliği herkesin hakkıdır; Madde 5. Hiç kimse işkenceye, zalimane, gayriinsani, haysiyet kırıcı cezalara veya muamelelere tabi tutulamaz; Madde 9. Hiç kimse keyfi olarak tutuklanamaz, alıkonulamaz veya sürgün edilmez; Madde 14(1). Herkes zulüm karşısında başka bir memleketlere iltica etmek ve bu memleketler tarafından mülteci muamelesi görmek hakkını haizdir (Bileşmiş Milletler, <http://www.un.org.tr/humanrights/images/pdf/1-insan-haklari-evrensel-beyannamesi.pdf>, 13 Ocak 2019'da erişildi) gibi maddelerine uymadığı görülmüştür. Bunun yanında, Suriye'de Mart 2011'de başlayan halk hareketlerine Esad rejiminin kullanmış olduğu askeri güç kullanımı sonrasında binlerce sivilin yaşamının yitirdiği, milyonlarca insanın göç etmesine neden olduğu ve başta kadınlar ve çocuklar olmak üzere yüzlerce insan gözaltına alındığı görülmüştür. Temel görevi insanları korumak olan devletlerin bunu gerçekleştiremedikleri takdirde dayanışmacılara göre, Suriye'ye karşı bir askeri müdahalenin yapılabileceğine dair işaretlerin olduğu ifade edilmiştir. Bu düzlemde Türkiye'nin ve son dönemlerde ABD'nin Suriye'de yaşanan insani krizleri öneme noktasında barışçıl önlemlerden tutun askeri önemlere kadar birçok çözüm önerileri dayanışmacıların söylemlerine örtüşür görüşleri ortaya koymaları açısından dayanışmaların görüşlerine uyumlu oldukları görülmüştür.

Dayanışmacıların söylemlerinde belirtildiği üzere Suriye'nin uymadığı bir diğer uluslararası sözleşme ise 16 Aralık 1966 tarihli Medeni ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesidir. Suriye, bu sözleşmeyi 1969 yılında kabul etmiştir (United Nations Treaty Collection, https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-4&chapter=4&clang=_en, 13 Ocak 2019'da erişildi). Suriye'nin bu sözleşmede uymadığı maddeler ise şunlardır: *Madde 6 (1). Her insanın doğuştan gelen yaşama hakkı vardır. Bu hak yasalarla korunacaktır. Hiç kimsenin yaşamı keyfi olarak elinden alınamaz; Madde7. Hiç kimse işkenceye ya da zalimane, insanlık dışı ya da küçük düşürücü muamele ya da cezalandırmaya maruz bırakılmaz. Özellikle, hiç kimse kendi özgür rızası olmadan tıbbi ya da bilimsel deneylere tabi tutulamaz; Madde 9(1). Herkesin kişi özgürlüğü ve güvenlik hakkı vardır. Hiç kimse keyfi olarak yakalanmaz veya tutuklanamaz. Hiç kimse kanunun tayin ettiği sebeplere ve usule uygun olmaksızın özgürlüğünden yoksun bırakılmaz* (Birleşmiş Milletler, <http://www.un.org.tr/>

humanrights/images/pdf/3-MedeniVeSiyasiHaklaraIliskinSozlesme.pdf, 13 Ocak 2019'da erişildi).

Çoğulcuların ise insani müdahaleye karşı bir tutum takındığı belirtilmiştir. Bu görüşü benimseyenlerde, temelde insan haklarını korumak adına yapılan müdahalelerin ciddi sorunlara neden olabileceği düşüncesi yatmaktadır. Örneğin, Rusya ve ABD öncülüğünde Suriye'de yapılan operasyonlar sonlarında masum insanlar yaşamını yitirmiştir. Ayrıca çoğulcuların insani müdahaleye karşı olmalarının altındaki bir diğer sebep ise egemenliktir. Çoğulcular grubun içerisinde Hedley Bull'un düzen ve adalet vurgusu ile Robert Jackson'ın kendi kaderini belirleme hakkı söylemleri üzerinden insani müdahale karşıtlığının resmedilmeye çalışıldığı gözlenmiştir.

Uluslararası hukukun devlet egemenliği, başka devletlerin toprak bütünlüğüne saygılı davranılması ve devletlerin birbirlerinin içişlerine karışmaması şeklinde sıralanabilen üç ilkesi vardır. Bu ilkeleri BM şartını içerisine alındığı gözlenmiştir. Öyle ki, BM Şartı'nın 2/4 maddesinde belirtildiği üzere iki istisna dışında kuvvet kullanılması yasaklandı. Kendi içerisinde kuvvet kullanma olması nedeniyle de insani müdahale 2/4 maddesine aykırılık teşkil etmektedir. Ayrıca BM Şartı'nın 2/7 maddesinde ifade edilen *“Birleşmiş Milletlere herhangi bir devletin kendi iç yetki alanına giren konulara yetki vermez” ifade ile bir devletin iç meselesine açık bir müdahalenin net bir şekilde reddedildiği belirtmektedir.* Bunun yanında, BM Güvenlik Konseyi'nin 1965'te kabul etmiş olduğu 2131 sayılı kararında; *“hiçbir devlet her ne nedenle olursa olsun, doğrudan ya da dolaylı bir şekilde başka bir devletin iç işlerine ya da dış işlerine müdahale etme hakkına sahip değildir”* cümlesinde devletin iç işlerine başka bir devletin müdahale etmesini yasakladığı göstermektedir (Arslan 2016: 69-70). Füsun Türkmen'in *“İnsan Haklarının Yeni Boyutu: İnsancıl Müdahale”* adlı eserinde, egemenlik ile müdahale sorununa ilişkin açıklamaya yer verildiği gözlenmiştir. Eserin bu kısmında, egemenlik kavramının *“meşru siyasal gücün tümü”* veya *“belli sınırlar içerisinde icra edilen en büyük meşru otorite”* şeklinde tanımlandığı görülmüştür. Eserde, bu anlayış 1648 yılından günümüze dek modern uluslararası sistemin temelini oluşturduğunu belirtmiştir. Ayrıca eserde, geleneksel anlayışta ulusal egemenliğin kozmopolit insan hakları kavramıyla yaşadığı çelişki aktarılmaktadır.

Böylece meşru siyasal gücün tümüne sahip devletin mutlak yetkisi, ulusal politikaya yönelik her türlü dış ahlaki önerme ile karşı kalacağı görülecektir. Bir benzeşim yoluyla bireye benzetilen devletin, ahlaki otoritesine karşı yapılan her türlü müdahale sonrasında, devletin hem iç hem de dış meşruiyeti kaybolacaktır. Bunlara ek olarak egemenliğin uluslararası boyutu ile ilgili olarak Daimi Tahkim Mahkemesi'nin 1998 yılında almış olduğu kararında devletlerarası ilişkilerde egemenliğin bağımsızlık şeklinde tanımlandığı görülmüştür. Kararda, devletin sahip olduğu egemenliğe başka devlet veya devletlerin karışma hakkının ya da haklarının olmadığına ortaya konulduğu görülmüştür (Türkmen 2006: 237). Bu açıklamalara bakıldığı vakit çoğulcuların açıklamalarında belirtildiği toprak bütünlüğüne saygı, kuvvet kullanmama ve egemen normunun çiğnenmemesi vurgusuna rastlamaktayız. Özetle, çoğulcu yaklaşım savunucuları egemenlik vurgusu temelinde devletlerin bağımsızlıklarına zarar vereceği düşüncesi açısından insani müdahaleye karşıdır. Bu noktada, Rusya'nın ve İran'ın Suriye krizine ilişkin yaklaşımlarında belirtmiş oldukları Suriye'ye yapılacak olunan askeri müdahalenin bir devletin egemenliğine aykırı olduğu düşüncesiyle ve daha kötü sonuçlara neden olacağını vurgulamaları ile çoğulcuların yaklaşımlarıyla benzerlik taşımaktadır.

İngiliz Okulu'nun dayanışmacı diye ayrılan grubunun ortaya koymuş olduğu devletlerin meşruluk ve etiklik vurgularının merkezinde yer alan insanları korumak veya toplumun güvenliğinin Suriye'de Mart 2011 yılından beri gerçekleştirilemediği açıkça görülmektedir. Bu kerte, yine dayanışmacıların görüşleri temelinde yaklaşık 8 yıldır Suriye'de yaşanan insani krizleri sonlandırmak amacıyla müdahalede bulunması haklı bir gerekçe olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu düzlemde baktığımızda 2000 sonrasında Suriye'ye benzeyen koruma sorumluluğuna dair insani krizlerde devletlerin veya örgütlerin müdahalelerde bulunduğu görülmüştür. Örneğin, Şubat 2011'de Libya'da kendisini göstermeye başlayan Arap Baharı adlandırılması üzerinden halk hareketlerinin yönetimin yapmış olduğu keyfi bir tutuklama sonrasında Libya halkının da buna tepki göstermesi neticesinde başlamıştır. Halk tarafından verilen tepkilerin giderek yayılması ve bu duruma Libya yönetiminin göstermiş olduğu sert tepkiler sonrasında ve ülke içerisinde ağırlaşan durum neticesinde uluslararası toplumun dikkati Libya'ya doğru dönmüştür. Libya'da yaşanan insani krizin sonlandırılması için her ne

kadar Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi nezdinde yaptırım kararları alınmış olmasına rağmen, Fransa'nın öncülüğünde İngiltere ve İtalya'nın aralarında bulunduğu hava saldırınının 19 Mart 2011 tarihinde gerçekleştirildiği görülmüştür. Bu hava saldırısı sonrasında bir NATO operasyonuna dönüşmüştür. Libya'ya yapılan bu müdahalenin temelinde başta ABD olmak üzere birçok Avrupa ülkelerinin ve Türkiye'nin ilk dönemlerde karşı çıktığı görülmektedir. Daha sonra bazı şartlar temelinde bu operasyona destek vermiştir. Öyle ki, bu devletlerin destekleri sayesinde yaklaşık olarak 30 bin kişinin yaşamını yitirdiği bir iç savaşı sonlandırılmasında koruma sorumluluğunun başarılı örnekleri arasında gösterilmektedir.

Dayanışmacıların aksine çoğulcular ise devletlerin temel aktör olduğuna ve işlerine müdahale edilmemesi gerektiğine ve devlet egemenliği normlarının önemini altını çizerek bahsetmişlerdir. Bu düzlemde bu tarz düşünceye sahip olanların, yani çoğulcu yaklaşım savunucularının özetle, devletlere müdahale edilmemesi gerektiğine işaret ettiğinden bahsedilmiştir. Öyle ki, çoğulcular uluslararası düzenin bozulacağı vurgusu temelinde hem insani müdahaleye hem de koruma sorumluluğuna dair olumsuz düşüncelere sahip olduğunu ortaya koymaya çalışılmıştır. Bu olumsuzluğun temelinde çoğulcuların insani müdahalenin ve koruma sorumluluğunun güçlü devletlerin bir çıkar aracı olarak kullanmaları, egemenlik ve müdahale yasağının güçlü devletler için bir kalkan olarak kullanıldığı ve uluslararası savaş olasılığının giderek artmasına neden olduklarını önceki bölümlerde ifade edilmiştir. Bu perspektif temelinde Suriye'ye karşı yapılacak olunan müdahalenin devletlerin egemenlik ve işlerine müdahale anlamına geldiğini ve dünya üzerinden savaş ihtimalinin daha da arttıracağına işaret etmektedirler. Libya örneğinde askeri müdahaleyi destekleyenlerin yanında bu müdahaleye karşı olumsuz görüş beyan eden devletler de olmuştur. Rusya, İran ve Çin gibi devletler ise askeri müdahalenin içerisinde Batılı çıkarlarının olduğunu ve bu durumun bir devletin işlerine karşı yapılan müdahale şeklinde okuyabiliriz.

Sonuç olarak, Suriye'de yaklaşık olarak 8 yıldır yaşanan insani krize bakıldığında askeri müdahaleye dair şartların ortaya konulan raporlar ve veriler perspektifinden hem insani müdahale hem de koruma sorumluluğu temelinde olduğu açıkça görülmüştür. Bu noktada, İngiliz Okulu içerisindeki dayanışmacı kanat ile Türkiye ve ABD gibi

devletlerin insan hakları ihlallerinin derhal sonlandırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Ancak dayanışmacıların görüşlerinin aksine çoğulcular ise Suriye'ye karşı yapılacak olan askeri müdahalenin devletin egemenliğine ve içişlerine karışmak olduğunu ifade etmişlerdir. Hatta Rusya ve İran gibi devletler de bu söylemler temelinde Suriye'ye karşı müdahalenin yapılmaması gerektiğini vurgulamışlardır. Devletlerin Suriye konusunda takınmış oldukları farklı yaklaşımlar BM Güvenlik Konseyi ve NATO gibi tarihte askeri müdahalelerde bulunan örgütlerinde etkisiz kalmasında temel etken olmuştur.

IV. BÖLÜM

4. SONUÇ

İnsani müdahalenin kuramsal gelişimine bakıldığında tarihinin sanıldığından daha da derin olduğu görülmüştür. İnsani müdahaleye ilişkin yapılan tanımlamalara bakıldığında birçok farklı tanımların yapıldığı görülmüştür. Yapılan bu tanımlar, “kim müdahale eder?”, “Kime müdahale edilir?”, “Müdahalenin altında yatan gerekçeler nelerdir?” ve “Kullanılan yöntem nedir?” gibi ortak sorular temelinde oluşturulmuştur.

İnsani müdahalenin tarihsel sürecinde 19. yüzyılın sonlarına doğru ismi duyulmaya başlanan insani müdahalenin oluşmasının temelinde 18. ve 19. yüzyıllarda çoğunluğu Osmanlı İmparatorluğu topraklarına yapılan müdahaleler ve bu müdahaleler sonrasında Avrupa’daki doğal ve pozitif hukukçuları arasında yaşanan tartışmalar yatmaktadır. Bu tartışmaların bir cephesinde insani müdahalenin insani değerler göz önüne alarak haklı olduğu savunanlar yer alırken, karşı cephede ise devlet egemenliğinin önemi vurgulayanlar yer almaktadır. 20. yüzyıl ise insani müdahalenin BM nezdinde meşruiyetin kazanılmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur. Ayrıca bu dönemde insani müdahaleye örnek olabilecek olayların yaşandığı görülmüştür.

İnsani müdahalenin tarihsel serüvenin yaklaşık 150 yıllık olmadığı görülmüştür. Özellikle insani müdahalenin düşünsel gelişimi sürecinde Vitoria, Suarez ve Grotius gibi haklı savaş kuramcılarının katkılarının olduğu gözlenmiştir. Bu perspektiften bakıldığında insani müdahale, 2500 yıl öncesinde haklı savaş geleneğinin oluşmasını sağlayan Thukydides, Platon ve Aristoteles gibi Antik Yunan düşünürlerinden haklı savaş kuramının fikir babası olarak St. Augustinus’e, Thomas Aquinas’ten F. De Vitoria’ya, Grotius’dan Hegel’e, Hegel’den William O’Brien’e kadar uzanan tarihsel süreci içermektedir. Yaklaşık 2500 yıllık tarihi geçmişe sahip olduğu düşünülen haklı

savaş geleneğini içerisinde düşünülerin katkıları sonrasında haklı neden, meşru otorite, meşru amaç, son çare, başarı ihtimali ve orantılılık şeklinde sıralanan jus ad bellum ilkelerinin yanında, ayırım gözetme ve orantılılık ilkelerini bünyesinde barındıran jus in bello ilkelerinin ortaya çıktığı görülmüştür.

İnsani müdahalenin geçmişinde haklı savaş geleneği yer alırken, geleceğinde ise koruma sorumluluğunun olduğu gözlenmiştir. Haklı savaş, insani müdahale ve koruma sorumluluğu arasındaki bağlantıda müdahale eden taraf, müdahale edilen taraf, müdahalenin gerekçeleri, müdahalede kullanılan yöntem/yöntemler, müdahalenin amacı, orantılılık ve sivil savaştan gibi sıralanan ortak temeller yer almaktadır. 1990'larda yaşanan Ruanda, Bosna ve Kosova müdahaleleri üzerinden yapılan tartışmalar sonrasında 2000 yılında kurulan Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu ve bu komisyonun yayınlamış olduğu rapor sonrasında koruma sorumluluğu kavramı ile karşılaşmıştır.

21. yüzyılda insani müdahalenin yeni yüzü olarak da adlandırılan koruma sorumluluğunun gelişmesi ise 2005 yılında BM nezdinden yayınlanan yıllık raporlarla koruma sorumluluğunun gelişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca 21. yüzyılda koruma sorumluluğuna ilişkin birçok farklı kişilerin olumlu ve olumsuz açılardan yaklaşımları görülmüştür. Olumlu açılardan bakanlar göre koruma sorumluluğu, insani krizleri önleme noktasında bir strateji veya araç olarak görülüp barışçıl önlemlerden tutun askeri güç yaşanan sorunların çözüme katkı sağlamaktadır. Koruma sorumluluğuna olumsuz açıdan bakanlar ise koruma sorumluluğu büyük güçlerin daha da güçlenmesi için bir araç; yeni insani krizleri ve uluslararası hukuk ihlallerine neden olacağını vurgulamıştır. Bunun yanında, koruma sorumluluğuna ilişkin devlet yöneticilerinin yaklaşımları da olumlu olumsuz şeklinde sınıflandırılmasına rağmen devletler tamamen ulusal çıkarları düzleminde harekette bulunmuşlardır. 2008 yılında Rusya'nın Gürcistan'a müdahale etmesi buna örnek gösterilmektedir. Çünkü koruma sorumluluğunun devletin içişlerine bir karşım olarak tanımlayan Rusya, bu söylemi hiçe sayarak Gürcistan'a müdahalede bulunmuştur.

İnsani müdahale ve koruma sorumluluğu kavramlarının uluslararası ilişkiler teorileri içerisinde en fazla İngiliz Okulu içerisinde yer bulunduğu görülmüştür. Bu kavramların bu teori üzerinden adlandırılmasının temelinde İngiliz Okulu'nun idealizm ile realizmin bir sentezi olması, son 60 yılda yaşamış oldukları gelişim süreci ve de İngiliz Okulu'nun güncel olması yatmaktadır.

İngiliz Okulu, 1959'da İngiliz gelenekselci akademisyenlerin çalışmaları sonrasında ortaya çıkmıştır. Bu kuramın gelişmesi için irili ufaklı birçok akademisyenin katkısı olmasına rağmen, Hedley Bull, Barry Buzan, Timothy Dunne, John Vincent, Martin Wight gibi isimlerin ön plana çıktığı gözlenmiştir. Sayılan bu isimlerin uluslararası toplum, devlet, düzen-adalet, insani müdahale, güvenlik, uluslararası sistem ve koruma sorumluluğu gibi kavramları birbirlerine bağlantılı olarak ele aldıkları görülmüştür. Bu Okul'da insani müdahalenin ve koruma sorumluluğunun gibi müdahalelerin yapılmasını devletlerin asli görevi olan bireyleri koruyamadıkları zaman egemenlik haklarını kaybedecekleri vurgusu temelinde askeri kuvvet kullanılmasını savunan dayanışmacı görüşü savunanlarının olduğu kadar, bu tarz askeri müdahalelerin devletlerin egemenlik ve içişlerine bir saldırıdır diye düşünüp yapılmaması gerektiğini savunan çoğulcu görüşü savunanlar da bulunmaktadır.

Mart 2011'de Suriye'de başlayan halk hareketleri zamanla ülke geneline yayılmış, bir iç savaşa dönüşmüştür. Suriye'de yaşanan bu iç savaş yaklaşık sekiz yıldır devam etmektedir. Yüzlerce, binlerce ve hatta milyonlarca insan ya yaşamını yitirmiş ya gözaltına alınmış ya da başka ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Bunların yaşanmasının temelinde ise Esad rejiminin ordu gücünü kullanmasının yanında, Suriye'de yaşanan otorite boşluğu nedeniyle ülkenin bazı bölgelerine IŞİD, PKK/PYD gibi terör örgütlerinin eylemlerde bulunması yatmaktadır.

İngiliz Okulu üzerinden Suriye'de yaşanan insani krizi resmeden İnsan Hakları İzleme örgütü, Suriye İnsan Hakları Gözlemevi örgütü, BM İnsan Hakları Konseyi tarafından Suriye'deki krizi araştırmak için atanan Uluslararası Soruşturma Komisyonu gibi örgütlenmelerin ortaya koymuş olduklarının yanında, Suriye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelere uymadığına ilişkin kanıtlar üzerinden dayanışmacı yaklaşım

savunucularının insani müdahale ve koruma sorumluluğuna ilişkin müdahale edilmesine dair insanları korumak görevi yerine getiremeyen devletin egemen hakkının ve dokunulmazlığın ortaydan kalkacağı, N. Wheeler'in insani müdahale teorisindeki ölçütlerden birisi olan haklı neden içerisinde belirtilen savaş suçları, etnik temizlik ve soykırım gibi suçların işlenmiş olması ve J. Vincent'in insanların geçim ve güvenlik haklarının sağlanmaması gibi şartların oluştuğu görülmüştür. Dayanışmacıların aksine çoğulcuların insani müdahale ve koruma sorumluluğu gibi askeri müdahalelere devletin egemenliğine ve bağımsızlığına zarar vereceği düşüncesine zarar vererek uluslararası düzenin bozulabileceği görüşü temelinde karşı oldukları görülmüştür.

Devletlerin ve uluslararası örgütlerin- BMGK ve NATO- Suriye'de yaşanan krize dair tavırları Suriye krizinde belirleyici olduğu görülmüştür. Devletler bazında, Türkiye, ABD, Rusya ve İran'ın bakıldığında sorunun çözümü konusunda barışçıl yöntemlerden tutun askeri yönetmeler kadar her türlü yolun denenmesini öngören bir grup ile sorunun sadece bir devletin iç meselesi olduğunu beyan eden diğer grup şeklinde iki gruba ayrıldıkları görülmüştür. Devletlerin Suriye krizine dair yaklaşımları uluslararası örgütlerin tavırlarını da etkilemiştir.

Türkiye, Mart 2011'de başlayan ve hala devam etmekte olan Suriye'deki krizin sorumlusunu Esad rejimi ve IŞİD, PKK/PYD gibi terör örgütlerinin faaliyetleri olduğunu vurgulamıştır. Bu sebeple Türkiye, İngiliz Okulu'nun dayanışmacı yaklaşımında belirtilen bireyin güvenliği devletin görevi olduğu ve devletin de bunu sağlayamadığı takdirde o devletin dokunulmazlığının sona ereceği ve de müdahale hakkı doğacağı görüşü temelinde Suriye'deki devlet yönetiminin çöktüğüne ve bir an önce bu duruma son verilmesi gerektiği görüşünü ortaya koymuştur. Dayanışmacıların insani müdahale ve koruma sorumluluğu gibi söylemlerine teorik olarak destek veren Türkiye'nin Suriye'nin muhalefetine verdiği destek, Astana görüşmeleri sırasında üzerinde mutabık kalınan Suriye'de çatışmasızlık bölgeleri, güvenli bölgeler ve tampon bölge gibi güvenli alanlar oluşturma girişimi, 2015 yılında Şah Fırat Operasyonu, 2017 Fırat Kalkanı Harekâtı ve 2018 yılında Zeytin Dalı Harekâtı gibi barışçıl yollardan askeri müdahale girişimlerine kadar pratik eylemleri de Suriye Krizinin sona erdirilmesi için uyguladığı görülmektedir.

Suriye'ye karşı müdahale yapılmasını öngören devletlerden bir tanesi de ABD olmuştur. ABD'de tıpkı dayanışmacıların insani müdahale ve koruma sorumluluğu yaklaşımında belirtildiği üzere Suriye'de hem Esad rejimi tarafından hem de bazı radikal terör örgütlerinin faaliyetleri sonrasında milyonlarca insanın etkilendiğini belirtmesine rağmen Obama dönemi savaşın maliyeti, Rusya ile karşılaşma riski ve Amerikan iç kamuoyunun etkisiyle müdahale edilmediği görüldü. Ancak Obama döneminde Suriye konusunda izlenen pasif politika Trump döneminde ise terk edileceği Suriye'ye Nisan 2018 tarihli hava operasyonu ortaya konulmuştur. ABD'nin bu girişi ile ufak çapta da olsa Suriye'deki insani krizi önlemek adına insani müdahale de bulunduğu görülmüştür.

Suriye'ye karşı insani müdahale ve koruma sorumluluğu temelinde gerçekleştirilebilecek her türlü askeri müdahale girişimine Rusya karşı çıkmaktadır. Rusya, yaklaşık 50 yıldır Suriye'deki kazanımlarını kaybedilmek adına mücadele etmektedir. Öyle ki Rusya, BM Güvenlik Konseyi'nde Suriye karşı yapılması öngörülen bütün askeri müdahaleye ilişkin kararlarda Çin ile birlikte veto hakkını kullanmışlardır. Bu devletlerin Suriye'de bu tarz bir tavır takınmalarının temelinde, Suriye krizinin barışçıl yollarla çözülmesi gerektiğine ve Suriye'de yaşanan durumun bir devletin iç meselesi olduğu şeklinde görmeleri yatmaktadır. Bunun yanında, ayrıca, Rusya'nın Suriye'ye karşı yapılacak askeri müdahalenin hem bölgesel hem de küresel manada olumsuz etkilere neden olacağını veya uluslararası düzenin bozulacağı gibi görüşleri temelinde çoğulculara yakın bir duruş sergilediği görülmüştür. Yani Rusya'nın Suriye'ye karşı insani müdahale ve koruma sorumluluğu gibi askeri müdahalelerin yapılmamasını ilişkin çoğulcuların devlet egemenliği, bağımsızlığı ve uluslararası düzenin bozulacağı gibi argümanlarına söylemsel ve pratik olarak destek verdiği görülmüştür.

Suriye krizi'nin çözülmesi için askeri müdahalenin kullanılmasına karşı olan devletlerden bir tanesi de İran'dır. İran, Suriye ile kurmuş oldukları dini, askeri, stratejik ve güvenlik ekseninde ABD ve İsrail'e karşı oluşturmuş oldukları birlikteliğin bir parçası olan Suriye'ye karşı bir askeri müdahale de bulunulmasını kendi güvenliğine karşı bir tehdit olarak görmektedir. Bu sebeple İran, geçmişte Hafız Esad'ın 1980-1988

yılları arasında, İran-Irak Savaşı'nda İran'a vermiş olduğu desteğin bir benzerini de 2011 sonrasında Suriye'de Esad rejimine askeri ve lojistik olarak sunduğu görülmüştür. Ayrıca İran'ın bu tarz bir tepki göstermesinin temelinde insani müdahale ve koruma sorumluluğu gibi askeri müdahale türlerini güçlü devletlerin zayıf devletler üzerinde tahakküm kurma aracı olarak görmesinin yatmasının yanında, bir devlete karşı yapılacak olunan askeri müdahaleler gelecekte daha ciddi sorunlara neden olacağı düşüncesi gibi söylemler temelinde karşı çıktığı görülmüştür. Özetle, İran'ın kurumsal manada çoğulcuların insani müdahale ve koruma sorumluluğuna bakışına benzer bir duruş sergilediği görülürken, pratik anlamda desteğini de Suriye rejimine destek vererek sürdürmektedir.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ve NATO nezdinde Suriye sorunun çözüme kavuşturulamamasının temelinde Rusya faktörü öne çıkmaktadır. Rusya, BM Güvenlik Konseyi'nde sahip olduğu, Konseyin daimi üyesi olması avantajı ile elinde bulundurduğu veto hakkı sayesinde, Suriye'ye karşı askeri müdahalenin önüne geçmektedir. Bu durum aynı zamanda, uluslararası barışı sağlamakla görevli olan BM Güvenlik Konseyi'nin Suriye'deki sorunu çözüp, görevi yerine getirmesine de engel olmaktadır. NATO ise tarihte insani müdahale benzeri örnekler gerçekleştirilmesine rağmen yapılacak olası müdahale sonrasında Rusya ile karşı karşıya kal durumu ve NATO üyesi Avrupa ülkelerinde yaşanabilecek terör tehditlerinden ötürü Suriye karşı bir askeri müdahale taraftarı olmamıştır.

Sonuç olarak, Suriye'de yaşanan insani krizi sonlandırma adına dayanışmacıların insani müdahale ve koruma sorumluluğu gibi bir devlete askeri müdahalede bulunmak için gerekli zeminin oluştuğu görülmüştü. Hatta dayanışmacıların bu söylemlerini teorik anlamda destekleyen ve Suriye krizine olan yaklaşımları üzerinden Türkiye ve ABD'nin müdahalede buldukları görülmüştür. Ancak dayanışmacıların aksini, yani Suriye'de insani müdahale ve koruma sorumluluğu benzerinde askeri müdahalenin yapılmaması gerektiğini düşünen çoğulcularda mevcuttur. Bu görüş temelinde Rusya'nın ve İran'ın Suriye rejimine destek verdikleri görülmüştür. Devletlerin Suriye krizine olan tavırlarının yaklaşımları, geçmiş dönemlerde insani müdahale ve koruma sorumluluğu gibi örnekler askeri müdahale

kararları alan olan BMGK ve NATO gibi iki örgütlenmenin Suriye krizine ilişkin yaklaşımlarını da etkilemiştir. Öyle ki, özellikle Rusya'nın, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Suriye krizine dair askeri müdahale üzerinden öngörülen çözüm önerilerine ilişkin kararların oylamasında veto hakkını kullanarak BM Güvenlik Konseyi'ni işlemez hale getirdiği görülmüştür. Bunun yanında, Rusya'nın Suriye'de saha da oluşu başta ABD olmak üzere NATO'nun bölgede pasif bir politika izlemesinin sebep olmuştur. Özetle, Suriye krizinde dayanışmacıların insani müdahale ve koruma sorumluluğu gibi askeri müdahaleleri destekleyen teorik zeminin oluştuğunun görülmesinin yanında, Türkiye ve ABD gibi devletlerin Suriye'de yapmış oldukları pratik uygulamalarla dayanışmacıların tezlerini az da olsa yerine getirmeye çalıştıkları görülmüştür. Ancak uluslararası alanda çoğulcuların insani müdahale ve koruma sorumluluğuna ilişkin tavırlarının Suriye'de Rusya ve İran'ın Suriye rejimine vermiş oldukları desteklerle kabul gördüğü ve bu sayede dayanışmacıların görüşlerinin Suriye'de etkisiz kaldıkları tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, Suriye krizine ilişkin olarak askeri müdahalenin yapılıp yapılmamasına ilişkin tartışmalarda dayanışmacılara karşı çoğulcuların uluslararası alanda daha baskın olarak öne çıktığı görülmüştür.

KAYNAKLAR

21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü (2013). “Suriye İsyânının Kronolojisi”. (<http://www.21yyte.org/arastirma/suriye-krizi-izleme-merkezi/2013/09/02/7192/suriye-krizinin-kronolojisi>, 1 Eylül 2016’da erişildi).

Akal, B. Cemal (1997). *Modern Düşüncenin Doğuşu (İspanyol Altın Çağı)*. II. Baskı. Ankara: Dost Kitabevi.

Akgün, Birol (2012). “ABD’nin Suriye Politikası”. *Suriye Krizi’nde Bölgesel ve Küresel Aktörler*. Ed. B. Akgün: 10-21. (<http://www.sde.org.tr/userfiles/file/suriye%20analiz.pdf>, 2 Eylül 2016’da erişildi).

Akgün, Sibel. Kosova’nın Avrupa Birliği’ne Entegrasyon Süreci ve Bu Süreçte Kosova Türkleri. (<http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423872153.pdf>, 15 Mart 2018’de erişildi).

Aljazeera (2011). “AB’den Suriye’ye ambargo”. (<http://www.aljazeera.com.tr/haber/abden-suriyeye-ambargo>, 5 Eylül 2016’da erişildi).

Aljazeera (2013). “ABD muhaliflere yardımı artırıyor”. (<http://www.aljazeera.com.tr/haber/abd-muhaliflere-yardimi-artiriyor>, 6 Eylül 2016’da erişildi).

Aljazeera (2014). “Kronoloji: Türkiye – Suriye İlişkileri”. (<http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-turkiye-suriye-iliskileri>, 4 Eylül 2016’da erişildi).

Altınkaş, Evren (2016). “Suriye- Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri”. *Emperyalizmin Oyununda İkinci Perde: Arap Baharı ve Suriye*. Ed. B. Adıbelli. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık. 142-154.

- Amerika'nın Sesi (14.04.2018). "ABD, İngiltere ve Fransa'dan Suriye'ye Hava Saldırısı". (<https://www.amerikaninsesi.com/a/trump-suriye-aciklama/4347826.html>, 3 Haziran 2018'de erişildi).
- Anderson, Perry (2015). *Amerikan Dış Politikası ve Düşünürleri*. Çev. B. Baysal. Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Aral, Berdal (1999). *Uluslararası Hukukta Meşru Müdafaa Hakkı*. I. Baskı. İstanbul: Siyasal Kitabevi.
- Arı, Tayyar (2007). *Irak, İran, ABD ve Petrol*. II. Baskı. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, Tayyar (2009). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. VIII. Baskı. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Arı, Tayyar (2012). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. V. Baskı. Bursa: MKM Yayınları.
- Arı, Tayyar (2013). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*. VIII. Baskı. Bursa: MKM Yayıncılık.
- Arı, Tayyar (2017). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Cilt 2: Irak, İran, ABD, Petrol, Barış Süreci ve Arap Baharı*. I. Baskı. Bursa: Akademi Yayınları.
- Arı, Tayyar (der) (2014). *Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri-2: Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Arıkan, Pınar (2012). "Suriye'nin Nusayri Yüzü ve İran". *Ortadoğu Analiz* 43(4): 18-29.
- Arsava, A. Füsün (2011). Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1(15): 101-124.

- Arslan, Sinem (2016). Bir Egemenlik Sorunu Olarak İnsani Müdahaleler. Yüksek Lisans Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Artokça, İzzettin (2015). Uluslararası Hukukta Koruma Sorumluluğu ve Afrika Kıtasındaki Uygulamaları. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Asgarov, Hafız (2008). Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Asker, Ali ve Memmedli, Marziye (2016). “Arap Baharı’nda Rusya’nın Libya Politikası: Moskova’nın Çifte Tutumu”. *Yeni Türkiye* 22(87): 584-590.
- Ateş, Davut (2012). *Uluslararası Örgütler: Devletlerin Örgütlenme Mantığı*. I. Baskı, Bursa: Dora Yayıncılık.
- Aydın, Remzi (2017). “Dünden Bugüne Suriye Rusya İlişkileri”. *İlm-i Siyaset*. (<http://kitapsevs.blogspot.com.tr/2017/03/dunden-bugune-suriye-rusya-iliskileri.html>, 12 Nisan 2017’de erişildi).
- Aytoğu, O. Çağatay (2016). Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararları Doğrultusunda İnsani Müdahale. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bag, Mustafa (25.03.2018). “TSK: Afrin tamamen kontrol altında”. (<https://tr.euronews.com/2018/03/25/tsk-afrin-de-tamamen-kontrol-alt-nda>, 12 Şubat 2019’da erişildi).
- Bannon, L. Alicia (2006). “The Responsibility to Protect: The U.N World Summit and the Question of Unilateralism”. *The Yale Law Journal* 115(5): 1157-1165.
- Başer, Murat (2014). *İnsancıl Hukuk Yeni Savaşlar, Yapısal Sorunlar ve Korunmayan İnsan Hakları*. I. Baskı. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Bayat, Cemal (2018). “Rusya- Libya İlişkileri ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nde Libya’ya Yönelik Askeri Müdahale Tartışmaları Sırasında Rusya’nın Politik Tutumu”. *Uluslararası Kriz ve Araştırmalar Dergisi* 1(2): 169-205.
- Bayram, Mürsel (2016). “Yerel ve Küresel Boyutlarıyla Darfur Sorunu”. (https://www.researchgate.net/publication/297014019_Yerel_ve_Kuresel_Boyut_lariyla_Darfur_Sorunu, 22 Mart 2018’de erişildi).
- BBC (2009). “Nobel’i alırken ‘haklı savaş’ı savundu”. (https://www.BBC.com/turkce/haberler/2009/12/091210_nobel_ceremony, 27 Haziran 2018’de erişildi).
- BBC (2014a). “Suriye: Uluslararası Ceza Mahkemesi’ne sevke veto”. (https://www.BBC.com/turkce/haberler/2014/05/140522_suriye_veto, 2 Temmuz 2018’de erişildi).
- BBC (2014b). “ABD Suriye’de IŞİD’e yönelik hava operasyonu başlattı”. (http://www.BBC.com/turkce/haberler/2014/09/140923_isid_saldiri, 28 Eylül 2016’da erişildi).
- BBC (2015). “2014 Suriye’de İç Savaşın ‘En Kanlı Yılı’ Oldu”. (http://www.BBC.com/turkce/haberler/2015/01/150101_suriye_2015, 20 Eylül 2016’da erişildi).
- BBC (2017). “Suriye’de çatışmasızlık bölgeleri mutabakatının içerisinde neler var?” (<https://www.BBC.com/turkce/haberler-dunya-39830098>, 2 Temmuz 2018’de erişildi).
- BBC Türkçe (2013), Siyasi Düşünceler Tarihi 3: Cicero ve Aziz Augustinus (https://www.youtube.com/watch?v=MyGm1jFKcUM&index=3&list=PL_J_IcLsODv7LpITmWZkD2sA6y61KBCtb, 19 Kasım 2018’de erişildi).

- Bellamy, Alex J. (2017). “İnsani Müdahale”. Çev. N. Uslu. *Çağdaş Güvenlik Çalışmaları*. Ed. A. Collins. İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi. 289-305.
- Bellamy, J. Alex (2007). “The English School”. *International Relations Theory for the Twenty-First Century*. Ed. M. Griffiths. New York: Routledge: 75-87. (<http://book.cc/dl/610771/397360>, 2 Aralık 2018’de erişildi).
- Bellamy, J. Alex (2008). The Responsibility To Protect and The Problem of Military Intervention. *International Affairs* 84(4): 615-639.
- Bianet (08.04.2018). “Duma’ya Kimyasal Silah İddiaları”. (<https://bianet.org/bianet/siyaset/195929-dogu-guta-da-kimyasal-silah-iddialarina-karsilikli-aciklamalar>, 2 Temmuz 2018’de erişildi).
- Bilgin Aytaç, Gizem (2014). *Üçüncü Dünya Güvenliği ve İnsani Müdahale: İnsan Güvenliğinden Irak Müdahalesine Eleştirel Güvenlik Yaklaşımları*. I. Baskı. İstanbul: Dezanj Yayınları.
- Bingöl, Oktay ve Varlık, Ali Bilgin (2014). “Korunmuş Bölgeler”. Merkez Strateji Enstitüsü: 1-16. (http://merkezstrateji.com/assets/media/12-2015-oktay-varlik-uhp-korunmus-boelgeler_1.pdf, 15 Ocak 2019’da erişildi).
- Birgün (2016). “NATO, Suriye’ye Neden Müdahale Etmediğini Açıkladı”. (<https://www.birgun.net/haber-detay/nato-suriye-ye-neden-mudahale-etmedigini-acikladi-139986.html>, 1 Ocak 2017’de erişildi).
- Birleşmiş Milletler Enformasyon Merkezi Ankara. “Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü”. (http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/chart_turkce.pdf, 15 Kasım 2018’de erişildi).

- Birleşmiş Milletler. “İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”. (<http://www.un.org.tr/humanrights/images/pdf/1-insan-haklari-evrensel-beyannamesi.pdf>, 13 Ocak 2019’da erişildi).
- Birleşmiş Milletler. “Medeni ve Siyasal Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme”. (<http://www.un.org.tr/humanrights/images/pdf/3-MedeniVeSiyasiHaklaraIliskinSozlesme.pdf>, 13 Ocak 2019’da erişildi).
- Boettcher III, William A. (2004). “Military Intervention Decisions Regarding Humanitarian Crises: Framing Induced Risk Behavior”, *Journal of Conflict Resolution* 48(3): 331-355.
- Brown, Chris (1997). *Understanding International Relations*. UK: Mcmillan. (http://b-ok.cc/book/2675831/674c07/?_ir=1, 5 Aralık 2018’de erişildi).
- Buçukcu, Öner (2012). “Genel Bilgiler”. *Suriye Krizi’nde Bölgesel ve Küresel Aktörler*. Ed. B. Akgün.4-9 .(<http://www.sde.org.tr/userfiles/file/suriye%20analiz.pdf>, 2 Eylül 2016’da erişildi).
- Bull, Hedley (1971). “Order vs. Justice in International Society”. *Political Studies* 19(3): 269-289.
- Bull, Hedley (1977). *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*. III. Baskı. London. (<http://b-ok.cc/dl/2604947/8fa7f7>, 4 Aralık 2018’de erişildi).
- Bull, Hedley, Kingsbury, Benedict ve Roberts, Adam (2015). *Hugo Grotious ve Uluslararası İlişkiler*. Çev. B. Beşgül. İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık.
- Bush, H. W. George (1992). “December 4, 1992: Address on Somalia”. (<https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/december-4-1992-address-somalia> , 22 Mart 2018’de erişildi).

- Butterfield, Herbert, Wight, Martin (der) (1966). *Diplomatic Investigations*. Cambridge: Harvard University Press. (<http://b-ok.cc/ireader/1221686>, 1 Aralık 2018'de erişildi).
- Buzan, Barry (1993). "From International System to International Society: Structural Realism and Regime Theory Meet the English School". *International Organization* 47(3): 327-505.
- Buzan, Barry (2004). *From International to World Society? English School Theory and The Social Structure of Globalisation*. Cambridge: Cambridge University Press. (<http://b-ok.cc/ireader/1008195> , 1 Aralık 2018'de erişildi).
- Buzan, Barry (2015a). *İnsanlar, Devletler & Korku*. Çev. Ed. E.Çıtak. İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık.
- Buzan, Barry (2015b). *Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu: Toplumsal Yaklaşım*. Çev. H. Özdemir. İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık.
- Cerrah, Ufuk (2016). "ABD'nin Suriye Politikası". *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*. Ed. H. Çomak, C. Sancaktar ve Z. Yıldırım. İstanbul: BETA Yayıncılık. 319-333.
- Chandler, David (2004). The Responsibility to Protect? Imposing the "Liberal Peace". *International Peacekeeping* 11(1): 59-81.
- Chomsky, Noam (2009). The Responsibility to Protect. Text of Lecture Given at UN General Assembly. (<http://www.chomsky.info/talks/20090723.htm> , 18 Kasım 2018'de erişildi)
- Clausewitz, V. Carl (2018). *Savaş Üzerine*. Çev. H. F. Çeliker. İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Clinton, J. William (1993). “October 7, 1993: Address on Somalia”. (<https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/october-7-1993-address-somalia>, 22 Mart 2018’de erişildi).

CNN.com (1999). “Blair: ‘No deal’ for Milosevic”. (<http://edition.cnn.com/WORLD/europe/9904/20/kosovo.02/index.html>, 25 Mart 2018’de erişildi).

Çağlar, T. Mehmet (2016). “İngiliz Okulu Yaklaşımı Açısından Koruma Sorumluluğu Kavramı ve Plüralizm-Solidarizm Tartışması”. Bursa: Uludağ Üniversitesi. VIII.Uludağ Uluslararası İlişkiler Kongresi: Küresel ve Bölgesel Sistemde Devlet ve Devlet Dışı Aktörler: 233-238. (http://ucir.uludag.edu.tr/ucir/viii-ucir/VIII_Tam_Metin_Kitabi_2016.pdf , 5 Aralık 2018’de erişildi).

Çakmak, Cenap, Atılgan, Cansu ve Eroğuz, Esra (2016). “Devlet Egemenliğinde ve Kuvvet Kullanmada Dönüşüm: İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna”. İstanbul: BİLGESAM, Rapor No: 71 (https://www.researchgate.net/profile/Cenap_Cakmak/publication/297707755_Devlet_Egemenliginde_ve_Kuvvet_Kullanmada_Donusum_Insani_Mudahaleden_Koruma_Sorumluluguna/links/56e0918b08aec4b3333d106f/Devlet-Egemenliginde-ve-Kuvvet-Kullanmada-Doenuesuem-Insani-Muedahaleden-Koruma-Sorumluluguna.pdf, 20 Mart 2018’de erişildi).

Çakmak, Haydar (2016). *ABD’nin Askeri Müdahaleleri: 1801’den Günümüze*. II. Baskı. Ankara: Kaynak Yayınları

Çalışkan, Burak (2016). “Rusya- Suriye İlişkileri ve Ortadoğu Krizlerine Etkisi”. İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi. (<http://insamer.com/wp-content/uploads/2016/03/Rusya-Suriye-I%CC%87lis%CC%A7kileri-ve-Ortadog%CC%86u-Krizlerine- Etkisi.pdf>, 12 Ekim 2017’de erişildi).

Çapar, Gökhan (2006). NATO’nun Kosova’ya Müdahalesinin Birleşmiş Milletler Kurucu Andlaşması Açısından Analizi. Yüksek Lisans Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Çınar, Yusuf (2005). “Kimlik ve Etnik Çatışma: Tamil Örneği”. *UKAM 13*: 1-14.
- Çınar, Yusuf (2012). *Tamil Sorunu, Tarihsel Gelişim ve Çözüm*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çıtak, Emre ve Şen, Osman (der) (2014). *Uluslararası İlişkilerde Güvenlik: Teorik Değerlendirmeler*. İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Dalar, Mehmet (2008). Uluslararası Hukukta Haklı Savaş Doktrini: Bir Problemin Analizi”. *Muhafazakâr Düşünce 15(4)*: 229-247.
- Dalar, Mehmet (2016a). “Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin Suriye Krizindeki Tutumu”. *Suriye: Çatışma ve Uluslararası Hukuk*. Ed. F. Taşdemir. Ankara: Nobel Yayın. 1-44.
- Dalar, Mehmet (2016b). “Suriye’deki Eylemlerin Uluslararası Ceza Mahkemesinde Yargılanma Sorunu”. Kırıkkale Üniversitesi: II. Uluslararası Ortadoğu Sempozyumu.
- Danish Institute of International Affairs (1999). *Humanitarian Intervention: Legal and Political Aspects*. II. Baskı. Skjern: Copenhagen.
- Dedeoğlu, Çağdaş (2016). “Çin’in Büyük Stratejisi Açısından Suriye”. *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*. Ed. H. Çomak, C. Sancaktar ve Z. Yıldırım. İstanbul: BETA Yayıncılık. 403-411.
- Demir, C. Mert (2012). “Suriye Tarihi-3”. (<http://www.gundemturkiye.com/tarih/dunya-tarihi/suriye-tarihi-3.html>, 16 Eylül 2016’da erişildi).
- Demir, Sertif ve Çomak, Hasret (2016). “NATO ve Suriye Krizi”. *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*. Ed. H. Çomak, C. Sancaktar ve Z. Yıldırım. İstanbul: BETA Yayıncılık. 335-345.

- Demirel, Naim (2013). “Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale ve Hukuki Meşruiyet Sorunu”. *FSM İlmî Araştırmalar insan ve Toplum Bilimleri Dergisi 1*: 152-172.
- Demirel, Naim (2015). *Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ve Uluslararası Barışın Korunması*. II. Baskı. İstanbul: Derin Yayınları.
- Demirtürk Demirdöğen, Ülkü (2006). Birleşmiş Milletler Barışı Koruma Operasyonları ve Güç Kullanma Olgusu (1946-1996). *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi 11*: 236-257.
- Deutsche Welle (2016). “Suriye’deki iç savaşın kronolojisi”. (<http://www.dw.com/tr/suriyedeki-i%C3%A7-sava%C5%9F%C4%B1n-kronolojisi/a-19546767>, 2 Aralık 2016’da erişildi).
- Devlen, Balkan ve Özdamar, Özgür (2010). “Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları”. *Uluslararası İlişkiler Dergisi 25*(7): 43-68.
- Diplomatikstrateji (2018). “Zeytin Dalı Harekatı 109. Gün: Suriye Son Durum Haritası”. (<https://www.diplomatikstrateji.com/zeytin-dali-harekati-123-gun-suriye-son-durum-haritasi/> , 8 Mayıs 2018’de erişildi).
- Doster, Barış (2016). “Arap Baharı Özelinde Rusya’nın Suriye Politikası”. *Emperyalizmin Oyununda İkinci Perde: Arap Baharı ve Suriye*. Ed. B. Adıbelli. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık. 52-72.
- Dougherty, B. Micheal (28.09.2011). “The ‘Responsibility to Protect’ doctrine after Libya”. (<http://www.pbs.org/wnet/need-to-know/opinion/the-responsibility-to-protect-doctrine-after-libya/11753/>, 2 Temmuz 2018’de erişildi).
- Duran, Burhanettin ve Ardıç, Nurullah (2014). “Arap Baharı”. *Uluslararası İlişkilere Giriş: tarih, teori, kavram ve konular*. Ed. Ş. Kardaş ve A. Balcı. İstanbul: Küre Yayınları. 456-465.

- Ekrem, Erkin (30.06.2011). “Çin’in Yeni Libya Politikası: İçişlerine Karışma?”. (<http://www.sde.org.tr/tr/authordetail/cinin-yeni-libya-politikasi-icislerine-karisma/901> , 19 Mart 2018’de erişildi).
- En Son Haber (2013). “ABD Savunma Bakanı: Suriye Kimyasal Silah kullandı”.(<http://www.ensonhaber.com/abd-savunma-bakani-suriye-kimyasal-silah-kullandi-2013-04-26.html>, 10 Eylül 2016’da erişildi).
- Ereker, A. Fulya (2004).“İlkçağlardan Günümüze Haklı Savaş Kavramı”. *Uluslararası İlişkiler* 3(1): 1-36.
- Ergan, Uğur ve Ezer, Rıza (2005). “Pankartlı Karşılama”. Hürriyet Gazetesi. (<http://www.hurriyet.com.tr/pankartli-karsilama-311614> , 14 Eylül 2016’da erişildi).
- Ergül Jorgensen, F. Aslı (2014). “İngiliz Okulu”. *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*. Ed. Ş. Kardaş ve A. Balcı. İstanbul: Küre Yayınları. 123-136.
- Erkan, Süleyman (2016). “2008 Rusya- Gürcistan Savaşı ve Uluslararası Toplum”. *Uluslararası İktisat ve İdari İnceleme Dergisi* 17: 41-64.
- Ersoy, M. Kadir (2015). “İnsan olmanın bedeli: Rakamlarla savaşın yeryüzüne ‘maliyeti’”. (<https://gaiadergi.com/insan-olmanin-bedeli-rakamlarla-savasin-yeryuzune-maliyeti/> , 27 Haziran 2018’de erişildi).
- Ertuğrul, E. Ümmühan (2016). “Koruma Sorumluluğu: İnsani Müdahaleyi Makyajlamak”. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2 (20): 441-470.
- EUR-LEX. “List of Persons and Entities under EU Restrictive Measure Over the Situation in Syria”. (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1521627773811&uri=CELEX%3A02013D0255-20170927> , 14 Ocak 2019’da erişildi).

- Euronews (26.07.2012). “Esad: Esad gidici”. (<https://www.youtube.com/watch?v=GOtbAZWoBQc> , 2 Temmuz 2018’de erişildi).
- Evans, Gareth ve Sahnoun, Muhammed (2002). “The Responsibility to Protect”. (<https://www.foreignaffairs.com/articles/2002-11-01/responsibility-protect> , 17 Kasım 2018’de erişildi).
- Evans, Gareth. (2006). “Humanitarian Intervention to the Responsibility to Protect”. *Wisconsin International Law Journal* 24 (3): 703-722.
- Fırat, Melek ve Kürkçüoğlu, Ömer (2010). “Orta Doğu’yla İlişkiler (A- Arap Devletleriyle İlişkiler)”. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt2. 1980-2001)*. Ed. B. Oran. İstanbul: İletişim Yayınları. 124-148, 551-567.
- Fırat, Melek ve Kürkçüoğlu, Ömer (2011). “Orta Doğu’yla İlişkiler (A- Arap Devletleriyle İlişkiler)”. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt1. 1919-1980)*. Ed. B. Oran. İstanbul: İletişim Yayınları. 615-635.
- Fixdal, Mona ve Smith, Dan (1998). “Humanitarian Intervention and Just War”. *Mershom International Studies Review* 2(42): 283-321.
- Fox Tv, “Tampon bölge geliyor Çekiç güç bu sefer de Suriye sınırında görev yapacak”. (<https://www.dailymotion.com/video/x265q4b>, 2 Temmuz 2018’de erişildi).
- Friedman, L. Thomas (2001). “Hama Rules”. (<http://www.nytimes.com/2001/09/21/opinion/foreign-affairs-hama-rules.html>, 6 Ekim 2016’da erişildi).
- Global Firepower (2018). “Syria Military Strength”. (https://www.globalfirepower.com/country-military-strength-detail.asp?country_id=syria , 13 Ocak 2019’da erişildi).

- Gonzalez-Pelaez, Ana, Buzan, Barry (2003). A Viable Project of Solidarism? The Neglected Contributions of John Vincent's Basic Rights Initiative. *International Relations* 17 (3): 321-339.
- Gözen Ercan, Pınar (2015). "İkinci On Yılına Girerken Koruma Sorumluluğunu Yeniden Düşünmek: Lex Ferenda Olarak R2P". *Hacettepe HFD* 2(5): 165-182.
- Gözen, Ramazan (2018). "Türkiye'nin Orta Doğu Politikası". *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Dış Politikası*. Ed. A. Çaylak ve S. A. Avcu. Ankara: Savaş Yayınevi. 423-451.
- Gözen, Ramazan (der) (2014). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Griffiths, Martin, Roach, Steven C. ve Salamon, M. Scott (2011). *Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler*. Çev. CESRAN. Ankara: NOBEL.
- Grotius, Hugo (2011). *Savaş ve Barış Hukuku*. Çev. S. L. Meray. İstanbul: Say Yayınları.
- Güçtürk, Yavuz (2014). "İnsanlığın Kaybı: Suriye'deki İç Savaşın İnsan Hakları Boyutu". (http://file.setav.org/Files/Pdf/20140206131417_insanligin-kaybi-suriye-pdf.pdf, 15 Aralık 2016'da erişildi).
- Güner, Reyhan (2016). "Bitmeyen Kavga: Suriye-ABD İlişkilerinin Dünyü, Bugünü". *Bağımsızlıktan Arap Bahar'ına Suriye İç ve Dış Politika*. Editörler. M.A. Okur ve N. Salık. Ankara: Nobel Yayın. 263-289.
- Güneş, Nasrettin (2015). "İnsani Müdahale ve Somali Örneği". (<http://www.ilimvemedeniyyet.com/insani-mudahale-ve-somali-ornegi.html>, 21 Mart 2018'de erişildi).

Gürsel, Seyfettin (2013). “Dönemin Bilançosu” *.Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt3. 2001-2012)*. Ed. B. Oran. İstanbul: İletişim Yayınları.13-70.

Haberler.com (2014). “Arınç’tan Tampon Bölge Açıklaması”. (<https://www.haberler.com/arinc-tan-tampon-bolge-aciklamasi-6537789-haberi/>, 2 Temmuz 2018’de erişildi).

Habertürk (2011). “99 Yıl Sonra Mehmetçik Libya’da”. (<http://www.haberturk.com/haber/haber/613691-99-yil-sonra-mehmetcik-libyada>, 19 Mart 2018’de erişildi).

Habertürk (2018). “Son dakika: ABD, İngiltere ve Fransa Suriye’yi vurdu!”. (<http://www.haberturk.com/son-dakika-abd-baskani-trump-tan-suriye-aciklamasi-saldiri-emrini-verdim-1919037>, 20 Nisan 2018’de erişildi).

Haberyirmi (2017). “Suriye Son Durum Haritası: İşte Son Rakamlar”. (<http://www.haberyirmi.net/2017/09/suriye-son-durum-harita-iste-son.html>, 23 Ekim 2017’de erişildi).

Heywood, Andrew (2007). *Ordular ve Güvenlik Güçleri*. Çev. B. Seçilmiş. Siyaset. Ed.B. Kalkan: 553-562.

Hocaoğlu, Durmuş (2003). “Savaş ve Barış Üzerine”. *Köprü* 83: 105-129.

Holzgree, J. L (2003). “The Humanitarian Intervention Debate”. *Humanitarian Intervention: Ethical, Legal and Political Dilemmas*. Ed. J.L Holzgree ve R.O. Keohone. İngiltere: Cambridge University Press: 15-52.

Hoş, H. Serdar (2013). *Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk*. I. Baskı. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Human Rights Watch (2012). “World Report 2012: Syria-Events of 2011”. (<https://www.hrw.org/world-report/2012/country-chapters/syria>, 4 Ekim 2016’da erişildi).

Human Rights Watch (2013). “World Report 2013: Syria-Events of 2012”. (<https://www.hrw.org/world-report/2013/country-chapters/syria>, 4 Ekim 2016’da erişildi).

Human Rights Watch (2014). “World Report 2014: Syria-Events of 2013”. (<https://www.hrw.org/world-report/2014/country-chapters/syria>, 4 Ekim 2016’da erişildi).

Human Rights Watch (2015). “World Report 2015: Syria- Events of 2014”. (<https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/syria>, 4 Ekim 2016’da erişildi).

Human Rights Watch (2016). “World Report 2016: Syria- Events of 2015”. (<https://www.hrw.org/world-report/2016/country-chapters/syria>, 20 Ekim 2017’de erişildi).

Human Rights Watch (2017). “World Report 2017: Syria- Events of 2016”. (<https://www.hrw.org/world-report/2017/country-chapters/syria>, 20 Ekim 2017’de erişildi).

Hürriyet (1998). “Suriye’ye Sabrımız Kalmadı”. (<http://www.hurriyet.com.tr/suriyeye-sabrimiz-kalmadi-39038649>, 8 Ekim 2016’da erişildi).

Hürriyet (2004). “Beşar Esad Bugün Ankara’da”. (<http://www.hurriyet.com.tr/besar-esad-bugun-ankara-da-38554624>, 7 Ekim 2016’da erişildi).

Hürriyet (2014a). “Erbil’e Dayanan IŞİD’i Vurdu”. (<http://www.hurriyet.com.tr/erbil-e-dayanan-isis-i-vurdu-26970528>, 8 Ekim 2016’da erişildi).

- Hürriyet (2014b). “Türkiye’den Suriye’de tampon bölge hazırlığı”. (<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/turkiyeden-suriyede-tampon-bolge-hazirligi-27231201>, 2 Temmuz 2018’de erişildi)
- Ibrahimi, Halil (19.03.2007). “ABD’nin Balkanlar Politikası- Bosna Örneği”. (http://www.ydh.com.tr/HD2666_abdnin-balkanlar-politikasi--bosna-ornegi.html, 23 Mart 2018’de erişildi).
- ICISS (2001). *The Responsibility To Protect*. Ottawa: International Development Research Centre.
- İçgen, Levent (2012). “Suriye, Türk Uçağını Düşürdü!”. (<http://www.gazetevatan.com/suriye--turk-savas-ucagini-dusurdu--459720-gundem/>, 8 Ekim 2016’da erişildi).
- iha.com (2008). “Bush, Rusların saldırı dramatik ve acımasız”. (<http://www.iha.com.tr/haber-bush-ruslarin-saldirisi-dramatik-ve-acimasiz-31572/>, 20 Mart 2018’de erişildi).
- Jackson, Robert (2000). *The Global Covenant: Human Conduct in a World of States*. Oxford: Oxford University Press. (<http://b-ok.cc/dl/868614/191131>, 1 Aralık 2018’de erişildi).
- Jadrane, Jihane (2012). “English School and Humanitarian Intervention: The Case of Libya and Syria. Master Thesis”. (http://arts.studenttheses.ub.rug.nl/16233/1/MA_2189402_J_Jadrane.pdf, 17 Haziran 2017’de erişildi).
- Jeffery, Renee (2006). *Hugo Grotius in International Thought*. I. Baskı. New York: Macmillan. (<http://b-ok.cc/ireader/884483>, 19 Kasım 2018’de erişildi).
- Johnson, T. James (1994). “Haklı Savaş”. D. Miller vd. (der). Çev. B. Peker ve N. Kıraç. *Blackwell’in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi I (A-J)*. Ankara: Ümit Yayıncılık: 321-.325).

- Kalkavan Taslaman, Feryal (2011). “Geçmişten Günümüze “Haklı Savaş” Kavramının Yorumu”. Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kambur, T. Elif (2016). “2002’den Arap Baharına Türkiye Suriye İlişkileri”. *Emperyalizmin Oyununda İkinci Perde: Arap Baharı ve Suriye*. Ed. B. Adıbelli. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.156-176.
- Kanal 7 Haber (26.06.2012). “26 Haziran 2012 Tayyip Erdoğan Grup Toplantısında Beşar Esad’a cevap verdi”. (<https://www.dailymotion.com/video/xrrqhy>, 1 Aralık 2018’de erişildi).
- Kapani, Münci (2007). *Politika Bilimine Giriş*. XXI. Baskı. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Karabulut, Bilal (2007). “Karadeniz’den Ortadoğu’ya Uzanan Bir Dış Politika: Geçmişten Günümüze Uzanan Suriye – Rusya İlişkileri”. *Karadeniz Araştırmaları (15)*: 67-88.
- Kardaş, Tuncay (2014). “Güvenlik”. *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*. Ed. Ş. Kardaş ve A. Balcı. İstanbul: Küre Yayınları. 226-234.
- Kayrak, Sedide (2011). “Rusya’nın Arap Bahar’ına Bakışı”. (http://www.bilgesam.org/incele/104/-rusya%E2%80%99nin-arap-bahari%E2%80%99na-bakisi/#.WkfFCN9I_IW, 12 Ekim 2016’da erişildi).
- Kedikli, Umut (2016). “Savaş Suçları ve Suriye Krizi”. *Suriye: Çatışma ve Uluslararası Hukuk*. Ed. F. Taşdemir. Ankara: Nobel Yayın. 279-314.
- Kepsutlu, Benan (2016). *Amerika’nın Ortadoğu Politikası*. I. Baskı. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Kerimoğlu, Yavuz (08.04.2017). “Rusya’nın Libya Politikası ve Askeri Müdahale İhtimali”. (http://insamer.com/tr/rusyanin-libya-politikasi-ve-asker-mudahale-ihhtimali_645.html, 20 Mart 2018’de erişildi).

Keskin, Funda (2002). “BM ve Kuvvet Kullanma”. *Avrasya Dosyası 1(8)*: 149-174.

Kılıç, Seray (2016). “Türkiye’nin Koruma Sorumluluğu Politikası (2011-2015): Libya ve Suriye”. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kiraz, Sami (2016). “Bağımsızlıktan 21.yüzyıla Suriye-Rusya Siyasi İlişkileri”. *Bağımsızlıktan Arap Bahar’ına Suriye İç ve Dış Politika*. Editör M.A. Okur ve N. Salık. Ankara: Nobel Yayın. 291-312.

Klob, Robert (2003). “Note On Humanitarian Intervention”. *International Rewieved The Red Cross 85(849)*: 119-134.

Korkmaz, Yusuf (2015). *İran Suriye Bölgesel İttifakı ve Arap Baharı Sürecine Yansıması*. I. Baskı. İstanbul: Matbuat Yayıncılık.

Kök, Seval (2012a). “Ortadoğu Güncesi: 21 Mart 2012- 20 Nisan 2012”. *Ortadoğu Analiz 41(4)*: 106-112.

Kök, Seval (2012b). “Ortadoğu Güncesi: 21 Temmuz -20 Ağustos 2012”. *Ortadoğu Analiz 45(4)*: 112-118.

Kök, Seval (2012c). “Ortadoğu Güncesi: 21 Ekim – 20 Kasım 2012”. *Ortadoğu Analiz 48(4)*: 128-134.

Kök, Seval (2013a). “Ortadoğu Güncesi: 21 Ocak – 20 Şubat 2013”. *Ortadoğu Analiz 51(5)*: 109-115).

Kök, Seval (2013b). “Ortadoğu Güncesi: 21 Nisan- 20 Mayıs 2013”. *Ortadoğu Analiz 54(5)*: 116-120.

Kök, Seval (2013c). “Ortadoğu Güncesi: 21 Ağustos- 20 Eylül 2013”. *Ortadoğu Analiz* 58(5): 131-135).

Köroğlu, Uğur (2012). “İran’ın Suriye Politikası”. *Suriye Krizi’nde Bölgesel ve Küresel Aktörler*. Ed. B. Akgün. 44-52. (<http://www.sde.org.tr/userfiles/file/suriye%20analiz.pdf>, 2 Eylül 2016’da erişildi).

Kurowska, Xymena (2014). “Multipolarity As Resistance to Liberal Norms: Russia’s Position on Responsibility to Protect”. *Conflict, Security & Development* 14(4): 489–508.

Labonte, Melissa (2012). Whose Responsibility to Protect? The Implications of Double Manifest Failure for Civilian Protection. *The International Journal of Human Rights* 16(7): 982-1002.

Lake, A. David (2008). *The State and International Relations*. (Ed.) C. Reus-Smit ve D. Snidal. The Oxford Handbook of International Relations. USA: Oxford University Press: 41-62. (http://b-ok.cc/book/1054035/31c0f8/?_ir=1, 4 Aralık 2018’de erişildi).

Lavrov, Sergey (14.08.2012). “On the Right Side of History”. (https://www.huffingtonpost.co.uk/sergei-lavrov/russia-syria-on-the-right-side-of-history_b_1596400.html, 28 Mayıs 2018’de erişildi).

Linklater, Andrew (2005). “The English School”. Scott Burchill vd. *Theories of International Relations*. New York: Palgrave Macmillian: 84-109. (<http://lib.jnu.ac.in/sites/default/files/ReferenceFile/Theories-of-IR.pdf>, 2 Aralık 2018’de erişildi).

Linklater, Andrew (2015). “İngiliz Okulu”. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Ed. S. Burchil vd. Çev. M. Ağcan ve A. Aslan. İstanbul: Küre Yayınları. 123-155.

- Lucinescu, Alexandru (14.08.2013). “İnsani Müdahale ve Balkan Devletleri: Ortak Anlayışlar ve Farklılıklar”. (http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/31900/insani_mudahale_ve_balkan_devletleri_ortak_anlayislar_ve_farkliklar, 17 Mart 2018’de erişildi).
- Luck, Edward C. (2010). The Responsibility to Protect: Growing Pains or Early Promise? *Ethics & International Affairs* 24(4): 349–365.
- Massingham, Eve (2009). Military Intervention for Humanitarian Purposes: Does the Responsibility to Protect Doctrine Advance the Legality of the Use of Force for Humanitarian Ends? *International Review of the Red Cross* 91(876): 803–831.
- Mattox, J. Mark (2006). Saint Augustine and the Theory of Just War. I. Baskı. London: Continuum. (http://b-ok.xyz/book/823959/cc5e00/?_ir=1, 10 Aralık 2016’da erişildi).
- McQueen, Carol (2005). Humanitarian Intervention and Safety Zones: Iraq, Bosnia and Rwanda. II. Baskı. Londra: Palgrave Macmillian
- Mehr News (2012). “Ahmedinejad ve Medvedev arasında telefon görüşmesi” . (<https://tr.mehrnews.com/news/1541709/Ahmedinejad-ve-Medvedev-aras%C4%B1nda-telefon-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9Fmesi>, 17 Ekim 2016’da erişildi).
- Mercan, H. Muhammed (2016). “1970’ten Günümüze Suriye Dış Politikasının Temel Parametreleri”. *Bağımsızlıktan Arap Bahar’ına Suriye İç ve Dış Politika*. Editörler. M.A. Okur ve N. Salık. Ankara: Nobel Yayın. 239-289.
- Meydan, Vildan (2017). “2008 Rusya- Gürcistan Savaşı’nın Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma Yasağı Çerçevesinde Analizi”. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (2): 417-429.

- Milliyet (07.06.1995). “Clinton: ‘Balkan Savaşı’ını engelleriz”. (http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/GununYayinlari/ntEDnAiqggTrosklSkbvhw_x3D__x3D, 20 Mart 2018’de erişildi).
- Milliyet (2017). “Fırat Kalkanı Harekâtının 216 günlük bilançosu”. (<http://www.milliyet.com.tr/firat-kalkani-harekatinin-216-gundem-2423279/>, 22 Mayıs 2017’de erişildi).
- Milliyet (2018a). “BMGK’den Suriye’de insani ateşkesin derhal uygulanması çağrısı”. (<http://www.milliyet.com.tr/bmgk-den-suriye-de-insani-dunya-2623180/>, 2 Haziran 2018’de erişildi).
- Milliyet (2018b). “Müdahale sinyali”. (<http://www.milliyet.com.tr/mudahale-sinyali-dunya-2644669/>, 2 Haziran 2018’de erişildi).
- Milliyet (2018c). “BMGK’de Rusya’nın tasarısı reddedildi!”. (<http://www.milliyet.com.tr/bmgk-de-rusya-nin-tasarisi-dunya-2648114/>, 3 Haziran 2018).
- Miş, Nebi (2014). “Suriye 2012”. Ortadoğu Yıllığı 2012. Ed. K. İnat ve M. Ataman. İstanbul: Açılımkıtap. 217-253.
- Müdüroğlu, Nazlı (2007). Birleşmiş Milletler ve İnsani Müdahale. Tezsiz Yüksek Lisans Bitirme Projesi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Newsvent. “Contra Faustum, Book XXII”. (<http://www.newadvent.org/fathers/140622.htm>, 16 Kasım 2018’de erişildi).
- Noesselt, Nefe (2013). “China and Brazil in Global Norm Building: International Law and the International Criminal Court”. *Pontificia Universidad Javeriana* 18 (2): 701-718.

- NTV (2011). “Arap Birliği Suriye’nin üyeliğini askıya aldı”. (https://www.ntv.com.tr/dunya/arap-birligi-suriyenin-uyeligini-askiya-aldi,7pN4_KWMM0G8Ik_PKSiBow, 2 Ekim 2016’da erişildi).
- Nye, Joseph ve Welch A. David (2013). *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*. Çev. R. Akman. III. Baskı. İstanbul: Türkiye İş bankası Kültür Yayınları.
- Oktay, Hasan (2016). “Dünden Bugüne İran’ın Suriye Politikası”. Kafkassam. (<http://kafkassam.com/dunden-bugune-iranin-suriye-politikasi.html>, 16 Ekim 2017’de erişildi).
- ORSAM (2011a). “Rus ve Türk Perspektifinden Suriye Krizi”. ORSAM-RISS Ortak Toplantısı. Orsam Tutanakları No:16. (http://orsam.org.tr//d_hbanaliz/a_yayinlar_tutanak_2012522_tutanak16kblack%20no3.pdf, 5 Ekim 2018’de erişildi).
- ORSAM (2011b). “Suriye Politik Kültüründe Tarihsel Pragmatizm, Beşar Esad Dönemi Suriye Dönemi Dış Politikası ve Türkiye- Suriye İlişkiler”. Rapor:85. (http://orsam.org.tr//d_hbanaliz/20111116_85raportum.pdf, 5 Ekim 2016’da erişildi).
- ORSAM (2014). “ABD’nin İşİD Stratejisi ve Irak ile Suriye’ye Olası Yansımaları”. Ankara: ORSAM, Rapor: 191. (http://orsam.org.tr//d_hbanaliz/2014924_rapor191tur.pdf, 1 Temmuz 2018’de erişildi).
- ORSAM (2015). “Ortadoğu Bülteni”. 71(7): 1-4.
- ORSAM (2017). “Ortadoğu Bülteni”. 80(9): 1-4.
- Özdemir, B. Ömer (2016). “Suriye- İran İlişkileri: Ortaklıktan Tek Taraflı Hâkimiyete”. *Bağımsızlıktan Arap Bahar’ına Suriye İç ve Dış Politika*. Editörler M.A. Okur ve N. Salık. Ankara: Nobel Yayın. 341-360.

- Özlük, Erdem (2014).“Uluslararası İlişkilere Disiplinin Doğuşu, Kimliği ve Sorunları”. *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*. Ed. Ş. Kardaş ve A. Balcı. İstanbul: Küre Yayınları. 74-84.
- Özlük, Erdem (2015). “Adil Savaş ve Irak Savaşı: Anakronik Bir Öğretiyi 21.Yüzyılda Yeniden Okumak”. Konya: Selçuk Üniversitesi, *İİBF, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 30 (15): 15-58.
- Polat, Ş. Doğan (2016). “İran’ın Suriye Politikası”. *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*. Ed. H. Çomak, C. Sancaktar ve Z. Yıldırım. İstanbul: BETA Yayıncılık. 477-489.
- Putin, V. Vladimir (11.09.2013). “What Putin Has to Say to Americans About Syria”. *The New York Times*. (http://www.nytimes.com/2013/09/12/opinion/putin-plea-for-caution-from-russia-on-syria.html?ref=world&_r=0, 28 Mayıs 2018’de erişildi).
- Reçber, Sercan (2016). *İnsancıl Müdahale ve Koruma Sorumluluğu*. I. Baskı. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Reliefweb (2011). “Open Letter to Members of the UN Security Council”. (<https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/open-letter-members-un-security-council>, 20 Aralık 2016’da erişildi).
- Rüstemova Demirci, Saadat (2016a). “Suriye Krizinde Davetle Müdahale Sorunu”. *Suriye: Çatışma ve Uluslararası Hukuk*. Ed. F. Taşdemir. Ankara: Nobel Yayın. 117-155.
- Rüstemova Demirci, Saadat (2016b). “Özgür Suriye Ordusu”. *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*. Ed. H. Çomak, C. Sancaktar ve Z. Yıldırım. İstanbul: BETA Yayıncılık. 199-210.

- Sabah (2011). “Libya’ya uluslararası müdahale”. (https://www.sabah.com.tr/dunya/2011/03/18/libyaya_uluslararasi_mudahale, 22 Mart 2018’de erişildi).
- Sabah (2012b). “İlk Saniyeden Bugüne Suriye İç Savaşının Takvimi”. (<https://www.sabah.com.tr/aktuel/2012/11/21/ilk-saniyesinden-bugune-suriye-ic-savasinin-takvimi>, 6 Ekim 2016’da erişildi).
- Sağlam, Mühdan (2014). “Kronik: İnadin Ötesinde: Rusya’nın Suriye Politikası”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 68(4): 211-217.
- Sarıgüzel, Hacı. “Uluslar Arası Ceza Mahkemesi”. (<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/155556>, 3 Temmuz 2018’de erişildi).
- Sarraj, Abdürrahim ve Taşgın, Cihan (2015). “Arap Baharı ve Suriye İç Savaş Çatışması”. (<http://ife.org.tr/wp-content/uploads/2015/12/Arap-Bahar%C4%B1-ve-Suriye-%C4%B0%C3%A7%C3%87at%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1.pdf>, 6 Ekim 2016’da erişildi).
- SETA (2011) . “İsyân, Müdahale ve Sonrası: Libya’da Dönüşümün Sancıları”. Rapor No:5. (http://file.setav.org/Files/Pdf/20121126133624_seta-libyada_donusumun_sancilari.pdf, 25 Ocak 2019’da erişildi).
- SETA (2011). “2011’de Türkiye”. (http://file.setav.org/Files/Pdf/20130115111739_seta_analiz_2011de_turkiye_web_2.pdf, 5 Aralık 2016’da erişildi).
- SETA (2012). “Suriye’de Aktörler: Rejim, Muhalefet, Dini Yapı ve Medya”. (http://file.setav.org/Files/Pdf/20131009145306_suriyedeaktorlerrejimmuhalefetdiniyapive medya.pdf, 5 Aralık 2016’da erişildi).
- SETA (2014). “2013’te Dış Politika”. (http://file.setav.org/Files/Pdf/20140311135555_2013te-dis-politika-pdf.pdf, 2 Temmuz 2018’de erişildi).

Sinkaya, Bayram (2012). “Arap Baharı Sürecinde İran’ın Suriye Politikası”. *SETA Analiz* 53: 1-37. (http://file.setav.org/Files/Pdf/20121121171707_seta-arap_bahari_surecinde_iran%E2%80%99in_suriye_politikasi.pdf, 1 Temmuz 2018’de erişildi).

Sinkaya, Bayram (2017). “2011’den Astana’ya: Suriye politikasının İran’a maliyeti”. (<http://www.aljazeera.com.tr/gorus/2011den-astanaya-suriye-politikasinin-irana-maliyeti>, 2 Temmuz 2018’de erişildi).

Sönmezoğlu, Faruk (2012). *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. V. Baskı. İstanbul: Der Yayıncılık.

Sputnik (2013). “Rusya, Suriye Anlaşmazlığının Her İki Tarafıyla da Temaslarını Sürdürecektir”. (https://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2013_01_12/Rusya-Suriye-anlasmazliginin-her-iki-tarafıyla-da-temaslarini-surdurecek/, 12 Ekim 2016’da erişildi).

Sputnik (2017). “Rusya, Türkiye ve İran’dan ortak Astana bildirisi”. (<https://tr.sputniknews.com/asya/201701241026911257-suriye-astana-gorismeleri-ortak-bildiri/>, 1 Ekim 2018’de erişildi).

Stanford Encyclopedia of Philosophy (2016). “War”. (<https://plato.stanford.edu/entries/war/>, 17 Kasım 2018’de erişildi).

Stokes, Paul (23.06.2012). “An Examination of Decisions to Intervene Libya and Syria”. (<https://www.e-ir.info/2012/06/23/an-examination-of-decisions-to-intervene-in-libya-and-syria/>, 1 Ekim 2018’de erişildi).

Şen, Yağmur (2013). “Suriye’de Arap Baharı”. (http://www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2013/sayi23/54-79.pdf, 14 Ekim 2016’da erişildi).

T.B.M.M (1998). 1’inci Birleşim, Tutanak *Dergisi* 62. (<https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem20/yil4/bas/b001m.htm>, 7 Ekim 2017’de erişildi).

- Taştekin, Fehim (2015). *Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal!* IV. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tekin, Segâh (2011). “İnsani Müdahale Kavramı ve Libya’nın Geleceği”. Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü. (<http://www.sde.org.tr/userfiles/file/INSANI%20MUDAHALE%20KAVRAMI%20VE%20LIBYA%20GELECEGI%20analiz.pdf>, 10 Mart 2017’de erişildi).
- Telatar, Gökhan (2017). “Suriye İç Savaş Bağlamında Türkiye- Rusya İlişkilerinde İşbirliği ve Çatışma Dinamikleri”. (https://www.youtube.com/watch?v=Ttk__4Pd6us&index=11&t=0s&list=WL, 5 Ekim 2018’de erişildi).
- Telli, Azime (2012). “İnsani Müdahaleden Koruma Sorumluluğuna Geçiş: Eski Sorun, Yeni Kavram”. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi 2(1)*: 206-220.
- Telli, Azime (2013). “Normatif Teori ve “İnsancıl Müdahale””. *Uluslararası İlişkilerde Teorik Yaklaşımlar*. Ed. H. Çomak ve C. Sancaktar. İstanbul: BETA Yayınları. 1-31.
- Thakur, Ramseh (2002). Intervention, Sovereignty and the Responsibility to Protect: Experiences From ICISS. *Security Dialogue 33(3)*: 324-340.
- Thukydides (2010). *Peloponnesos Savaşları*. Çev. F. Akderin. İstanbul: Belge Yayınları.
- Timetürk (2011). “Erdoğan: NATO, Libya’nın Libyalılara ait olduğunu tespit ve tescil için oraya girmelidir”. (<https://www.timeturk.com/tr/2011/03/21/erdogan-nato-libya-nin-libyalılara-ait-oldugunu-tespit-ve-tescil-icin-oraya-girmelidir.html>, 19 Mart 2018’de erişildi).

- Timetürk (2013). “Suriye devrimi 2 yaşında! İşte devrimin kronolojisi!”. (<https://www.timeturk.com/tr/2013/03/15/suriye-ic-savasi-2-yasinda.html>, 2 Temmuz 2018’de erişildi).
- Torun, Abdullah (2015). “İngiliz Okulu Perspektifinde NATO’nun Kosova’ya Müdahalesi”. *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar*. Ed. S.Turan ve N. Özkural Köroğlu, Bursa: Dora. 167-180.
- TRT Haber (2013). ““Suriye’nin Dostları” Toplandı”. (<http://www.trthaber.com/haber/dunya/turkiyeden-suriye-icin-acil-kodlu-cagri-76583.html>, 8 Ekim 2016’da erişildi).
- Tural, Nazım (20.09.2013). “Uluslararası adalet ve Esad’ın yargılanma konusu”. (<http://t24.com.tr/yazarlar/nazim-tural/uluslararasi-adalet-ve-esadin-yargilanma-konusu,7460>, 3 Temmuz 2018’de erişildi).
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, Savaş. (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelimesec=275149, 6 Aralık 2016’da erişildi).
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. “Türkiye-Suriye Siyasi İlişkileri”. (<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-suriye-siyasi-iliskileri-.tr.mfa>, 17 Haziran 2017’de erişildi).
- Türkmen, Füsun (2006). *İnsan Haklarının Yeni Boyutu: İnsancıl Müdahale*. I. Baskı. İstanbul: Okumuş Adam Yayınları.
- Unesco (1954). “Lahey Sözleşmesi: Silahlı Çatışma Halinde Kültürel Varlıkların Korunması Sözleşmesi”. (<http://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/K-Lahey-Sozlesmesi-UNESCO%2C-1954.pdf>, 13 Ocak 2019’da erişildi).
- Unicef (2004). “Çocuk Haklarına Dair Sözleşme”. (https://www.unicef.org/turkey/pdf/_cr23.pdf, 13 Ocak 2019’da erişildi).

United Nation (01.06.2018). “Responsibility to Protect: from early warning to early action”. (<http://www.globalr2p.org/media/files/1808811e.pdf>, 1 Temmuz 2018’de erişildi).

United Nation (10.08.2017). “Implementing the responsibility to protect: accountability for prevention”. (<http://www.globalr2p.org/media/files/un-secretary-general-2017-report-on-r2p-en.pdf>, 1 Temmuz 2018’de erişildi).

United Nation (22.07.2016). “Mobilizing collective action: the next decade of the responsibility to protect”. (<http://www.globalr2p.org/media/files/mobilizing-collective-action-the-next-decade-of-the-responsibility-to-protect.pdf>, 1 Temmuz 2018’de erişildi).

United Nations General Assembly (24.10.2005). “A/RES/60/1”. (http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_60_1.pdf, 17 Kasım 2018’de erişildi).

United Nations Human Rights Council (11.05.2016). “UN Commission of Inquiry on Syria Condemns Unlawful Attacks in The Syrian Arab Republic”. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/NewsDetail.aspx?NewsID=19949&LangID=E> , 26 Ocak 2019’da erişildi).

United Nations Human Rights Council (12.09.2011). “President of Human Rights Council Appoints International Commission of Inquiry to Investigate Human Rights Violations in Syria”. (<https://newsarchive.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=11369&LangID=E>, 26 Ocak 2019’da erişildi).

United Nations Human Rights Council (14.03.2017). “Warring Parties Continued to Target Civilians for Abuses over last seven months- UN Commission”. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/NewsDetail.aspx?NewsID=21370&LangID=E>, 26 Ocak 2019’da erişildi).

United Nations Human Rights Council (20.12.2012). “Syria Commission of Inquiry Releases New Update”. (<https://newsarchive.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=12904&LangID=E>, 26 Ocak 2019’da erişildi)

United Nations Human Rights Council (26.06.2018). “UN Commission of Inquiry on Syria: The Siege and Recapture of Eastern Ghouta Marked by War Crimes, Crimes Against Humanity”. (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/NewsDetail.aspx?NewsID=23226&LangID=E> , 26 Ocak 2019’da erişildi).

United Nations Human Rights Council (27.08.2014). “Syria’s Brutal War Threatens International Peace and Security: UN Commission of Inquiry” . (<https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/HRC/Pages/NewsDetail.aspx?NewsID=14966&LangID=E>, 26 Ocak 2019’da erişildi)

United Nations Human Rights. “Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmeleri”. (<http://indicators.ohchr.org/> , 13 Ocak 2019’da erişildi).

United Nations News (05.02.2018). “Proof of chemical weapons use in Syria should be met with ‘meaningful response,’ urges UN disarmament chief”. (<https://news.un.org/en/story/2018/02/1002001>, 2 Haziran 2018’de erişildi).

United Nations News (10.02.2018). “Urget action needed as violence soars in war-torn Syria- UN”. (<https://news.un.org/en/story/2018/02/1002451>, 2 Haziran 2018’de erişildi).

United Nations News (12.03.2018). “Syria’ bleeding inside and out’ as conflict enters eight year, says UN chief”. (<https://news.un.org/en/story/2018/03/1004742>, 2 Haziran 2018’de erişildi).

United Nations News (14.07.2014). “Security Council authorizes UN, partners to use most direct routes for Syria aid delivery”. (<https://news.un.org/en/story/2014/07/473012-security-council-authorizes-un-partners-use-most-direct-routes-syria-aid>, 30 Mayıs 2018’de erişildi).

United Nations News (17.12.2014). “Security Council renews cross-border aid delivery to Syria for a year”. (<https://news.un.org/en/story/2014/12/486582-security-council-renews-cross-border-aid-delivery-syria-year>, 31 Mayıs 2018’de erişildi).

United Nations News (19.03.2018). “Thousands suffering amid harrowing conditions in east Ghouta and Afrin – UN”. (<https://news.un.org/en/story/2018/03/1005342>, 2 Haziran 2018’de erişildi).

United Nations News (22.02.2014). “Unanimously approved, Security Council resolution demands aid Access in Syria”. (<https://news.un.org/en/story/2014/02/462432-unanimously-approved-security-council-resolution-demands-aid-access-syria>, 30 Mayıs 2018’de erişildi).

United Nations News (27.09.2013). “UN Security Council agrees to rid Syria of chemical weapons, endorses peace process”. (<https://news.un.org/en/story/2013/09/451502-un-security-council-agrees-rid-syria-chemical-weapons-endorses-peace-process>, 30 Mayıs 2018’de erişildi).

United Nations Security Council (04.02.2012). “S/2012/77”. (<http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Syria%20S2012%2077.pdf>, 29 Mayıs 2018’de erişildi).

United Nations Security Council (04.02.2012). “Security Council Fails to Adopt Draft Resolution on Syria as Russian Federation, China Veto Text Supporting Arab League’s Proposed Peace Plan”. (<https://www.un.org/press/en/2012/sc10536.doc.htm>, 29 Mayıs 2018’de erişildi).

United Nations Security Council (04.10.2011). “S/2011/612”. (<http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Syria%20S2011%20612.pdf>, 29 Mayıs 2018’de erişildi).

United Nations Security Council (04.10.2011). “Security Council Fails to Adopt Draft Resolution Condemning Syria’s Crackdown on Anti- Government Protestors, Owing to Veto bu Russian Federation, China”. (<https://www.un.org/press/en/2011/sc10403.doc.htm>, 29 Mayıs 2018’de erişildi).

United Nations Security Council (06.03.2015). “S/RES/2209”. ([http://undocs.org/S/RES/2209%20\(2015\)](http://undocs.org/S/RES/2209%20(2015)), 28 Mayıs 2018’de erişildi).

United Nations Security Council (07.08.2015). “S/RES/2235”. ([http://undocs.org/S/RES/2235\(2015\)](http://undocs.org/S/RES/2235(2015)), 28 Mayıs 2018’de erişildi).

United Nations Security Council (14.07.2014). “S/RES/2165”. (http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2165.pdf, 30 Mayıs 2018’de erişildi).

United Nations Security Council (17.03.2011). “6498th Meeting (S/PV.6498)” . (http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/PV.6498, 24 Ocak 2019’da erişildi).

United Nations Security Council (17.03.2011). “R/RES/1973 (2011)”. ([https://undocs.org/S/RES/1973\(2011\)](https://undocs.org/S/RES/1973(2011)) , 22 Ocak 2019’da erişildi).

United Nations Security Council (17.11.2016). “S/RES/2319(2016)”. ([http://undocs.org/S/RES/2319\(2016\)](http://undocs.org/S/RES/2319(2016)), 31 Mayıs 2018’de erişildi).

United Nations Security Council (17.12.2014). “S/RES/2191”. (http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2191.pdf, 31 Mayıs 2018’de erişildi).

United Nations Security Council (18.12.2015). “S/RES/2254”. ([http://undocs.org/S/RES/2254\(2015\)](http://undocs.org/S/RES/2254(2015)), 29 Mayıs 2018’de erişildi).

United Nations Security Council (19.07.2012). “S/2012/538”. (<http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Syria%20S2012%20538.pdf>, 29 Mayıs 2018’de erişildi).

United Nations Security Council (19.07.2012). “Security Council Fails to Adopt Draft Resolution on Syria That Would Have Threatened Sanctions, Due to Hegative Votes of China, Russian Federation”. (<https://www.un.org/press/en/2012/sc10714.doc.htm>, 29 Mayıs 2018’de erişildi).

United Nations Security Council (19.12.2016). “S/RES/2328”. ([http://undocs.org/S/RES/2328\(2016\)](http://undocs.org/S/RES/2328(2016)), 1 Haziran 2018’de erişildi).

United Nations Security Council (21.12.2016). “S/RES/2332(2016)”. ([http://undocs.org/S/RES/2332\(2016\)](http://undocs.org/S/RES/2332(2016)), 1 Haziran 2018’de erişildi).

United Nations Security Council (22.12.2015). “S/RES/2258”. ([http://undocs.org/S/RES/2258\(2015\)](http://undocs.org/S/RES/2258(2015)), 29 Mayıs 2018’de erişildi).

United Nations Security Council (24.02.2018). “S/RES/2401(2018)”. ([https://undocs.org/S/RES/2401\(2018\)](https://undocs.org/S/RES/2401(2018)), 2 Haziran 2018’de erişildi).

United Nations Security Council (26.02.2011). “6491st Meeting (S/PV.6491)”. (<https://undocs.org/S/PV.6491>, 25 Ocak 2019’da erişildi).

United Nations Security Council (26.02.2011). “S/RES/1970(2011)”. ([https://undocs.org/S/RES/1970\(2011\)](https://undocs.org/S/RES/1970(2011)), 20 Ocak 2019’da erişildi).

United Nations Security Council (26.02.2016). “S/RES/2268”. ([http://undocs.org/S/RES/2268\(2016\)](http://undocs.org/S/RES/2268(2016)), 31 Mayıs 2018’de erişildi).

United Nations Security Council (27.10.2013). “S/RES/2118”. (http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_res_2118.pdf, 30 Mayıs 2018’de erişildi).

United Nations Security Council (28.02.2017). “Double Veoto Prevents Security Council from Adopting Draft Resolution Intended to Impose Sanctions for Use of Chemical Weapons in Syria” (<https://www.un.org/press/en/2017/sc12737.doc.htm>, 2 Haziran 2018’de erişildi).

United Nations Security Council (31.07.1994). “S/RES/940”. (<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N94/312/22/PDF/N9431222.pdf?OpenElement>, 20 Kasım 2018’de erişildi).

United Nations Security Council (31.10.2016). “S/RES/2314(2016)”. ([http://undocs.org/S/RES/2314\(2016\)](http://undocs.org/S/RES/2314(2016)),31 Mayıs 2018’de erişildi).

United Nations Security Council (31.12.2016). “S/RES/2332 (2016)”. ([http://undocs.org/S/RES/2336\(2016\)](http://undocs.org/S/RES/2336(2016)), 1 Haziran 2018’de erişildi).

United Nations Treaty Collection. “International Covernat on Civil and Political Rights”. (https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtsg_no=IV-4&chapter=4&clang=_en, 13 Ocak 2019’da erişildi).

United Nations. “Güvenlik Konseyi”. (<http://www.unicankara.org.tr/today/1.html#1g>, 20 Ocak 2019’da erişildi).

United Nations. “Üyelik”. (<http://www.unicankara.org.tr/today/1.html#1c>, 20 Eylül 2016’da erişildi).

Uygur, Hakkı (2012). “İran ve Arap Baharı”. *SETA Analiz 52*. Ankara: SETA: 1-28. (http://file.setav.org/Files/Pdf/20121122110322_set-iran_ve_arap_bahari.pdf, 15 Ocak 2019’da erişildi).

Ünal, Bekir (06.11.2012). “İran’ın Suriye Krizindeki Tutumu”. (<http://www.bilgesam.org/incele/1107/-iran'in-suriye-krizindeki-tutumu/#.W1CyD9IzbIV>, 2 Temmuz 2018’de erişildi).

- Vasquez, A. John (2015). *Savaş Bulmacası*. Çev. H. Özdemir. İstanbul: Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.
- Vincent, R. John (1988). "Hedley Bull and Order in International Politics". *Millennium* 17(2): 195-213.
- Viotti, R. Paul ve Kauppi, V. Mark (2016). *Uluslararası İlişkiler Teorisi*. Çev. Ed. M. Aksoy. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Vitoria, Francisco De (2017a). "Yeni Keşfedilen Yerliler Üzerine İlk Ders". Çev. M. Sağıroğlu. *Dersler*. Çev. A. Dokuzlu, C. Muratoğlu ve M. Sağıroğlu. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları: 39-109.
- Vitoria, Francisco De (2017b). "Yerliler Üzerine ya da İspanyolların Barbarlara Savaş Açma Hakkı Üzerine İkinci Ders". Çev. A. Dokuzlu. *Dersler*. Çev. A. Dokuzlu, C. Muratoğlu ve M. Sağıroğlu. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları: 110-145.
- Walzer, Micheal (2010). *Haklı Savaş Haksız Savaş: Tarihten Örneklerle Desteklenmiş Ahlaki Bir Tez*. Çev. M. Doğan. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Watson, Adam (1987). "Hedley Bull, State Systems and International Studies". *Review of International Studies* 13: 147-153.
- Watson, Adam (1992). *The Evolution of International Society*. I. Baskı. London: Routledge. (<http://b-ok.cc/dl/977709/e0c215>, 4 Aralık 2018'de erişildi).
- Weber, Patricia (2009). Too Political or not Political Enough? A Foucauldin Reading of the Responsibility to Protect. *The International Journal of Human Rights* 13(4):581-590.
- Wheeler, J. Nicholas (2000). *Saving Strangers-Humanitarian Intervention in International Society*. England: Oxford University Press. (<http://b-ok.cc/dl/1182059/f8a743>, 4 Aralık 2018'de erişildi).

- Wight, Martin (1977). *Systems of States*. I. Baskı. Leicester: Leicester University. (<http://b-ok.cc/dl/1181943/4097aa>, 3 Aralık 2018’de erişildi).
- Wight, Martin (2001). *Human Rights and International Relations*. VIII. Baskı. New York: Cambridge University Press. (<http://b-ok.cc/dl/999938/dc62be>, 1 Aralık 2018’de erişildi).
- Williams, D. Paul (der) (2008). *Security Studies: An Introduction*. New York: Routled. (<http://bookfi.net/dl/710808/577a0c>, 1 Aralık 2010’de erişildi).
- Yalçınkaya, Ayhan (2011a). “İlahi Siyaset”. *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*. Ed. M. A. Ağaoğulları. İstanbul: İletişim Yayınları: 197-234.
- Yalçınkaya, Ayhan (2011b). “Orta Çağ ve Feodalite: Bitmeyen Tartışma ve Siyasal Düşünce”. *Sokrates’ten Jakobenlere Batı’da Siyasal Düşünceler*. Ed. M. A. Ağaoğulları. İstanbul: İletişim Yayınları: 237-262.
- Yalçınkaya, Haldun (2008). *Savaş: Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı*. I. Baskı. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Yalvaç, Faruk (2014). “Devlet”. *Uluslararası İlişkilere Giriş: Tarih, Teori, Kavram ve Konular*. Ed. Ş. Kardaş ve A. Balcı. İstanbul: Küre Yayınları. 210-2017.
- Yamaner Batur, Melike ve Ökten, A. Emre (2009). *12 Ağustos 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri*. İstanbul: Gatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Yavlal, Nermin (2011). *İnsancıl Müdahalede Etik, Hukuksal ve Siyasal Sorunlar*. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavuz, Özge (2016). “Temel Parametreler ve Farklılaşan Dinamikler Çerçevesinde Suriye- Türkiye İlişkileri”. *Bağımsızlıktan Arap Bahar’ına Suriye İç ve Dış Politika*. Editörler. M.A. Okur ve N. Salık. Ankara: Nobel Yayın. 313-340.

- Yazıcı, Nevin (2012). “Suriye Siyasi Tarihi”. (<http://www.21yyte.org/tr/arastirma/suriye/2012/05/29/6619/suriye-siyasi-tarihi> , 5 Ekim 2016’da erişildi).
- Yenigün, Cüneyt ve Hacıoğlu, Ümit (2010). Bosna-Hersek: Batı’nın Güvenini Kaybettiği Medeni Medeniyet. (https://www.researchgate.net/profile/Cueneyt_Yeniguen/publication/281440332_Bosna-Hersek_Bati%27nin_Guvenini_Kaybettiği_Medeniyet_Bosnia-Herzegovina_The_Civilization_Where_the_West_Lost_Its_Trust/links/55e701bd08ae65b638994528/Bosna-Hersek-Batinin-Guvenini-Kaybettiği-Medeniyet-Bosnia-Herzegovina-The-Civilization-Where-the-West-Lost-Its-Trust.pdf, 23 Mart 20018’de erişildi).
- Yenişafak (2017). “21’nci Yüzyılda Bir Zafer: Fırat Kalkanı”. (<https://www.yenisafak.com/dunya/21nci-yuzyilda-bir-zafer-firat-kalkani-2784901>, 19 Eylül 2017’de erişildi).
- Yenişafak (2018). “TSK: Zeytin Dalı Harekatı Başladı”. (<https://www.yenisafak.com/gundem/tsk-zeytin-dali-harekati-basladi-3015536>, 21 Ocak 2018’de erişildi).
- Yeşilyurt, Nuri (2013). “Orta Doğu’yla İlişkiler”. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt3. 2001-2012)*. Ed. B. Oran. İstanbul: İletişim Yayınları. 401-460.
- Yılmaz, Sait (2017). *Uluslararası Güvenlik Teori, Pratik ve Gelecek*. I. Baskı. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Yiğit, Dilek (2016). “Rus Dış Politikasında Dinin Rolü ve Suriye”. *Uluslararası Politikada Suriye Krizi*. Ed. H. Çomak, C. Sancaktar ve Z. Yıldırım. İstanbul: BETA Yayıncılık. 371-381.
- Yiğittepe, Levent (2017). NATO: Güvenlik Politikaları ve Terörle Mücadele Stratejileri. I. Baskı. İstanbul: Cinius Yayınları.